

XII KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ANTAL RÓBERT-ISTVÁN
BECK TAMÁS
CSEPELI GYÖRGY
DEMÉNY PÉTER
FALUSI NORBERT
FELLINGER KÁROLY
FODOR JÁNOS
FŐCZE JÁNOS
GÖMÖRI GYÖRGY
JANKÓ SZÉP NOÉMI
LAZSÁDI LÁSZLÓ
MURÁDIN JÁNOS
KRISTÓF
NOVÁK CSABA ZOLTÁN
PAPP RICHÁRD
ROMSICS IGNÁC
SAS PÉTER
SÜMEGI GYÖRGY

2

**ERDÉLYI MAGYAR POLITIKUSOK
(1918–1989)**

**III. FOLYAM
2025.
FEBRUÁR**

XX

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXVI/2. • 2025. FEBRUÁR

TARTALOM

FALUSI NORBERT • Apáthy István – a magyar életbúvár sorstragédiája	3
MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF • Gróf Bánffy Miklós, az erdélyi politikus	14
FODOR JÁNOS • Két kormányzat között: Bernády György erdélyi politikai szerepének értékelése	24
SAS PÉTER • Hűség és szolgálat. A politizáló Kós Károly	33
ROMSICS IGNÁC • Egy 20. századi erdélyi <i>aristos</i> : gróf Bethlen Béla (1888–1979)	43
ANTAL RÓBERT-ISTVÁN • Szocializmus, erdélyiség, nacionalista vádak – Jordáky Lajos (1913–1974) élete	50
ANTAL RÓBERT-ISTVÁN • A leghíresebb székely kommunista, Luka László (1898–1963) élete	60
FŐCZE JÁNOS • Kurkó Gyárfás, az ösztönös népi politikus pályáíve (1909–1983)	70
NOVÁK CSABA ZOLTÁN • Az utazó. Utak és állomások, képek Király Károly politikai karrierjéből	80
GÖMÖRI GYÖRGY • Képek mutogatása, Magellán monológja (<i>versek</i>)	91
FELLINGER KÁROLY • Kilégzés. Antoine Coysevox: XIV. Lajos szobra, François Jouffroy: A Vénuszra bízott első titok, Paul Maximilien Landowski: A megváltó Krisztus szobra, Antoine Pevsner: Negyedik dimenzió, Ossip Zadkine: Az elpusztított város, Rotterdam (<i>versek</i>)	92
■ TOLL	
SÜMEGI GYÖRGY • Paulovics László (Szatmárnémeti, 1937. augusztus 15. – Szentendre, 2024. november 21.)	94
■ MŰHELY	
CSEPELI GYÖRGY – PAPP RICHÁRD • „Erről nem szabad, nem illik beszélni”. A holokauszt emlékeztetéhez kapcsolódó bizalmatlanság nem zsidó olvasatai	97

■ MŰ ÉS VILÁGA

BECK TAMÁS • Beaufret második kérdéséről az „akárki” megtestesüléséig 107

■ TÉKA

DEMÉNY PÉTER • Nem köpök a síroktokra (*Sasszé*) 117

LAZSÁDI LÁSZLÓ • A keleti magyar nyelvterület mondahagyományának
kézikönyvei 119

■ ABSTRACTS 123

■ KÉP

JANKÓ SZÉP NOÉMI

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem)

■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom),
CSEKE PÉTER (médiatudomány), GYÖRFFY GÁBOR (társadalomtudományok), RIGÁN LÓRÁND (filozófia,
a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, BALÁZS JÚLIA (titkárság, tördelés), DEÁK SZIDÓNIA (korrektúra)

■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, HORKAY HÖRCHER FERENC, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága,
a Bethlen Gábor Alap, az Iskola Alapítvány, a MOL Románia, a bukaresti Kulturális Minisztérium, a Méhes
György – Nagy Elek Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation
for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 100 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și MOL România

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

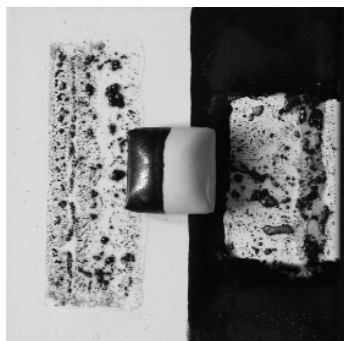
■ ISSN: 1222-8338

FALUSI NORBERT

APÁTHY ISTVÁN – A MAGYAR ÉLETBÚVÁR SORSTRAGÉDIÁJA

Délelőtt fehér boncköpenyében a mikroszkópon át kutatott Apáthy István, délután hosszú fekete redingote kabátjában, a politika nyílt porondján, a magyar nemzeti gondolat eszméjével és az általános választójog programjával – amit oly hevesen ellenzett gróf Tisza István – szónokolt. Az egyik legszomorúbb magyar karácsony előtt, 1918-ban – hiába ajánlotta fel neki Károlyi Mihály a kultusztárcát – nem menekült el a Kolozsvár külvárosaiban táborozó Neculcea tábornok csapatai elől, amikor már sejthette sorsát, hogy a román királyi csapatok első foglya ő lesz – a vád szerint fel ségsértés és összeesküvés miatt. Másfél évnyi – nyirkos tömlőcben töltött – rabság után az egykori kelet-magyarországi főköormánybiztos még hozzálátott a kolozsvári Alma Mater újbóli felépítéséhez Szegeden. Hiába a tudományos elhivatottsága, néhány hónapon belül az erdélyi magyarság egyik politikai vezéregyéniségének nemcsak a magyar függetlenségi politikai gondolata omlott össze, hanem megromlott egészsége után hamar bekövetkezett az emberi szervezet összeomlása is 1922. szeptember 27-én.¹

Lambrecht Kálmán paleontológus emlékező írása a „magyar életbúvár” tudós és politikus sorstragédiájáról a *Nyugat* 1922. novemberi számában jelent meg. Ahol korábban Apáthy István nem közölt saját cikket ugyan, de a magyar irodalom meghatározó folyóiratának kiváló főszerkesztője, Ignotus mégis úgy gondolta, meg kell mutatni a neurofibrillumok iránt kevésbé

Végül a háború lezárulta sem hozta el a megbékélést, a korábbi ígéretek – az igazságos béke, a társadalmi fejlődést ígérő demokratizálás és gazdasági kiegyenlítődés – nem teljesültek. Ellenkezőleg, beköszöntött a szélsőségek kora, és hosszabb időre érvényét veszttette a haladásba, a tudás növekedésébe vetett hit...

érdeklődő közönségének is az 1909-ben Kolozsvárott tető alá hozott új – nyugat-európai színvonalú – biológiai intézetet, amiről elismerő glosszájában azt írta, hogy „Apáthy István tanár úrnak van a legszebb zoológiai intézete a világon”.² Az írói álnevet választó Veigelsberg Hugó hozzátette azt is, hogy a huszadik század kezdetén világszerte ismert magyar természettudósnak, a hazai neurobiológia egyik megteremtőjének, akit 35 évesen az MTA levelező tagjává választottak, mindig ideálja volt, hogy „a tudománynak nem szabad a közélet elől laboratóriumaiba elzárkóznia”.³

A Budapesten született Apáthy István huszonhét éves 1890-ben, amikor ki-nevezték a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem zoológia- és összehasonlító bonctan tanárává. Már érkezése évében bekapcsolódott az Erdélyi Múzeum-Egyesület orvosi és természettudományi szakosztályának munkájába, s nagy lendülettel látott hozzá a tudományos népszerűsítő tevékenységéhez. Előadásokat tartott a munkásosztály politikai köreiből, folyóiratot szerkesztett, szakkikkel jelentkezett hazai és nemzetközi folyóiratokban, és két vaskos kötetben értekezett az állatmorfológia mikrotechnikájáról. Tagja a kolozsvári szabadkőművesek Unio páholyának, amely nemzeti eltökéltségét már nevében is kifejezte. Itt találkozott többek között Janovics Jenő színigazgatóval és a későbbi püspökkel, ekkor még csak református teológiai tanárral, Ravasz Lászlóval is.

1903-ban az egyetem rektorává nevezték ki. Figyelme eleinte főként az egyetemre összpontosult, hogy előteremtse az anyagi forrásokat a tudományszervező reformelképzeléseihez. Hiába panaszolta másfél évtizeden át, hogy komoly egyetemet tanszékenként néhány darab krétával és állandó anyagi szűkében nem lehet szervezni, még kevésbé fenntartani – kérelmeit nagyon sokáig nem vették figyelembe. Apáthy csak akkor alapíthatta meg tudományos intézetét, amikor már latba vetheti kellő politikai befolyását az ellenzéki pártokból szerveződött – belpolitikai fordulattal felérő – 1906–1910 közti koalíciós kormány tagjai között. A vadonatúj létesítmény létrehozásában partnerre gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterben talált.⁴

Magyar nemzetépítők a megosztott Magyar Királyságban

■ Húsz-harminc év történelmi távlatokban jelentéktelen időnek számít, de a huszadik század első két évtizede a magyar politikai szereplők által nem sejtett, és aligha elképzelhetőnek tartott végkifejletet hozott. Az erdélyi magyar elit szempontjából az 1900-as évek elején három nagy vitakérdés bontakozott ki: a birtokviszonyok, amit időnként nemzet- és honmentő elképzeléseknek fogtak fel; az összlakosság alig hét-nyolc százalékát magába foglaló választójog megreformálása, és a Tisza István-féle megegyezési kísérletek révén a nemzetiségi kérdés megoldatlansága. E történeti problémák a nemzeti és nemzetiségi politikai törekvésekben egymással összekapcsolódtak.

A századelőn a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó néhány szakértő (Barabás Endre, Jancsó Benedek, Réz Mihály) és politikus (Bethlen István, Petrichevich-Horváth Emil) arra hívta fel a figyelmet, hogy az erdélyi román nemzeti mozgalom lehetséges célja Erdély és Románia egyesítése, ezért a nemzetiségi jogok ki-terjesztése a régió elszakadására törő erőket segítené. Ebbe – a nemzetiségi, az agrár és a választójogi viták tükrében látó – erdélyi politikai légkörbe csatlakozott be Apáthy István, képviselve mindenekelőtt a regionalista nemzetépítő elitek által megfogalmazott társadalompolitikai javaslatokat, a magyarosító birtok-

politikát és – egyébként a szociáldemokraták által is igényelt – általános választójogot.

Az erdélyi magyar vezető réteg, a *nemzetépítők* 1918 előtt nem látták értelmét, hogy hatalmi befolyásuk rovására kollektív engedményeket tegyenek a nemzetiségek felé. Éles kritikával bírálták ugyanakkor a Magyar Királyság Budapestre központosított, szerintük az erdélyi magyarság kulturális és gazdasági fejlődését gátló rendszerét. A magyar–magyar, Erdély és Budapest, kormánypárt és ellenzékiek közti ellentétek enyhítésének olyan változatait mérlegelték, amelyek fenntartják az osztrák–magyar közjogi kiegyezést, és biztosítható az erdélyi magyar szupremácia. Régiójuk bizonyos fokú önállóságára, Budapesttől függetlenebb, „autonómabb” mozgásra törekedtek anélkül, hogy kétségbe vonták volna az oszthatatlan nemzeti egység dogmáját.⁵ Nem példa nélküli Európa történetében, hogy a gazdasági tervezés, a nemzet egészét érintő általánosabb politikai elgondolások vagy akár a propaganda szintjén, átjárás van a felső és az alsóbb nemzeti szintek között, ráadásul ezek olykor egymást kiegészítve jelentkeznek. Az erdélyi magyar nemzetépítők nézőpontjából a regionalizmus és a nemzetépítés egyes koncepciói elválaszthatatlanul összetartoztak, amely nem zárta ki azt, hogy az egységesnek vélt és láttatott nemzetben belül mégis lehettek eltérő, akár szemben álló identitásképzetek.⁶

Magyarországon az 1910-es választáson megbukott a koalíciós kormány, és megnyílt az évekig elhúzódó belpolitikai válság leküzdésének elvi lehetősége a Nemzeti Munkapártot vezető gróf Tisza István előtt. Tisza, a magyar államérdek biztosításának szándékával 1910-től – 1904-et követően ismét – megpróbálta paktumpolitikával átalakítani a nemzetiségi politika eszközrendszerét, és javítani Ausztria–Magyarország szomszédságpolitikáján Románia irányába. Tisza a választási kampányában elmondott nagyváradi beszédében állást foglalt a román–magyar megegyezés fontossága mellett, ahol megemlítette, hogy javasolt megállapodni a román nemzeti mozgalom vezetőivel, s ha ez nem lehetséges, a közeledés feltételeit az egyházi vezetőknek kell megteremteni. Tisza tárgyalásai nem értek el eredményt, amit a hazai ellenzék ellenségesen támadott. Tiszát a kor baloldali táborára mellett a magyar konzervatív nacionalisták is élesen támadták, hazaárulással vádolták. A függetlenségi párti gróf Apponyi Albert, illetve gróf Andrássy Gyula, aki akkor a '67-es alapokon álló Országos Alkotmánypárt vezére volt, úgy foglaltak állást, hogy Tisza hibát követ el, mert a románokkal való paktum megállíthatatlan folyamatot indít el az állam közjogi egységének megbontása irányába. A szintén alkotmánypárti Bethlen István azzal vádolta Tiszát, hogy a magyar nemzetiségi politika ötven év óta tartó fundamentumát rúgja fel. A függetlenségi párt vezérszónoka, gróf Károlyi Mihály azt róta fel Tiszának, hogy a polgárok sérelmeit nem paktumokkal lehet megoldani, hanem csak a demokratizálódás útján. A parlamenten kívüli szociáldemokrata párt pedig a *Népszavában* az uralkodó osztály nacionalista paktumának állította be Tisza tárgyalásait.⁷ De a bukaresti politikának sem volt alaptörekvése, hogy az erdélyi románok és a magyar kormány között valódi megállapodás szülessen. 1910 őszén a Román Nemzeti Párt huszonhárom pontos memorandumban foglalta össze politikai, gazdasági és kulturális igényeit, de ezt Tisza István és gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök elfogadhatatlannak tartotta.⁸

Az erdélyi magyar szellemi és politikai elit félelmeit mindez felerősítette, és társadalmi befolyásának megtartása érdekében aktív politikai harcot indított. Az újszerűséget az jelentette, hogy bizonyos mértékben túlléptek a hagyomá-

nyos parlamenti, illetve vármegyei politikai kereteken. Társadalmi mozgalmat indítottak, lokálisan és regionálisan egyaránt részt kívántak venni a mindennapokban, az erdélyi kérdést egyféle önvédelmi stratégiává politizálták át, illetve kívülről és alulról támadták a kormányzó párt által működtetett közigazgatási rendszert és azok képviselőit, leginkább Tisza Istvánt. A hatalmi vákuumba került miniszterelnök helyzetét rontotta az is, hogy az 1916-os román betörés pusztítását Székelyföldön a háború végéig nem sikerült helyreállítani, aki 1917 tavaszán lemondott.

Apáthy István nemzetről, társadalomról, tudományról

■ Előbb a volt miniszterelnök, gróf Bánffy Dezső – 1903-ban Kolozsváron alapított – Új Pártjához csatlakozott Apáthy István, amelynek rövid ideig Ady Endre is tagja. A Szabadelvű Párttal és Tiszával szakító Bánffy nemzeti és függetlenségi húrokat pengető programja egybevágott ugyanis a professzor politikáról vallott nézeteivel. „Jövevényként” egy későbbi, 1906-os, önvallomással felérő írásból kitűnik, hogy Kolozsváron ébredt rá az anyanyelvi kultúra fontosságára, és Budapest mellett a vidéki Magyarország és Erdély nemzeti kulturális és politikai jelentőségére. „A jövevényekben az erdélyi viszonyok lobbantották lángra az ott hon még szunnyadó hazafiságot; azok itt ismerték föl csak igazán a veszedelmet, mely a magyarságot és vele együtt a magyar nemzeti államot belső ellenségei részéről fenyegeti. [...] Helytelen a közművelődésnek minden tényezőjét Budapestre helyezni át és elhanyagolni a vidéki művelődési központokat. Kolozsvárnak mint közművelődési központnak még különleges hivatása is van, mely a többi vidéki központnak magasan fölébe helyezi. [...] Erdélynek volt saját műveltsége a múltban; kell lenni saját, független művelődésének a jövőben is. A vezetés Kolozsvárt illeti meg”⁹ – fogalmazott Apáthy a *Múzeumi Füzetekben* 1906-ban.

Hamar csalódott az Új Pártban, és a *Vagyok, aki voltam* című személyes hangvételű jegyzetben indokolta meg szakítását Bánffyval, és csatlakozását az országos szervezettségű, ellenzéki Függetlenségi és Negyvennyolcas Párthoz. Döntését a határozottabb nemzeti kiállással, illetve az Új Párt hintapolitikájával magyarázta, amely együttműködött a Fejérváry-kormánnyal.¹⁰ Az 1905–1906-os oktrojált kormányzati politika és Bánffy lépése mutatta meg számára, Magyarországon milyen könnyedén felrúgható az alkotmányosság és a törvények betarthatósága.¹¹ Ebből Apáthy azt vonta le, még nagyobb elánnal kell folytatnia a közéleti szervezkedést.

Egyik alapítója a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek, amit a polgári radikális Jászi Oszkár fémjelzett Magyar Társadalomtudományi Társaságból kilépett konzervatív tagok hívtak életre 1906-ban. Tudományos vizsgálódásuk fókuszában a nemzet fogalma állt.¹² Apáthy és Gaál voltak a szellemi vezetők, akik a célok és a feladatok tekintetében – egy-egy partikuláris kérdéstől eltekintve – a következő közös álláspontot képviselték: a tudományos eredményeket elsősorban a magyar nemzet és társadalom javára kell fordítani, a magyar társadalomban fennálló nemzeti értékeket és intézményeket kell megvédeni. Gaállal szemben viszont Apáthy mutatott nyitottságot a szocializmus egyes alapelvei iránt, de azt nem marxista értelemben tette, mert a társadalmi problémák egyoldalú gazdasági megközelítését nem helyeselte. Az ideális társadalom szerint az individuális életforma helyett a közösségek alapelvein épül föl.¹³

Apáthy bekapcsolódott a Társadalomtudományi Egyesület által kiadott *Magyar Társadalomtudományi Szemle* szerkesztésébe is. Az első szám 1908-ban jelent meg, amely később olyan témáknak biztosított helyet, mint a kivándorlás, a szociális mozgalmak és sztrájkok mögött húzódó társadalmi és politikai folyamatok, az oktatás és a család, a szocialista irányzatok, illetve a nemzetiségi kérdés. A társadalom- és természettudományos irányultságú lap kiemelten foglalkozott a modernitással, amit – főként német hatásra – az 1910-es évek elejétől felváltottak az eugenetikáról és a faji biológiáról szóló publicisztikák. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület, a Budapesti Királyi Orvos- és az Országos Közegészségügyi Egyesület 1914. januárban közösen megalakította a „fajegészségügyi (eugenikai) szakosztályt.” Apáthy István három pontban foglalta össze a feladatát: 1) „odahatni, hogy [...] minél kevesebb embertársunk váljék fajegészségügyi szempontból alkalmatlanná”; 2) „megállapítani azokat a jeleket és körülményeket, melyek után valakinek a szaporítása nem kívánatos”; 3) „a legkevésbé kívánatos egyedek szaporodását lehetőleg gátolni”. A szakosztály elnökévé gróf Teleki Pált választották.¹⁴ A 20. században elkövetett gyalázatos népiirtások ismeretében a mai olvasó számára Apáthy pontjaiban a rasszizmus rejlik fel, a századelőn azonban sokan úgy vélték, hogy a társadalom életét a biológia segítségével irányítani és tervezni lehet. Az eugenetika olyan társadalomfilozófiai nézet, amely az ember öröklődő testi és szellemi tulajdonságainak javítása érdekében végzett beavatkozásokat hirdeti. Konkretizálták azokat a visszaszorítandó társadalmi jelenségeket, amelyek nemkívánatosak: prostitúció, örökletes betegségeket hordozók, alkoholizmus, ellenőrizetlen bevándorlás és kivándorlás, etnikumok keveredése – mindezek szemben álltak a család, a társas kapcsolatok, a faj kollektív egységét megtestesítő ideálokkal.

Apáthy gondolkodása közéletről, társadalomról, nemzetről és tudományról kéz a kézben járt egymással. Már rektori székfoglalójában is így fogalmazott: „természetvizsgáló ül most a rektori székben önök előtt, akire nézve nincs tétel, sem emberi, sem isteni, csak egy, mely bírálat és tépelődés tárgya lehet: mindent a hazáért, s a magyarok hazájával ezer évtől összefort magyar nemzetért.”¹⁵ Apáthy mindvégig vallotta, hogy a tudomány hat az életre – mely szerinte nemzeti tartalommal bír –, és az élet visszahat a tudományra. Elfogadta, hogy a kapitalista versenyt nem lehet kiiktatni, de úgy vélte, lehet irányítani, mert a haladás és a nemzeti fejlődés nem ellentétesek.¹⁶ Őva intett a fennálló társadalmi rend erőszakos lerombolásától, de törekvései abban az értelemben radikálisnak hatottak, hogy mélyreható reformokkal kívánta pótolni a társadalmi elmaradottságot. Ezért szánt kulcsszerepet a társadalom alakításában az államnak, mindekelőtt az oktatáson keresztül. A heterogén iskolarendszer reformját és teljes államosítását képviselte. A népiskolai oktatásról szóló 1868. évi törvény adta keretből ugyanis az következett, hogy 1910-ben az elemi népiskolák több mint kétharmada felekezeti iskola volt az állami tizenhat százalékkal szemben.¹⁷ Az államosítást Apáthy azzal indokolta, hogy a nemzetiségi mozgalmak és a mögöttük álló felekezeti iskolák valós veszélyt jelentenek a magyar állam integritására. Ezzel azonban megtagadta a '67-es kiegyezés egyik szabadelvű tézisé, miszerint a vallásoktatás azonos a hitélettel, amely benső, egyéni és családi ügy, és ott az államnak nincs illetékessége. A közművelődés területén megengedőbb volt. Az iskolán kívüli kulturális életben – amelyen a nemzeti sajátosságok megőrzését értette – szabad nyelvhasználatot engedett volna.¹⁸

Tisza István harcos ellenfele és az Erdélyi Szövetség vezéregyénisége

■ A Tisza-féle Nemzeti Munkapárt 1910-ben megszerezte a mandátumok hatvankét százalékát, és kényelmes többséggel kormányra lépett. Vele szemben állt a függetlenségi frakciókból (Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt, Függetlenségi és 48-as Justh Párt) 1913 nyarán megalakult Egyesült Negyvennyolcas és Függetlenségi Párt.¹⁹ A függetlenségek egyesülését Erdélyben az mozdította előre, hogy a székelyföldi törvényhatósági jogú választásokon felülkerekedtek a munkapárti képviselők.²⁰ A székelyföldi kudarccal ellentétben Kolozsváron azonban már a függetlenségek győzelmeskedtek. Haller Gusztávot polgármesterré is választották, aki a várost 1918. december végéig, a román hadsereg bevonulásáig irányította. A száznál is nagyobb létszámú közgyűlésben több olyan közismert ellenzéki érzelmű egyetemi tanár és művész kapott helyet – Kenéz Béla, Apáthy István, Posta Béla, Somló Bódog, a színházigazgató Janovics Jenő –, akik az 1918-as őszi eseményekben és Erdély megmentésének utolsó kísérletében közreműködtek.²¹

Miközben zajlott az első világháború előtti magyar nemzetiségi politika egyik legnagyobb jelentőségű parlamenti vitája: a Tisza-féle román paktumtárgyalásokról szóló paktumvita, közben jelentős belpolitikai fordulat állt be. 1913-ban Andrassy Gyula egy kisebb csoporttal kilépett a Nemzeti Munkapártból, és újraalapította a dualizmus közjogi rendszerét támogató, de az általános választójogot elutasító Országos Alkotmánypártot. Csatlakozott hozzá az egykori függetlenségi párti képviselő, Bethlen István és szövetségese, Marosvásárhely volt főispánja, Ugron Gábor is. Bethlent a birtokpolitikai küzdelem eredménytelensége és Tisza „békülékeny” nemzetiségpolitikája sarkallta arra, hogy szövetségeseiket keressen az erdélyi politikai céljaihoz és a Tisza-ellenes támadásaihoz. Nem kellett sokáig várnia, 1913 novemberében Apáthy István és báró Kemény Árpád az erdélyi függetlenségi párt nevében manifesztumot bocsátottak ki *Védjük meg Erdélyt! Fölvívás Erdély önvédelmének szervezésére és egy Erdélyi Szövetség megalakítására* címmel. Ebben azt rótták fel a kormánynak, hogy Erdély és Magyarország unióját követően a keleti határszélek évtizedek óta védtelenül állnak – szerintük egy hamarosan várható román támadással szemben. Fölvívásuk Erdély minden kormányellenes csoportjához szólt, akiket tanácskozássra hívtak Kolozsvárra. Azért csak őket, mert szerintük a munkapártiak minden kormányzati kritikát nélkülöző magatartása „türelmes bevárása” annak, amíg Erdélyt lemetszik Magyarország testéről – olvasható a kiáltványban.

Apáthy ekkor már a kolozsvári függetlenségi párt helyi elnökeként az erdélyi politika egyik meghatározó vezetője. Az előkészítő bizottság kolozsvári ülését 1913. december 7-én tartották, ahová meghívták Apponyi Albertet, Justh Gyulát és Károlyi Mihályt.²² A gyűlést Apáthy nyitotta meg. Az Erdélyi Szövetség létrehozását a belpolitikai válsággal, a kormányzati legitimitás hiányából fakadó „cselekvéstelenséggel”, illetve a román nemzeti mozgalom térnyerésével indokolta. „Nem kell-e az önvédelem gondolatának minden erdélyiben fölvetődnie akkor, midőn az erdélyi érdekek védelmében az országgyűlésre nem számíthat, mert országgyűlés nincs” – utalt Apáthy a Tisza-kormányra. Majd az Erdélyi Szövetség feladatát foglalta össze: irányítsa az erdélyi közigazgatási intézményrendszert; hozzon létre új nemzeti intézményeket; folytasson nemzeti propagandatevékenységet; vegyen részt a helyi társadalom mindennapjaiban, és szervez-

zen politikai mozgalmat egy egységesen fellépő erdélyi politikus csoport megválasztásáért; a szűkre szabott 1913. évi választójogi törvény helyett a sokkal szélesebb 1912. évi, ellenzéki pártok által támogatott tervezetet képviselje.²³

A szövetség programtervezetének összeállítása nem ment kompromisszumok nélkül. A száztizenöt tagú vezetőtanácsba azért választották be a decemberi ülésen részt nem vevő, Apáthyéknál konzervatívabb Bethlen Istvánt és társait, hogy valódi programkoalíciót mutathassanak fel. Ezeken az egyeztető fórumokon dőlt el, hogy egyfelől a kolozsvári nemzeti demokraták – akik a függetlenségi eszmét, a választójog általánossá tételét kötötték a nemzeti célokhoz –, másfelől a konzervatív nacionalisták megegyezése létrejöjjön. A decemberi üléshez képest januárban megjelenő első írásos tervezet, *Az erdélyi szövetség programjának tervezete* Apáthy István és Bethlen István közöledését mutatta. Apáthy kifejezetten Tisza-ellenes éle valamelyest alábbhagyott, ahogy a választójog demokratikus reform és szociális követelése is, mely kérdésekben Bethlen konzervatív álláspontot képviselt.

Az Erdélyi Szövetség tervét nem övezte általános támogatás, vele szemben számos ellentétes vélemény fogalmazódott meg. A kormánypárt szerint Apáthy és az ellenzéki pártok Magyarország és Erdély unióját szét akarják szakítani. A Tisza-párti *Kolozsvári Hírlap* így írt: „Eszünk ágában sincs komolyan venni azt a zavaros manifesztumot, melyet Apáthy István *Védjük meg Erdélyt!* címen Kemény Árpád báró ellenjegyzésével bocsátott ki. [...] Az erdélyi kérdést, ezt a súlyos gondokat okozó nagy válságot közönséges ellenzéki kortes fegyverré süllyessze.”²⁴ A magyarul kiválóan beszélő Iuliu Pordea kolozsvári ügyvéd és az EME tagja pedig olvasói levélben reflektált: az Erdélyi Szövetség a függetlenségi párt román- és kormányellenes megnyilvánulása.²⁵

Az Erdélyi Szövetség regionális, pártokon felül álló lobbicsoport kialakítására törekedett az országos politikában – és az Erdélyért folyó román–magyar politikai küzdelemben –, amely sikerrel befolyásolhatja a törvényalkotókat és a kormányt a vélt vagy valós erdélyi magyar érdekeknek megfelelő intézkedések meghozatala irányába. Az önvédelem politikáját szimbolizáló szervezet megteremtette ugyan az együttműködés elméleti feltételeit az erdélyi magyar politikai és a budapesti ellenzékiek között, de a hozzáfűzött reményeket nem teljesíthette be. Bethlen István két okból is elégedetlen volt. Nem sikerült megvalósítania, hogy a szövetség az együttműködni kész munkapártiakat is soraiba hívja, s hogy az Országos Magyar Gazdasági Egyesülethez (OMGE) hasonlóan egy pártérdekektől független, nagy regionális szervezetté váljon. Gyengítette, hogy egyes függetlenségi²⁶ és alkotmánypárti képviselők továbbra is nagyon erősen hangoztatták Tisza- és Nemzeti Munkapárt-ellenességüket.²⁷ Elégedetlenségének másik oka a választójogi program volt, amely a szövetség politikusainak ellenzéki pártállásával állt összefüggésben. A kormányellenesség képét erősítette továbbá, hogy a Szövetség tagjai jó kapcsolatokat ápoltak az ellenzéki sajtóval, például Zágoni Istvánnal, az *Újság* – a Függetlenségi Párt hivatalos erdélyi orgánuma – főszerkesztőjével vagy a Magyar Mihály szerkesztésében álló *Ellenzékkel* (mely 1919-et követően már az erdélyi politikai konzervatívok lapja).

Hiába ápolt az Erdélyi Szövetség széles társadalmi kapcsolatokat – a Katolikus Státussal²⁸, az erdélyi Kereskedelmi és Iparkamarával²⁹, az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel (EME), az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettel (EMKE)³⁰ –, ezzel együtt sem volt domináns az erdélyi intézményrendszerben. A szövetség pozíciója 1917 őszén valamelyest megnőtt ugyan, amikor a szervezetet újjáala-

kítták, és több vezető tagja (pl. Ugron Gábor) országos kormányzati befolyásra tett szert, a számukra kedvező – a Tisza-kormány lemondásával járó – belpolitikai fordulatot követően, de ez már későnek bizonyult a közelgő összeomlás árnyékában.³¹

Az utolsó felvonás

■ Az 1910-as évek politikai vitáit meghatározó választójogi küzdelemben mindvégig aktívan szerepet vállaló – régi erdélyi szövetségesét – Apáthy Istvánt kérte fel Károlyi Mihály 1918 őszén a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottságának vezetésére. Erre a háború elvesztésekor került sor, miután a Monarchia lépéskényszerbe került vezetésének mielőbb újra kellett gondolnia a belső berendezkedést. A nemzetiségek megbékítése szándékával a reformokra nyitott IV. Károly király 1918. október 16-án bejelentette a birodalom osztrák felének szövetségi állammá alakulását, amelyben – a hadügyektől és a külügyektől eltekintve – a föderáció tagállamait teljes körű önállósággal ruházták fel. Az Osztrák–Magyar Monarchia egyoldalú osztrák felmondására válaszul a magyar országgyűlés Wekerle Sándor miniszterelnök vezetésével október 20-án törvényt fogadott el a dualista államberendezkedés megszüntetéséről és a Magyar Királyság önállóságáról, amelyet a továbbiakban csak az uralkodó személye kötött az Osztrák Császársághoz. Október végétől több erdélyi településen alakítottak helyi magyar nemzeti tanácsokat – rendszerint a budapestihez hasonlóan – a polgári radikálisok, a függetlenségek és a szociáldemokraták kezdeményezésével, többek között Marosvásárhelyen és Kolozsváron. Nagyváradon és Brassóban a nemzetiségek bevonását is megkísérelték.³²

Mind közül a legfontosabb feladat a kolozsvárra hárult, amelynek megalakítását október 28-án a sétatéri Színkörben határozták el, Apáthy István, a szocialista Vincze Sándor és a polgári radikális Janovics Jenő vezetésével. Egyetértőleg fogadták el a Jászi Oszkár által fogalmazott tizenkét pontot, mely többek között tartalmazta mindazt, amiért Apáthy mindvégig kiállt: az általános, egyenlő és titkos választójogot, Magyarország területi integritásának fenntartását és teljes függetlenségét. Erdélyre vonatkozóan kiegészítették még a nemzetiségekkel való együttműködés szándékával.³³

A polgárháborútól fenyegetett Erdélyben Apáthy érezhette azt a veszélyt, ami a Magyar Királyságra várt a háború után, de abban a helyzetben csak annyit tehetett, hogy közvetítse hátországának akaratát Károlyinak a magyar kormány békekonferencián elvárható magatartásáról. Levélben arról tájékoztatta – Bethlen Istvánnal és az Erdélyi Szövetség vezetőségével egyetértve – a miniszterelnököt, hogy: „Magyarország képviselőinek semmi körülmények között sem szabad Magyarország belső egységének földaldózásáig, még kevésbé Magyarország területének megcsonkításáig elmenni.”³⁴ Kiemelte, hogy a béketárgyalásokon Magyarországnak külön kell képviselnie érdekeit Ausztriától.

Jászi Oszkárral közösen Apáthy novemberben részt vett a románokkal való – sikertelen – aradi tárgyaláson. Majd decemberben Erdély utolsó önmentési kísérleteként abban a reményben vállalta el a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság vezetését, hogy Erdély megtartható Magyarországnak. 1919. januárban letartóztatták, és a következő év nyarán repatriálni kényszerült.

Néhány hónappal később Apáthy az *Új Magyar Szemle* 1920. decemberi számában közölte személyes hangvételű visszaemlékezését, amelyben tisztázni kí-

vánta a köztársaságot kikiáltó Károlyi-kormánnyal való politikai kapcsolatát, és személyes felelősségét Kolozsvár román megszállásakor.³⁵ A következőket írta: a Károlyi-kormány – eltérőleg a Berinkey-kormánytól – a király felhatalmazásával legitim módon került kinevezésre, amelynek működése elválasztandó az azt követő, „nagy földfordulást” okozó kormányokétól. Hozzátette: a törvényes kormány főkormánybiztosaként tárgyalt Kolozsváron a város megszállásáról az antant csapatok tábornokával, Constantin Neculceával, „és nem a lázadóknak tekintett erdélyi és magyarországi oláh vezetőkkel” folytatott egyeztetéseket.

Az államforma megváltoztatásának és az országgyűlés feloszlításának kérdésében utólagosan már nem értett egyet Károlyival, és úgy vélte, a köztársaság kikiáltása és a parlament feloszlítása (amely a jogfolytonosság megszakítását jelentette) utat nyitott a nemzetiségek elszakadási törekvéseinek. Az országvesztésért kárhoztatta a fővárosi sajtóorgánumok közhangulatot befolyásoló szerepét, amelyek szerinte forradalmi hangulatban tüntették fel Erdélyt. A számvetéssel felérő írásában Apáthy megjegyezte, hogy a kolozsvári szociáldemokraták többsége – kivéve Kun Béla és Vincze Sándor –, illetve a polgári radikálisok az erdélyi gondolattól átitatva inkább a függetlenségi párttal voltak egyetértésben, és nem a budapesti központjuk irányvonalát képviselték.³⁶

Apáthy visszaemlékezése – ellentmondásoktól nem mentesen – a trianoni Magyarország akkori belpolitikai diskurzusára reflektált, mely alapját az októberi események távolítása és politikai bűnbakképzés képezte. Nem hagyható figyelmen kívül Magyarország köztársasággá való kinyilvánításakor – a Károlyi-párt erre irányuló célján felül –, hogy Ausztria, időben megelőzve a budapesti döntést, már 1918. november 12-én kikiáltotta a köztársaságot. Ezzel a bécsi adminisztráció a maga részéről egyoldalúan deklarálta az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnését, és ebben a helyzetben a Károlyi-kormány nem kerülhette meg az államforma kérdését, melyről november 16-án döntött. Ezután a kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottság – Apáthy vezetésével – esküt tett a magyar népköztársaságra, és üdvözölte az Ausztriával való közös ügyek megszűnését.³⁷

Amiért politikai úton harcolt Apáthy István, részben bekövetkezett ugyan, de Magyarország számára egy olyan vesztes háborút követően, amely radikálisan megváltoztatta azt a keretrendszert, amelyben 1918 előtt a politikai tevékenység zajlott. Összeomlott az a világmagyarázat, amelyre addig a társadalmi, gazdasági és politikai rendszer, a „nagyállamiság” és nemzeti szuverenitás sajátos összekapcsolódását létrehozó dualizmus épült.

Végül a háború lezárulta sem hozta el a megbékélést, a korábbi ígéretek – az igazságos béke, a társadalmi fejlődést ígérő demokratizálás és gazdasági kiegyenlítődség – nem teljesültek. Ellenkezőleg, beköszöntött a szélsőségek kora, és hosszabb időre érvényét veszítette a haladásba, a tudás növekedésébe vetett hit, a fékek és ellensúlyok rendszere, az egyének és kisebbségek jogait védő jogállam, s az az elképzelés, hogy az egyéni érdek megfeleltethető a nemzeti közöség érdekeinek, a nemzeti érdek pedig az emberiség érdekeinek.³⁸

■ JEGYZETEK

1. Lambrecht Kálmán: *Magyar tudós sorstragédiája*. Apáthy István emlékének. Nyugat 1922. 21. sz. (november) 1248–1254.
2. Igotus: *Tündérválások*. Nyugat 1913. 13. sz. (október) 598–599.
3. Lambrecht Kálmán: i. m. 1248.

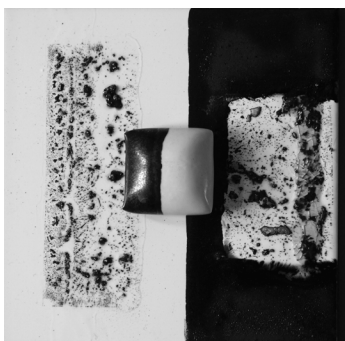
4. Nagy Nándor: *Apáthy Istvánról és a Kolozsvári Állattani Intézetéről*. Collegium Biologicum, 1998. 2. sz. 91–96.; Markó Bálint: *Apáthy István*. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. Kvár, 2009. 9–36.
5. K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése*. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez. Csíkszereda, 2007. 5–6.
6. Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Bp., 2015; Maiken Umbach: *Introduction*. European Review of History – Revue européenne d'histoire. Vol. 15. No. 3. June 2008. 235–242.
7. Falusi Norbert: *Két nemzet határán. Erdélyi magyar nemzetépítők az európai nagy változásban (1900–1925)*. Kriterion, Kvár, 2020. 33–49.
8. A román emlékiratba fogalmazták többek között a választójog kibővítését, ötven román választókörzet kialakítását, a román nyelv hatósági használatát, három új román püspökség felállítását, az Apponyi-törvény revízióját. Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. Harmadik kötet, 1830-tól napjainkig*. Bp., 1986. 1679–1688.
9. Apáthy István: *A „Múzeumi Füzetek”*. Szerkesztői előszó. Múzeumi Füzetek. 1906. 1. kötet. 1. és 2. füzet. II.
10. Az 1905-ben kinevezett Fejérváry-kormány ellen a választáson győztes ellenzéki koalíció nemzeti ellenállást hirdetett. A fordulatot az jelentette, hogy 1906-ban Bánffy Dezső szegedi országgyűlési képviselő nyílt levélben bejelentette, a kilép az ellenzéki koalícióból. Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1867–1919*. Bp., 2003. 213.
11. Apáthy István: *Vagyok, aki voltam*. 1906.
12. Elnökökké Gaál Jenőt választották, az alapításban részt vett Marczali Henrik történész, Hornyánszky Gyula kolozsvári egyetemi tanár, gróf Bánffy Miklós és Jancsó Benedek is.
13. Apáthy István: *A socialismus az emberi továbbfejlődés szempontjából*. Bp., 1913. 7–8.
14. *A fajegészségügyi (eugenikai) szakosztály megalakulása*. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1914. 7. évf. 2. sz. 165–172.
15. Apáthy István: *A fejlődésnek nevezett átalakulásról*. (Rectori székfoglaló beszéd, mellyel Dr. Apáthy István 1903. szeptember 27-én a Kolozsvári Tudományegyetem 1903/4. tanévét megnyitotta.). Kvár, 1904. 1–35.
16. Benedeczky István: *Apáthy István a tudós és a hazafi*. Bp., 1995. 115.
17. 1910-ben az elemi iskolák összlétszáma 16 455 (100%), amelyből a felekezeti iskolák száma 12 075 (73%), a községi 1339 (8%), az állami 2744 (16%), az egyéb (magán, egyesületi, társulati) 297 (2%). Nagy Péter Tibor: *Nemzetiség és oktatás a dualizmus kori Magyarországon*. Educatio 1993. II sz. 253–269.
18. *Dr. Apáthy István beszéde. Előadta Budapesten, 1914. május hó 2-án az iskolák államosítása és felekezettelensége érdekében tartott népgyűlésen*. Különlenyomat az Új Korszak 1914. május hó 22. számából. Világosság Könyvnyomda Rt., Bp., 14.
19. Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Parlament, pártok, választások*. Bp., 2014. 61. 154.
20. Csik és Háromszék vármegyékben meghatározó függetlenségi politikusok – báró Apor János, Király Aladár, Czeglédi Miklós, Végh Endre – maradtak alul. *Törvényhatósági tagok választása*. Csíki Lapok 1913. 25. évf. 47. sz. november 19. 2.; A legtöbb kistélepülésen, de Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön is többséget szerzett a Nemzeti Munkapárt. *A munkapárt győzelme Háromszék megyében*. Kolozsvári Hírlap 1913. 14. évf. 283. sz. november 29. 2–3.
21. *Az új polgármester*. Kolozsvári Hírlap 1913. 14. évf. 279. sz. november 25. 2.
22. A kolozsvári Vigadó termében megjelent Beck Lajos országgyűlési képviselő, az EMKE nevében Sándor József, báró Kemény Árpád nyugalmazott főispán, báró Wesselényi Miklós koronaőr, és Bethlen Istvánhoz közel álló Déry Zoltán és Ugry Gábor, akiket majd be is választanak az Erdélyi Szövetség vezetőtanácsba. *Védjük meg Erdélyt!* Csíki Hírlap 1913. 3. évf. 49. sz. december 6. 2.
23. *Az Erdélyi Szövetség alakuló ülésének iratai–1913. december 7*. Kvár, 1914.
24. „Erdélyi Szövetség”. Kolozsvári Hírlap 1913. 14. évf. 286. sz. december 3. 1.
25. Pordea Gyula: *Az Erdélyi Szövetség*. Kolozsvári Hírlap 1913. 14. évf. 290. sz. december 7. 1–2.
26. Benkő Elek, Bölöni Zoltán, Czeglédi Miklós, illetve Papp József, a Függetlenségi Párt titkára.
27. Romsics Ignác: *Bethlen István*. Politikai életrajz. Bp., 1991. 58.
28. Zlamál Ágoston szentszéki tanácsos, Bárány Lukács örmény katolikus főesperes, Fejér Gerő, az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatója, Hirschler József kolozsvári egyetemi lelkész.
29. B. Bürger Albert elnök, dr. Rácz Lajos titkár.
30. Bíró Balázs, Gáspár János, Zakariás János, Wesselényi Ferenc, Sándor József.
31. Egry Gábor: *Szupremácia, regionalizmus, erdélyiség. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője 1913–1918*. Századok 2013. 1. sz. 12–15.

32. *A főváros és a vidék csatlakozása a Magyar Nemzeti Tanácshoz.* Világ 1918. 9. évf. 252. sz. október 27. 3.
33. *Kolozsvár az új Magyarországért.* Kolozsvári Hírlap 1918. 19. évf. 254. sz. október 29. 3.
34. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2455 (Apáthy levele Károlyi Mihályhoz, 1918. október 14.)
35. A Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság irattárát 1919. március elején elkobozta a román katonai ügyészség, Apáthy lakását kétszer is átkutatták, ezért kevés dokumentum maradt fenn.
36. Apáthy István: *Erdély az összeomlás után.* Új Magyar Szemle 1920. 3. kötet. 2–3. sz. december. 147–149.
37. *A Nemzeti Tanács felesküdt a köztársaságra.* Keleti Újság 1918. 19. évf. november 30. 1.
38. Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 3.* 2018. 445–450.

MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF

GRÓF BÁNFFY MIKLÓS, AZ ERDÉLYI POLITIKUS

A kolozsvári vasútállomásra egyedül Kelemen Lajos [...] a legendás erdélyi levéltáros kísérte ki. A történelmi pillanat fontosságát megérezve így búcsúzott Bánffy Miklóstól:
„Kegyelmes uram, nagyon sajnálom, hogy hétszáz esztendős itt-tartózkodás után elhagyja Erdély földjét.”

Bevezető

■ Nincs könnyű helyzetben a történész, amikor közismert személyiségről kell összefoglaló tanulmányt írnia. Egyrészt igencsak nehezen teljesíthető elvárás, hogy új adatokat, információkat, esetleg új aspektusokat tárjon az olvasó elé, másrészt ritkán van olyan szerencsés helyzetben, hogy egy-egy évforduló kapcsán a közérdeklődés éppen arra a személyiségre terelődjön, akiről írása szól. Így van ez jelen tanulmány esetében is, amely gróf Bánffy Miklós politikai pályájának az adott szűk keretek között nyilván igen szerény összefoglalója kíván lenni. Talán az nyújthat némi támaszt, hogy a 2025-ös esztendő nyarán lesz majd Bánffy Miklós halálának háromnegyed évszázados évfordulója. Ez azonban még viszonylag messze van, és egyelőre a köztudatban nem is igazán rögzült, a társadalom figyelmét nem vonta magára. Holott méltó lenne emlékeznünk Bonchida egykori urára, az erdélyi magyar arisztokrácia legmódosabb famíliájából származó különnc személyiségre, Bánffy Miklósról. Tették ezt már többen, többször és többfelé képpen is azelőtt, ami komoly kihívás elé állít bárkit, aki a bonchidai gróf életét, terveit és megvalósításait szeretné görcső alá venni. Jelen írásomban nem is vállalkozom arra, hogy ezt a fantasztikus életpályát teljességében összefoglaljam. Ehelyett csak egyik vetületére fókuszálok: Bánffy majd fél évszázados politikai tevékenységének utolsó időszakát tekintem át. Arra az oly sokat kutatott és mégis

mindmáig annyi vitát gerjesztő, rövid négy évre fekteték hangsúlyt, amelyben Erdély északi fele újból a magyar állam keretei közé kerülve élte a maga politikai életét, s amelyben Bánffy-nak – korábbi befolyásához képest – méltatlanul kevés szerep jutott. Az egykori külügyminiszter politikai tevékenységének alkonya azonban legalább annyi érdekes részletet nyújt, mint pályájának Trianont közvetlenül követő zenitje. Legyen hát ez a rövid tanulmány egy kísérlet arra, hogy rávilágítsunk: gróf Bánffy Miklósról, akire író, grafikus, díszlet- és jelmeztervező, színpadi rendező volta mellett, méltán emlékezhetünk úgy is, mint Erdély népének sorsát mindig szívében viselő és annak jobbra fordításáért élete végéig tenni igyekvő politikusra.

Az erdélyi magyar politika útjai Trianon után

■ Az elvesztett világháború, majd azt követően Trianon sokkja és a kényszerű elszakadás 1920 után Erdély magyarságát a politikai önszerveződés útjára terelte. Már a trianoni békediktátum aláírását követően szinte napra pontosan egy évvel, 1921. június 5-én, Kós Károly kezdeményezésére megalakult a Magyar Néppárt,¹ majd hamarosan, 1922. február 12-én, Grandpierre Emil vezetésével, egy második erdélyi magyar politikai alakulat, a Magyar Nemzeti Párt is létrejött.² Ezek azonban csak átmeneti formációk voltak, amelyek mint „korai szárnypróbálgatások” értékelhetők. Nem úgy az 1922. december 28-án létrehozott Országos Magyar Párt (OMP),³ amely gróf dr. Bethlen György elnöklete alatt szinte két évtizeden át képviselte Erdély magyarságát a román parlamentben.⁴ Bethlen már 1926-os pártelnökké választásától kezdve vezéregyénisége lett az erdélyi magyar politikának. Egyetlen valódi kihívója akadt, az éppen ugyanebben az évben Budapestről hazatérő gróf Bánffy Miklós. A konzervatív beállítottságú Bethlennel ellentétben, Bánffy rugalmasabb, liberális elveken nyugvó nézetei és politikai irányvonala új szemléletmódot honosított meg Erdélyben. Kettejük között hamarosan személyi ellentétektől is fűtött rivalizálás alakult ki.

Ennek ellenére Bethlen pozícióit egy ideig még nem ingathatta meg Bánffy befolyása, hiszen a román király, II. Károly által nagyra értékelt egykori magyar külügyminiszter azzal a szigorú feltétellel térhetett vissza Budapestről Erdélybe, hogy fogadalmat kellett tennie az uralkodónak arról, hogy tíz éven át a politizálástól tartózkodni fog.⁵ Ígéretét Bánffy Miklós meg is tartotta. Mégis erdélyi jelenléte, környezetére gyakorolt hatása számottevő és jól érzékelhető volt. Néhány évvel később, az 1938 februárjában, Romániában bevezetett királyi diktatúra azután alaposan megváltoztatta az erdélyi magyar politikai körülményeket. A pártokat megszüntető királyi rendelet törvény az év március 31-én a „kurucos” OMP-t is feloszlata és feloszlata, Bányffy számára pedig új lehetőségeket teremtett. A világlátott, széles körű műveltséggel bíró arisztokrata személyisége elbűvölte az uralkodót, aki rábízta a felsőbb utasításra megalakított és egész Románia magyar lakosságát átfogó új kisebbségi politikai szervezet vezetését.⁷ Ez lett az 1939. február 11-én létrehozott Romániai Magyar Népközösség, amely az egyedi politikai formációként engedélyezett, országos román gyűjtőpárt, a Nemzeti Újjászülés Frontjának (Frontul Renașterii Naționale) magyar tagozataként születhetett meg.⁸ Bánffy tehát átvette Bethlen vezető helyét az erdélyi magyar politikai életben, ami méginkább elmélyítette a közöttük fennálló ellentéteket.

Új helyzetben: a második bécsi döntés hatásai Bánffy Miklós politikai pályájára

■ Alig két év elteltével Erdély politikai élete ismét markáns fordulatot vett: az 1940. augusztus 30-i német–olasz nagyhatalmi rendelkezés Erdély északi részét visszajuttatta Magyarországnak. Miközben a trianoni szorítások fölött aratott, részleges és kérészéletű diadal általános eufóriát váltott ki a magyarságban, Bánffy Miklós politikai pályáját valósággal kettétörte. Az általa vezetett Népközösség elvesztette a román központi hatalom bizalmát, sőt egyik napról a másikra Bukarest szemében a nemzetállam legveszélyesebb ellensége, belső bomlasztó tényezője lett. A Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdélyben pedig – nem kis mértékben Bethlen György aknamunkája következtében – a román királyi diktatúra korábbi támaszaként mint a revízió gondolatát feladó, a magyarságot eláruló politikai alakulat lett megbélyegezve. Vezetője, az egykori külügyminiszter egyik napról a másikra lehetetlen helyzetbe került.

A kettészakadó Népközösség észak-erdélyi továbbélése eleve kilátástalan volt, míg Dél-Erdélyben ugyan fennmaradhatott, de csak mint társadalmi, karitatív szervezet. Képviselőket a román törvényhozásba nem küldhetett. A román területen rekedt Nagyenyeden, 1940. november 4-én tartott újjáalakuló értekezletét követően, a Népközösség politikailag Gyárfás Elemér, szellemiségében pedig Márton Áron gyulafehérvári püspök irányításával indult új utakra.⁹

Bánffy Miklós ugyanakkor Észak-Erdélyben maradt, hiszen birtokainak nagy része és otthona, a bonchidai kastély is a határ magyar oldalára került. Még mindig hitte, hogy politikai vezető szerepét megtarthatja, ezért 1940 szeptemberében kolozsvári lakásába, a Toldalagi–Korda-palotába találkozóra hívta a Népközösség észak-erdélyi vezetőit. A szervezet továbbéltetésének vagy annak mintájára egy új, inkább társadalmi, semmint politikai érdekvédelmi szövetség kialakításának lehetőségeiről folytattak tárgyalásokat. Ez azonban a budapesti vezető körökben azt a gyanút keltette, hogy Bánffy és köre még mindig a „román államkeretek között” gondolkodik, ami gróf Teleki Pál miniszterelnökben ellenszenvet váltott ki, és az egykori külügyminiszter helyett annak nagy politikai ellenfelét, gróf Bethlen Györgyöt ismerte el az erdélyi magyarság politikai vezetőjének.¹⁰

A bonchidai gróffal szembeni ellenérzéseket csak tovább fokozta, hogy Bánffy nyíltan sürgette a románokkal való kiegyezést, hiszen csak a régióban többséget alkotó románsággal való kompromisszumos konfliktusrendezésben látta – különben helyesen – az erdélyi határok tartós megoldási lehetőségét. Az idegen hatalmak által hozott bécsi döntés következtében meghúzott határvonal visszasságait illető nyilvános bírálatai még tovább rontották helyzetét. A részleges revíziót éltető, abban – tegyük hozzá: jogosan – felszabadulását látó észak-erdélyi magyarság Bánffy érvelése és megnyilatkozásai előtt jobbra értetlenül állt. Nézeteit az 1940 augusztusa után felfokozódott nemzeti érzelmek hatása alatt álló magyar értelmiségiek nagy része is elutasította. A közhangulat hamarosan ellene és rajta keresztül a Népközösség ellen fordult. A németellenességről is ismert gróft a románokkal való megegyezés szorgalmazásáért a legtöbben egyenesen megalkuvónak és hazaárulónak tekintették.¹¹ Ilyen körülmények között, Észak-Erdélyben a rossz emlékü kisebbségi idők remiszenciájának tartott Népközösség még 1940 őszén megszűnt, s régi vezetője, Bánffy Miklós kénytelen volt háttérbe húzódni.

A liberális nézetei miatt már egyenesen „szabadkőművességgel” vádolt Bánffy Miklóst a politikailag fontos pozíciókból kihagyták. Nem került be az Országgyűlésbe behívott képviselők közé sem, holott ennek fő kritériuma éppen az volt, hogy azok legyenek kiválasztva, akik az 1920 utáni kisebbségi időkben is politikailag helytálltak, sikeresen védték a magyarság érdekeit a királyi Romániában. Az adott konstellációban azonban ez azt jelentette, hogy főként az 1938-ban a román királyi diktatúra áldozatává vált OMP politikusai, élükön gróf dr. Bethlen Györggyel jutottak be a magyar Országgyűlés alsóházába. A végül összesen 50 főt kitevő erdélyi magyar képviselőcsoport több mint fele, 27 képviselő korábban OMP-s politikus volt.¹²

Félresodorva – Bánffy Miklós a politikai élet peremén

■ Politikai ellenfelei azonban mégsem tudták Bánffy Miklóst teljesen ellehetetleníteni. Ő ekkorra már az erdélyi politikai élet olyan megkerülhetetlen, központi alakja volt, akit a törvényhozásból teljesen kizárni nem lehetett. Mint az erdélyi arisztokrácia kiemelkedő személyisége, Bánffy Miklós, az egykori főrendiház utódaként, 1927-ben létrehozott felsőház tagjává vált. Emellett belső titkos tanácsos és m. kir. kamarás is lett,¹³ viszont a valóságban ezek inkább csak jelképes titulusok voltak, valódi politikai hatalmat és befolyást nem biztosítottak számára. A közvetlen politikai irányító szerep helyett be kellett érnie az egyszerű reprezentációs feladatkörrel. Ez már a kezdetekkor, Észak-Erdély felsőházi tagjainak országgyűlési bevonulásakor kitűnt. Az 1940. november 26-án megrendezett ünnepi ceremónia¹⁴ kezdetén az erdélyi felsőházi tagokat napirend előtti beszédében gróf Széchenyi Bertalan házelnök fogadta, akinek meleg hangú üdvözlését az erdélyiek nevében gróf Bánffy Miklós volt hivatott megköszönni.¹⁵

Jelképes szerepéből adódóan a bonchidai gróf nem tudta érvényesíteni politikai elképzeléseit, és ezek közül is a legfontosabbat, a román kisebbséggel való kiegyezést, a fennálló területi status quo románság általi hallgatólagos elfogadását. Nézetei szerint ezért az 1940-es erdélyi határok nem lehettek tartósak, s bár mindent igyekezett megtenni annak érdekében, hogy a magyar–román kapcsolatok normalizálódjanak, erre – akárcsak a magyar kormánynak – neki is vajmi kevés esélye volt. A magyarokkal való együttműködéstől ugyanis mind a román kormány, mind a határmeghúzásakor Észak-Erdélyben rekedt milliós román kisebbség mereven elzárkózott.

Tovább szűkítette Bánffy befolyását és hatáskörét, hogy a behívott erdélyi képviselők többsége, 36 honatya által már 1940 decemberében megalapított Erdélyi Pártban¹⁶ nem vett részt. A hamarosan tömegpárttá fejlődő Erdélyi Párt Magyarország tíz keleti vármegyéjében abszolút politikai dominanciát élvezett, és lassanként egyértelművé vált, hogy aki erdélyi magyar politikusként ebből a politikai formációból kívül reked, az elszigetelődik. Annál is inkább így volt ez, hogy az Erdélyi Párt már megalakulásától kezdve kormánytámogató álláspontot foglalt el,¹⁷ és az Országgyűlésben abszolút többséggel bíró kormánypárt, a Magyar Élet Pártja árnyékában és oltalma alatt fejtette ki tevékenységét.

A kormánnyal való politikai közösségvállalás eredménye volt, hogy az Erdélyi Párt már 1940. december 30-án minisztériumhoz jutott a Teleki-kormányban. Egyik képviselője, báró Bánffy Dániel erdélyi földbirtokos, erdészeti és fafeldolgozási szakember a földművelésügyi tárca vezetését vette át gróf Teleki Mihálytól. Vitathatatlan tény, hogy a Bánffy család bárói ágának e képviselő-

je – aki többéves kormányzati részvételének ideje alatt, miniszterségét három kormányban is megőrizte – minden tekintetben alkalmas volt e funkció betöltésére.¹⁸ Mégis hozzátehetjük: e nagy múltú erdélyi nemesi család, arisztokrata, grófi ágának jóval módosabb tagja, az Erdélyben sokkal kiterjedtebb birtokokkal rendelkező és külföldön is híres mintagazdaságot vezető gróf Bánffy Miklós, a bonchidai kastély utolsó ura legalább ennyire megfelelő lett volna a miniszteri tárca vezetésére. Bánffy Dániellel ellentétben ráadásul volt már egy igen jelentős kormányzati tapasztalata is, ráadásul különösen nehéz időkben, 1921–1922-ben, amikor a Bethlen-kormány külügyminisztereként olyan sikerek fűződtek a nevéhez, mint Magyarország felvétele a Népszövetségbe vagy a magyar államnak kedvező kimenetelű soproni népszavazás.¹⁹

Ideiglenes visszavonulásra kényszerítve

■ Bánffy Miklósból azonban nemhogy miniszter nem lett, de felsőházba való bekerülését követően már szinte azonnal magyarázkodni, magát mentegetni kényszerült. A főképp jobboldali ellenzék részéről őt ért nyílt vagy burkolt vádak és alaptalan rágalmak miatt úgy érezte, tisztáznia kell a múltat, hogy az új helyzetben, felsőházi tagként vállalt feladatait és kötelezettségeit maradéktalanul teljesíteni tudja. Ezért a Romániai Magyar Népközösség 1939 és 1940 közötti tevékenységéről, a román központi hatalomhoz való viszonyulásáról és mind ebben elnökként a saját szerepéről 1940. december 18-án nagybeszédet tartott a felsőházban. Ebben kifejtette nézeteit a magyar–román kapcsolatokról is, felvázolva a szerinte legszükségesebb lépéseket a két nemzet közötti konfliktus feloldására.²⁰ Nagy visszhangot keltő beszéde azonban éppen elképzeléseivel ellentétes hatást keltett. Sokan egyenesen mentegetőző „szerecsenmosdatásnak” vélték az elhangzottakat, holott Bánffy célja csupán a budapesti vezető körök felvilágosítása volt az erdélyi etnikai viszonyrendszerrel kapcsolatban, annak bécsi döntés előtti fő jellegzetességeit ismertetve a Népközösség és azon belül a saját tevékenységén keresztül. Bánffy meglepő naivitását azonban, amellyel – úgy hitte – arisztokráta-hoz méltó becsülettel szembenézhet a múlttal, ellenfelei azonnal kihasználták.

Mindössze négy nappal a beszéd elhangzása után, 1940. december 22-én már meg is jelent gróf Bethlen György nyilatkozata a kolozsvári *Keleti Újságban* *Mi az igazság?* címmel, amelyben „a románokkal való lepaktálás” miatt marasztalta el a Népközösség korábbi elnökét.²¹ Kettejük politikai csatározása az erdélyi magyar közvélemény előtt ezzel hosszú időre el is dőlt – mégpedig Bethlen javára, aki most már a fővárosi közönség mellett az erdélyi magyarság nagy részét is szembe tudta fordítani Bánffy politikájával.

A politikai élet peremére szorult egykori külügyminiszter ellen folytatott lejárató kampány azonban ezzel még korántsem ért véget! Gróf Teleki Pál miniszterelnök 1941. április 3-án bekövetkezett tragikus halálát²² követően már semmi sem állhatta útját a jobboldal egyre hangsúlyosabb térnyerésének az országban. A német sikerek láttán felemelkedő szélsőjobb csak még jobban ráerősített a nacionalista közhangulatra, aminek eredményeképpen a politikai életet addig még jórészt jellemző tolerancia, az eltérő véleményeket még úgy-ahogy eltűrő légkör hamarosan átadta helyét a kizárólagosságnak. Ilyen körülmények között a most már egyenesen „románbarátnak” tekintett Bánffy Miklós igen nehéz helyzetbe került. Az év végére elérkezett az idő a korábbi külügyminiszter politikai lejára-

tására. Jellemző, hogy erre Bánffy ellenfelei nyíltan nem vállalkoztak, hanem egyik független képviselőre, dr. Pál Gáborra hárították a feladatot, aki nagy megbecsülésnek örvendett, hiszen a két világháború között maga is igen sokat tett az erdélyi magyarságért, kiváltképp a székelység jogvédelméért a királyi Romániában. Pál Gábor azután 1941. december 3-án a képviselőházban elhangzott és óriási visszhangot kiváltott nagybeszédében „leplezte le” a Népközösség, és annak vezetője, Bánffy Miklós „üzelmeit”.²³ A székelység egyik vezető politikusának, az Erdélyben és az anyaországban is köztiszteletben álló Pál Gábornak elítélő szavai szentenciaként hatottak. A beszédben elhangzottakra Budapesten egyenesen úgy tekintettek, mint a „székelyek ítéletére”... Az egy csapásra politikai halottá tett Bánffy Miklós magára maradt. Nem állt ki mellette az új miniszterelnök, Bárdossy László vezette kormánypárt, a Magyar Élet Pártja sem, mert hiszen az a nacionalista közvélemény által támogatott egykori OMP erőire alapozott, és alig két hónappal később, 1942. február 3-án a Bánffyval részben szemben álló, frissen létrehozott, nagy tömegbázissal bíró Erdélyi Párttal kötött pártszövetséget.²⁴

A küzdelemben látványosan alulmaradt gróf Bánffy Miklós körül szó szerint elfogyott a levegő. Nem tehetett mást, egy időre kényszerűen visszavonult a politikai élettől. Az 1942-es év elejétől többnyire szeretett bonchidai kastélyában tartózkodott, és csak akkor utazott fel a fővárosba, ha feltétlenül szükség volt rá. Bonchidai magányából hónapokig nem mozdította ki semmi.

Visszatérés a politikai élet formálói közé – a bukaresti út

■ A doni katasztrófa és a világháború menetének megfordulása 1943 elejétől új körülményeket teremtett a magyar kül- és belpolitikában egyaránt. A németek iránt egyre bizalmatlanabb miniszterelnök, Kállay Miklós megpróbált kapcsolatot keresni az ellenséges nagyhatalmakkal. Ehhez azonban partnerekre, támogatókra volt szüksége, és ezért egyre sürgetőbbé vált a Romániával való kapcsolatok rendezése egy esetleges, a háborúból közösen megvalósított kiugrás reményében. A bukaresti vezető körökkel való kapcsolatfelvételre pedig keresve sem lehetett volna megfelelőbb személyt találni, mint a háttérbe húzódott Bánffy Miklós. Bár eleinte szóba került Bethlen István is, de a németekkel a legkevésbé sem szimpatizáló korábbi miniszterelnök bukaresti útja Berlin előtt különösen feltűnő lett volna. Ezért kellett, a Kállay-kormány felkérésére és megbízásából, gróf Bánffy Miklósnak vállalni a diplomáciai küldetést. A külkapcsolatok alakításában nagy tapasztalattal rendelkező Bánffy, aki nem volt tagja az akkori országos magyar politika élgárdájának, ideális választásnak tűnt a feladatra. Személye nem szűrhatott szemet a szövetségeseikre ekkor már egyre inkább gyanakvóan tekintő németeknek sem. Ha viszont ez mégis megtörtént volna, Bánffynak kellett magára vállalni a teljes felelősséget.²⁵ Ezt a súlyos feltételt nem mindenki fogadta volna el. Bánffy Miklós azonban vállalta, amire valószínűleg az sarkallhatta, hogy amennyiben útja tényleges eredményre vezet, bizonyíthatja az ellene korábban megfogalmazott vádak alaptalan jellegét, és személye ismét a politikai életben számára méltó pozícióba kerülhet. Emellett úgy vélhette, hogy korábbi politikai célkitűzései valóra váltásának lehetősége is adott lehet, hiszen mindkét oldalnak érdekében állott a közeledés a vesztesre álló háborúból való kiválás perspektivikus céljával.

A számára oly kedves diplomáciai életbe visszatérő egykori külügyminiszter konkrét feladata az 1940 őszén, a második bécsi döntés után megfagyott magyar–román kapcsolatok újraélesztése volt. Ennek érdekében az ekkor már hetvenedik életévében járó, idősödő nagyúr egyhetes bukaresti utat vállalt, és 1943. június 18. és 25-e között a román fővárosban, alapvetően ellenséges, de legalábbis hűvös hangulatú környezetben próbálta meg a magyar érdekeket előmozdítani. Munkáját igencsak megnehezítette a budapesti politika merevsége, amely nem hatalmazta fel arra, hogy területi kérdésekről tárgyalhasson. Márpedig a román fél csak ezzel az előfeltétellel volt hajlandó a magyarokkal tárgyalóasztalhoz ülni.²⁶ Bánffy minden igyekezete ellenére nem tudta elérni, hogy a vezető román kormánytényezőkkel találkozhasson. Román oldalról ugyanis a tárgyalási alapnak tekintett magyar területfeladás gondolatának Budapest általi teljes elutasítása, értelmetlenné és okafoggyottá tette a Bánffyval való egyeztetéseket. Ráadásul Bukarest szemében az erdélyi gróf személye politikailag súlytalanak is tűnt. Azzal kellett szembesülnie, hogy külügyminiszterként egykor élvezett politikai befolyása ekkorra már végleg elenyészett, sőt immár történelemnek számított. Mindez rendkívül megalázó és elkeserítő élmény volt számára. Mindössze annyit tudott elérni, hogy Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes megbízottja, Gheorghe Mironescu korábbi román miniszterelnök 1943. június 19-én fogadja sinaiai villájában. A román fél azonban kertelés nélkül kijelentette, hogy csak területi kérdésekről van felhatalmazása tárgyalásokat folytatni, amit Bánffy nem tehetett meg. A találkozó ezért kudarcba fulladt.²⁷

Bánffy több sikertelen kísérletet is tett a tárgyalások újrafelvételére, amit végül csak négynapig küzdelem után tudott elérni. A június 23-án ugyancsak Sinaian sorra kerülő megbeszélésen Mironescu egyszerűen tolmácsolta Antonescu miniszterhelyettes üzenetét, hogy a román fél a második bécsi döntést semmisnek tekinti, és ezért nem óhajtja a kölcsönös kisebbségi kérdésekben 1940 októberében megrekedt tárgyalásokat újratekinteni.²⁸ Bánffy Miklós bukaresti útja így teljes fiaskónak bizonyult. Csak annyit ért el, hogy nem hivatalos úton, bukaresti magánlakásán találkozhatott a Hitler-ellenes körök vezetőjével, Iuliu Maniuval. A lehetőséget kihasználva, felvázolta neki a két nemzet egymásrautaltságát, javaslatot tett az erdélyi status quo fenntartására, és indítványozta a háborúból való közös kiugrás lehetőségét. Maniu azonban, akárcsak a többi román politikus, mindent területi engedményekhez kötött, és szorgalmazta a Jugoszláviával való kapcsolatrendezést is.²⁹ Ez természetesen meghaladta Bánffy hatáskörét, és így a románok kompromisszumképtelensége miatt „süketek párbeszédévé” váló titkos találkozó szintén kudarcnak bizonyult.

A mélységesen csalódott Bánffy Miklós dolgavégezetlenül kellett hogy hazatérjen, ráadásul romániai útjáról – pontosabban annak hivatalos részéről, a Mironescuval való találkozóról – a németek, sőt még az olaszok is értesültek.³⁰ Ez pedig azt eredményezte, hogy ha nem is léptek fel ellene, de személye ettől kezdve, a Magyarországon egyre nagyobb befolyással bíró berlini vezetés előtt „megbízhatatlannak” minősült.

„Mást kell tenni”

■ Sikertelen bukaresti útja után az apátiába süllyedő Bánffy Miklós jó időre ismét eltűnt a politika színpadáról. Bonchidai remeteségéből csak az 1944-es évben bekövetkező sorozatos katasztrófák mozdították ki. A március 19-i német

megszállást követően az egykori nagy ellenfél, az OMP bázisán felépülő Erdélyi Párt az összeomlás szélére került. A képviselők közül többen visszavonultak a politikai élettől, elsősorban olyanok, akik szembeszegültek a szélsőjobb térhódításával, és nem voltak hajlandók a zsidókat deportáltató, németbarát Sztójay-kormány támogatói lenni. Báró Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter is lemondott funkciójáról. Megüresedett helyére a hatalom új birtokosai most sem Bánffy Miklóst, hanem gróf Teleki Bélát hívták meg távirati úton,³¹ ő azonban nem kívánt élni a lehetőséggel.³² Végül a román átállás másnapján, 1944. augusztus 24-én kiadott, politikai pártokat feloszlató kormányrendelet véglegesen felszámolásra ítélte az Erdélyi Pártot,³³ és Észak-Erdély magyarsága a frontátvonulás küszöbén politikailag magára maradt.

E rendkívül súlyos helyzetben, átérezve a közösségért való felelősség követelményét, gróf Bánffy Miklós ismét vállalta a részvételt a politikai életben. A német megszállást mélységesen elítélő Bánffy, a kilátástalan politikai helyzetet érzékelve, felül tudott emelkedni ellenérzésein, és felvette a kapcsolatot a baloldal képviselőivel.³⁴ Visszatérése az országos politikába azonban elsősorban egyéni akciókban öltött testet: közbenjárt Horthynál a háborúból való kilépésért és Dálnoki Veress Lajosnál, az újonnan felállított magyar 2. (erdélyi) hadsereg parancsnokánál, a geostratégiai helyzete miatt védhetetlen Kolozsvár harc nélküli feladásáért.³⁵

Az idős, megfáradt politikus azonban egyéni akciókon túl már nem akart semmilyen politikai csoportosulásban részt vállalni. Addigra ugyanis túl sok rágalom, megaláztatás és mellőzés érte, aminek következtében korábbi lendületét elvesztette. Így az 1944. augusztus 29-én létrejött Erdélyi Magyar Tanács munkálataiba sem tudta őt Mikó Imre bevonni.³⁶ Pedig az igencsak vegyes színezetű értelmiségi csoportból, politikusokból, egyházi előjárókból, baloldali vezetőkől álló tanács,³⁷ mintha csak a régi Romániai Magyar Népközösség társadalmi rétegeken felülemelkedő szellemiségének reinkarnációja lett volna. Ezért vezetésére a nagy politikai tapasztalattal bíró, nyitott és kompromisszumképes arisztokrata, a leáldozóban levő politikai rendszerben nem kompromittálódott gróf Bánffy Miklós igencsak megfelelő lett volna. Ő azonban helytelenítette a tanács kizárólag magyar voltát és az erdélyi románságtól való elzárkózását. Mikó Imre jegyezte le tömör elutasító válaszáat: „*Mást kell tenni.*”³⁸ Azt azonban nem közölte, hogy mit... Egyedül viszont nem változtathatta meg Erdély és az egész ország sorsát.

Miután maga is belátta, hogy a helyzet reménytelen, 1944. szeptember 18-án az Erdélyi Múzeum-Egyesületre bízta bonchidai kastélya nagy értékű könyvtárát, levéltári gyűjteményét, műtárgyait, hogy az Erdély legnagyobb magángyűjteményének számító, felbecsülhetetlen értékű kincseket védje meg a közelgő frontátvonulás pusztításaitól.³⁹ Ő maga pedig október 9-én Budapestre utazott, abban a hitben, hogy a kormányt az ország megmentéséért folytatott erőfeszítéseiben fővárosi jelenlétével jobban támogathatja.⁴⁰

Sokáig úgy tartották, sőt ő maga is úgy vélte, hogy csodálatos bonchidai kastélyának felgyújtása a visszavonuló német hadsereg valamiféle bosszújának tulajdonítható. Mára viszont már egyre inkább bizonyosságot nyer, hogy „Erdély Versailles”-ának pusztulása a zavaros átmeneti időket kihasználó helyi csőcselék bűne, amely módszeresen kifosztotta és tönkretette az erdélyi magyarság egyik legfontosabb kultúrkincsét.⁴¹ Kelemen Lajos, az EME múzeumi és levéltári főigazgatója csak a kastélybeli levéltár és könyvtár töredékét tudta megmenteni a híres heraldikus Köpeczi Sebestyén József és Máté Márton egyetemi könyvtári alkalmazott segítségével.⁴²

■ Bánffy Miklós 1944 októberében végleg visszavonult a politikai élettől. Fél évszázados közszolgálat után a Szálasi-féle nyilas uralomtól viszolygó, régi vágású arisztokrata az oly tragikus végkifejlet idején már csak a partvonalról figyelte az eseményeket. A budapesti puccs után két nappal, október 17-én, mintegy tüntetésképpen lemondott felsőházi tagságáról is. Elhatározását az önálló magyar törvényhozás felszámolásával, az állam szuverenitásának teljes megszűnésével indokolta. Ettől kezdve magánemberként élt Budapesten, majd az ostrom átvészelése után, mielőtt lehetősége adódott rá, visszatért Erdélybe.

Az 1945. március 21-én Kolozsvárra érkező idős nagyúr itt értesült arról, hogy kastélyából minden odaveszett, és hogy a román államhatalom által oly sebtiben összeütt „földreformmal” időközben eltulajdonított bonchidai birtokából semmit sem kaphat vissza.⁴³ A kolozsvári Toldalagi-Korda-palota egyik földszinti szobájában meghúzódó Bánffy Miklós a teljes anyagi csőd szélére került. Minden maradék értéktárgyat eladni kényszerült, és rendkívül méltatlan körülmények között tengődve, kis kézikocsijával áruszállítgatásból tartotta fenn magát.⁴⁴ Évekig tartó várakozás után végül útlevélhez jutott, amivel 1949. október 14-én végleg elhagyhatta Erdélyt, és Budapesten telepedhetett le,⁴⁵ ahol feleségének, Váradi Arának, a Nemzeti Színház örökös tagjának színésznagydjából valamelyest biztosabb volt a megélhetése.⁴⁶ A kolozsvári vasútállomásra egyedül Kelemen Lajos, az őt és az egész Bánffy családot különben nemigen kedvelő, legendás erdélyi levéltáros kísérte ki. A történelmi pillanat fontosságát megérezve így búcsúzott Bánffy Miklóstól: „Kegvelmes uram, nagyon sajnálom, hogy hétszáz esztendő után itt-tartózkodás után elhagyja Erdély földjét.”⁴⁷

Bánffy Miklós, az egykori külügyminiszter, a 20. század első felének egyik meghatározó erdélyi politikusa élete hátralevő napjait a közélettől teljesen félrehúzódba töltötte. Alig nyolc hónap után, 1950. június 6-án bekövetkezett halála⁴⁸ az addigra berendezkedett új, kommunista hatalom számára megkönnyebbülést jelentett mind Magyarországon, mind Romániában. Ma már tudjuk: ez egyben korszakhatár is volt a magyarság történetében.

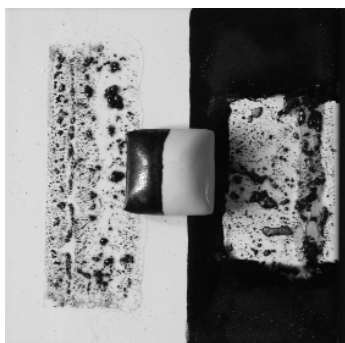
■ JEGYZETEK

1. Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* A „Studium” kiadása, Bp., 1941. Újrakiadás: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1987. 23.
2. Toth Szilárd: *Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în parlamentul României în perioada interbelică.* Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2008. 26.
3. Mikó: i. m. 39–43.
4. Toth: i. m. 99–202.
5. Mikó Imre: *Bánffy Miklós emberközelben.* In: Sas Péter (szerk.): *A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete.* Nap Kiadó, Bp., 2008. 133.
6. Diószegi László: *A romániai magyarság története 1919–1940.* In: Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989.* Magyarságkutató Intézet, Bp., 1990. 39.
7. Mikó: *Huszonkét év...* i. m. 222–226.
8. Hámosi Péter: *Magyar társadalomszervezési kísérletek Észak-Erdélyben (1938–1944).* Korall 2004. december, 18. sz. 69–73. Erdélyi Magyar Adatbank: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcaajpcglclefindmkaj/https://adatbank.ro/html/cim_pdf972.pdf (Letöltve: 2024. december 10.)
9. L. Balogh: Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés.* Múltunk Könyvek, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. 2.
10. Lásd erről bővebben: Mikó: *Bánffy Miklós emberközelben...* i. m. 143.
11. Uo. 143–144.

12. Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Napvilág Kiadó, Bp., 2008. 30.
13. *A kormányzó kinevezte a felsőház erdélyi tagjait.* Ellenzék 1940. október 17. LXI. évf. 239. sz. 1.
14. *Ma vonultak be a Felsőházba az erdélyi felsőházi tagok.* Ellenzék 1940. november 26. LXI. évf. 271. sz. 3.
15. Ellenzék 1940. november 26. i. m. 3.
16. Lásd erről bővebben: Murádin János Kristóf: *„Mindent Erdélyért!” Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között.* Scientia Kiadó, Kvár, 2019. 49–53.
17. Uo. 75–78.
18. Uő: *Báró Bánffy Dániel, az Erdélyi Párt földművelésügyi minisztere a magyar kormányban 1940 és 1944 között.* Közép-Európai Közlemények 2020/1. XIII. évf. 1. (48.) sz. 243–255.
19. Bánffy 1920-as évekbeli politikai szerepéről lásd bővebben: Benkő Samu: *Bánffy Miklós a közéletben.* Erdélyi Múzeum 1999/1–2. füz. LXI. köt. 45.
20. Mikó: *Bánffy Miklós emberközelben...* i. m. 143.
21. Bethlen György: *Mi az igazság?* Keleti Újság 1940. december 22. XXIII. évf. 294. sz. 1.
22. Lásd erről többek között: Csicsery-Rónay István: *Csillagos órák sorsfordító magyarok. (Közel-múltunk közelről).* II. *Teleki Pál.* Occidental Press, Bp., 2000. 9–29.; Horthy Miklós: *Emlékirataim.* Európa Könyvkiadó, Bp., 2011. 249–254.
23. Dr. Pál Gábor a felhatalmazási javaslat képviselőházi vitája során, 1941. december 3-án elhangzott beszédéről lásd: *Erdély a magyar képviselőházban.* Az Erdélyi Párt kiadása, Kvár, 1942. 106.
24. Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár [a továbbiakban: MNL OL] P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 1. tétel. *Állásfoglalás.* Kolozsvár. 1942. február 3. 1.
25. Mikó: *Bánffy Miklós emberközelben...* i. m. 145.
26. Csatári Dániel: *Forgószelemben (Magyar–román viszony 1940–1945).* Akadémiai Kiadó, Bp., 1968. 247.
27. Uo. 247.
28. Uo. 247–248.
29. Uo. 248–249.
30. Uo. 247–248.
31. MNL OL. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 267. tétel. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kolozsvár, 1944. június 7., 2.
32. Dr. Szász István Tas: *Pillantás az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület utolsó éveire.* Korunk 2012. november. III. folyam, XXIII. évf. 11. sz. 102.
33. Murádin: i. m. 240–243.
34. Mikó: *Bánffy Miklós emberközelben...* i. m. 145.
35. Egyebek mellett lásd erről: Uo. 145.; Benkő: i. m. 49.
36. Mikó: *Bánffy Miklós emberközelben...* i. m. 146.
37. Murádin János Kristóf: *Kisebbségben vagy többségben? Az Erdélyi Párt a magyar közéletben 1940–1944.* In: Garaczi Imre (szerk.): *Magyarságtudományi kutatások III. Nemzetpolitika és magyarságtudomány.* Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2014. 360.
38. Mikó: *Bánffy Miklós emberközelben...* i. m. 146.
39. Lásd erről gróf Bánffy Miklósnak az Erdélyi Múzeum-Egyesület Igazgató Választmányának írt 1944. szeptember 18-i keltezésű levelét. Arhivele Naționale Române. Direcția Județeană Cluj. [Román Állami Levéltár. Kolozs Megyei Osztály.] Fond Arhiva Societății Muzeului Ardelean. [Az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltári gyűjteménye.] 550/1944.
40. Bánffy Miklós: *Bizalmas küldetésem Bukarestben 1943-ban.* Emlékirat-töredék. In: Bánffy Miklós: *Emlékeimből (1932), Huszonöt év (1945).* Második, bővített kiadás. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2001. 341.
41. Szakács János: *Bánffy Miklós gróf öröksége.* Szabadság 2004. augusztus 9. XVI. évf. 184. sz. 3.
42. [Köpeczi] Sebestyén József: *Jelentés a bonchidai gróf Bánffy-kastély könyv- és levéltármaradványainak az Erdélyi Nemzeti Múzeumba való beszállítására vonatkozó kiküldetéséről.* Erdélyi Múzeum 1994/1–2. füz. XVI. köt. 115–116.
43. Dávid Gyula: *Bánffy Miklós utolsó évei Kolozsváron (1945–1949).* Szabadság 2014. november 26. XXVI. évf. 274. sz. 8.
44. Uo. 8.
45. Uo. 8.
46. Mikó: *Bánffy Miklós emberközelben...* i. m. 147.
47. Bajor Andor: *Bánffy Miklós Erdélyi története.* In: Sas: i. m. 259.
48. Marosi Ildikó: *Kisbán Miklós újra itthon.* In: Uo. 280.

FODOR JÁNOS

KÉT KORMÁNYZAT KÖZÖTT: BERNÁDY GYÖRGY ERDÉLYI POLITIKAI SZEREPÉNEK ÉRTÉKELÉSE

...a közvélemény szereti, ha az az illúziója, hogy vezetőit saját maga választja meg, és nem kijelölik a felsőbb hatalmak. Bernády személye túl megosztó volt ahhoz, hogy elnök lehessen. Végül sem ekkor, sem később nem töltötte be a párt elnöki pozícióját, viszont fontos és megkerülhetetlen szereplője volt a huszadik század első felében az erdélyi politikai közéletnek.

Bernády György egykori marosvásárhelyi polgármester, főispán, országgyűlési képviselő és megannyi tisztséget viselő jeles személyiség elsősorban a marosvásárhelyi, esetleg a szovátai közönség számára közismert. Annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedben számos szakmai és tudomány-népszerűsítést célzó erőfeszítés történt Bernády közéleti tevékenységének ismertté tételére, valahogy mégis többnyire ismertsége regionális keretek között maradt. Jelen tanulmány az említett eredmények egyfajta rövid összefoglalása is, amellel érvelve, hogy bár Bernády György politikai pályafutása nem mérhető elsővonalbeli (kormányfők, államfők, miniszterek) személyiségekéivel, igencsak meghatározó szerepe volt a romániai magyar politika alakításában a két világháború közötti időszakban. Utólagos megítélését, különösen a visszaemlékező perspektívából nem mutatom be, ehelyett inkább a kortársai szemében láttatott Bernády-képet szeretném kiemelni, melyből kiderül, hogy korszakának, ha nem is népszerű, de közismert alakjának számított.

Bernády György 1864. április 10-én született a Szolnok-Doboka vármegyei Bethlen községben (amely ma Beszterce-Naszód megyében található), orvos és gyógyszerész felmenőkkel rendelkező családból származott. Vegyes nemzetiségű szülőfalujában találkozott a román nyelvvel, így az nem volt ismeretlen számára, de gyaníthatóan ekkor még nem beszélte azt. Édesapja egy nyereségesen működő családi

gyógyszertárat tartott fent, és egy nagyobb városba való költözés lehetőségeit vizsgálta. Kolozsvárral való sikertelen próbálkozás után Marosvásárhely mellett döntött. Bernády Györgyöt a nagy múltú marosvásárhelyi Református Kollégiumba íratta be. A további életpálya és fejlődéstörténet szempontjából fontos kiemelni a Református Kollégiumban szerzett tapasztalatokat, ugyanis ez a protestáns nemzeti szellemiség, a székelység történetének ismerete a további években is meghatározta Bernády egyéniségét. A '48-as eszmékhez való hűség, vagy legalábbis az irántuk való tisztelet, valamint a későbbiekben általa meghonosított marosvásárhelyi Kossuth-kultusz mind ezen intézmény hatásából fakadt. Későbbi politikai habitusát ezektől a hatásoktól való eltávolodás jellemezte.¹ Ugyanakkor fontos kiemelni a porosz–német rendszerű szocializációjú elemi tanulmányait, ami írásait, beszédstílusát alapvetően meghatározta, és melynek nyomai a későbbi életpályán is fellelhetők. Felsőfokú tanulmányait Kolozsváron kezdte, de néhány hónap után Pesten folytatta és végül fejezte be. Tanulmányai végeztével a gyógyszerítári teendői valószínűleg nem köthették le túlságosan a figyelmét, egyre fokozódó érdeklődése a közügyek iránt erre utal. Politikai karrierjének fokozatos építését várospolitikai szinten kezdte: tagja volt a törvényhatóság több szakbizottságának, valamint számos városi egyletnek, majd a következő nagyobb mértékű lépést az 1896-ban az országgyűlési képviselővé választása jelentette. 1901 januárjában lemondott országgyűlési képviselői mandátumáról. Ekkor már megkapta Marosvásárhely főispánjától a város rendőrfőkapitányi kinevezését. Bernády valójában nem tekintett a főkapitányságára mint komoly karrierlehetőségre, ez csupán egy (rajta kívülálló okok miatt is, de körülményes)² ugródeszkának számított, amely a polgármesteri szék megszerzéséhez vezette.

Polgármesteri tisztségét egészen 1902-től 1912 decemberéig töltötte be, amelyről azt követően mondott le, hogy kinevezték Marosvásárhely város főispánjává. Polgármesteri tevékenységének megkezdésével egybeesően Bernády diskurzusaiban hangsúlyosan megjelent a „választott szülőföldjének” megfelelő lokális (vagyis székely) identitás felkarolása és hangsúlyozása, amely hiányzott a korábbi, pl. képviselői tevékenységekor.³ 1913. január 11-étől Marosvásárhely városi főispánjaként iktatták funkcióba. Bernády ugyanekkor a kereskedelemügyi minisztertől is megbízást kapott: 1912. december 31-étől a Székelyföld iparfejlesztési miniszteri biztosává nevezte ki. Így többrétű kormány megbízásai mégis túlmutattak a városon, a regionális hatáskörön.⁴ Politikai életpályáját tekintve ez volt karrierjének csúcspontja, legalábbis ami a monarchiabeli időszakot jelentette, hiszen egyfajta ünnepezt városépítőként már erős regionális kultusza volt, melyet országszerte mintaként mediatizáltak.

Ennek egyik jeles példája az az állami elismerés, melyben polgármesteri tevékenységének utolsó hónapjaiban részesítették. Ráadásul a kitüntetésre az az Erődsy Sándor főispán terjesztette elő a kormányhoz, akivel Bernády a lehető legrosszabb viszonyt ápolta talán egész pályafutása alatt. Erődsy vélhetően békülési szándékból járt el a polgármester kitüntetése ügyében, ugyanis a főispán és a polgármester kapcsolata végig ellenséges volt, bár egy pártba tartoztak. Erődsy több alkalommal gesztusokat tett Bernády irányában, viszont a polgármester a főispán lemondásáig engesztelhetetlen volt. Egy ilyen gesztus lehetett az az 1910 elején a kormányhoz címzett dokumentum, melyben Erődsy Bernádyt „a legfelsőbb kitüntetésre” ajánlotta.⁵ Mivel nem volt konkrétan meghatározva a kitüntetés mivolta, ezért ezt a hivatott minisztériumoknak kellett el-

dönteniük. A felküldött életrajzvázlatokat sokszorosították. Ezekből egy példányt az Ófelsége körüli minisztériumtól a hadügyminisztériumhoz küldtek, a megfelelő kiegészítő dokumentációval, a megfelelő kitüntetés megállapítására.⁶ Bernádynak a közös hadügyminisztériumban is jó kapcsolatai voltak, részben a városban állomásozó katonaság, részben pedig a katonai alreáliskola felépítése körüli lobbitevékenysége miatt. Ezért a hadügyminisztériumban kiállított tervezet szerint Bernádynak a „közös hadsereg szolgálatában szerzett érdemeiért a harmadosztályú vaskorona rend adományozását javasolták.” Az „érdemei” felsorolásakor a következőket állapították meg: Bernády „a katonai érdekek állandó szem előtt tartásával, a katonai kérdések figyelembevételénél a legnagyobb előzékenységet tanúsította, és minden alkalmat megragadott arra, hogy a katonaság és a polgárság közötti jó viszonyt ápolja és megerősítse”.⁷ Végül elvetették, hogy Bernády katonai kitüntetést kapjon. Véltetően a fentebb megfogalmazott megállapítások túlzottan erőltetettek voltak, vagy esetleg a hadügyminisztériumban számontarthaták Bernády magatartását a nemzeti ellenállás időszakában, amikor az ellenzékkel működött együtt, megszavazva többek között az újoncállítás kötelezettségének megtagadását.⁸ Végeredményben Bernády kitüntetéséről az amerikai útját követően született döntés a belügyminisztériumban. Bernády a „közélet terén szerzett érdemei elismeréséül” a magyar királyi udvari tanácsosi címet kapta. A szűkszavú hivatalos leirat nem indokolta bővebben az adományozás okait, ezt a főispán hivatalos értesítő levele pótolta. Ebben az immár új főispán, Haller János, aki szorosán együttműködött Bernádyval, tudatta, hogy „e legmagasabb elismerést városunk közügyei érdekében kifejtett lelkiismeretes áldozatkész működésért és a város példátlan és nagyarányú felvirágoztatásáért” kapta.⁹ Az udvari tanácsosi cím tulajdonképpen szimbolikus kitüntetés volt. A régebbi korokban az ország nagyjait udvari tanácsba hívta a király. Ez az udvari tanács megszűnt, így csak a cím maradt meg, melyet a főtisztviselők, tanárok kitüntetésül kapnak a közügyek terén szerzett érdemeikért. A kitüntetés adományozása általában díjakhoz volt kötve, de adhatta a király díjmentesen is. Bernády esetében díjmentes adományozásról volt szó. A polgármester így 1911. október 22-től (a központi értesítőben közzétételt követően) a kitüntetéssel a „méltóságos úr” cím viselését is elnyerte. Vele egy időben Telbisz Károly Temesvár polgármestere, valamint Bárczy István Budapest főpolgármestere is hasonló megtiszteltetésben részesült.¹⁰ Néhány évvel később maga Ferenc Salvator főherceg tüntette ki Bernádyt: Salvator az 1916-os román betörést követő menekültek elhelyezésének látogatásakor a város egészségügyi létesítményeit ellenőrizte, és igencsak meg lehetett elégedve a látottakkal. A főherceg Bernádyt a katonai egészségügy körül tett erőfeszítése miatt a vöröskereszt tiszti díszjelvényével tüntette ki.¹¹ Bernádynak ugyanekkor, 1917. április 23-án „a háború alatt teljesített különösen buzgó és eredményes közhivatali működésének elismeréséért” a király a II. osztályú polgári hadi érdemkeresztet adományozta. Bernády mellett ugyanezt a kitüntetést Bethlen Balázs Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód megyék főispánja, Kemény Ákos Kis-Küküllő vármegye, Mara László Hunyadi vármegye, Nyerge László Máramaros vármegye, Szász József Alsó-Fehér és Maros-Torda vármegye és Walbaum Frigyes Szeben vármegye főispánja és szászispánja is megkapta. Bár kevésbé látványos indikátora, egy másik aspektusa munkája elismerésének, a bérezésében nyilvánult meg. Bár lehetőségeihez képest nem követett kirívóan fényűző, magamutogató életvitelt, igyekezett stílusosan megmutatkozni, például ujjain mindig drágaköves gyűrűket viselt. Egyéb vonatkozásban a

puritán megmutatkozást részesítette előnyben, holott, ahogy azt fentebb említettem, bérezése akár többet is lehetővé tett volna: más városok polgármesterei fizetéséhez viszonyítva, Bernády éves juttatása kiemelkedő volt. 1910-ben, amikor fizetése 14 000 korona fölé emelkedett, gyakorlatilag a fizetések szerinti rangsorban a budapesti főpolgármester után következett. Egyedül Szeged polgármestere közelítette meg, akinek javadalmazása lakpénzzel együtt 12 000 korona volt. A többi erdélyi nagyvárosok városvezetőinek mind kevesebbel kellett beérniük: Kolozsvár polgármestere 8000 korona fizetést kapott, mellé 1800 korona lakbért, Temesvár polgármestere ugyanannyit, mint a kolozsvári, Arad polgármesterének a bére 6000 korona volt, mellette 1200 korona lakbérpótlékkal.¹²

Az első világháború kitörése nem csupán Bernády miniszteri biztosi munkájának lendületét torpantotta meg, de további regionális fejlesztések sem váltak lehetővé, illetve újabb kihívásokkal kellett szembesülnie.¹³ Főispáni és egyben miniszteri biztosi tevékenysége 1917 júniusában ért véget, nem sokkal a Tiszakormány bukását követően. Nem sok tétlenkedést követően a Zabolai Faipari Részvénytársaság igazgatósági tagjaként tevékenykedett, annak ügyvezetésével foglalkozott. A Mikes-féle erdővállalat már a világháború idején foglalkozott fakereskedéssel. Fő felvásárlói a romániai gazdasági és politikai elit érdekeltségébe tartozó vállalatok voltak, akikkel szintén Bernády üzletelt. Emiatt gyakori útjai voltak Bukarestbe, ahol személyes kapcsolatokat alakított ki a Román Királyság főbb kormányzati embereivel. Kapcsolathálója olyan személyekből épült fel, mint néhány későbbi miniszterelnök: Alexandru Averescu, Marghiloman, Take Ionescu, Octavian Goga, Iuliu Maniu, valamint Văitoianu. Ezen kapcsolatok igencsak hasznosnak bizonyultak a két világháború közötti időszakban.¹⁴

A korábbi politikai funkcióiból ugyan visszavonulva, de az említett jelentős gazdasági tevékenységet folytatva 1918-ban Bernády György az őszirózsás forradalom kitörésekor Budapesten tartózkodott, továbbá mintegy nyolc hónapig a fővárosban maradt, családjától és várandós feleségétől elszakítva. A Tisza-gyilkosság híre a Pannónia Szálló éttermében érte. Az őszirózsás forradalmat követő időszakban menekült, bujkált, gyakorlatilag túlélte.¹⁵ Károlyi forradalmát és a Népköztársaság időszakát sokkal ellenszenvesebbnek ítélte, mint a Tanácsköztársaságot. Amint leírta, neki nem a szélsőséges proletárdiktatúra tetszett, hanem az a tény, hogy a korábbi, számára kaotikus állapotokat követően végre rendet teremtettek.¹⁶ A régi rend híveihez hasonlóan ő is idegennek érezte magát abban a világban. Az 1920-ban megírt visszaemlékezése aránytalanul elfogult volt (a korabeli jobboldali diskurzushoz hasonlóan) a Nemzeti Tanács tevékenységéről. Az ország széthullásának az okát a kortársai többségéhez hasonlóan Károlyiék Tisza elleni aknamunkájában (kismértékben pedig a Kossuth- és alkotmánypárti ellenzékben) látta. Tisza bukását követően, a figyelmeztetésen kívül valós megoldással, alternatívával ő sem rendelkezett. Több hónapon keresztül tartó bujkálás és próbálkozást követően 1919. június 23-án indult vissza Marosvásárhelyre. Erdély 1919–20-as Romániához kerülésével az alapdilemma Bernády számára ugyanaz volt, mint az addigi erdélyi magyar politikai elit számára is. Ennek egy része Magyarországra települt, és itt folytatta politikai tevékenységét. Ilyen volt például Bethlen István vagy Ugron Gábor. Mások viszont amellettt döntöttek, hogy Erdélyben maradnak, és a román állam keretei között folytatják életüket. Ebbe a csoportba tartozott többek között Gyárfás Elemér, Ugron István, Bethlen György, Kós Károly, (utóbb Bánffy Miklós is), s végül, de nem utolsósorban, Bernády György is. „Távol voltam, ott maradhattam volna,

hisz megélhetésem, egzisztenciám fényesen biztosítva volt, s ha utánanézttem volna, talán valamelyes, nekem tetsző ambíciómát kielégítő közéleti szerephez is juthattam volna. De nem volt maradásom” – vallotta Bernády kivándorlás vagy maradás dilemmájáról.¹⁷ A másik alapkérdés pedig az volt, hogy az új államkeretek között miként lehet élni. Azaz alkalmazkodni, beilleszkedni vagy ellenállni volna célszerűbb. Bernády az alkalmazkodást választotta, annak a mikéntjére pedig a két világháború között kifejtett politikai tevékenysége adott választ. Az üzleti útjaiból származó politikai kapcsolatai révén betekintést nyerhetett a bukaresti politizálás játékszabályaiba. Kapcsolatai révén pedig megtudta, hogy ismét választások közelednek, így felvállalta a politikai aktivizmus beindítását, annak a megszervezését. Három röpiratot adott ki, melyek közül kettőt 1920 májusában (*Emlékirat és Nyílt levél*), valamint egyet ugyanazon év júliusában (*Előterjesztés a magyar tisztviselők és ügyvédek eskütétele tárgyában*). Ezek szövegét Alexandru Averescu miniszterelnöknek személyesen átnyújtotta, bennük az erdélyi magyarság főbb jogi sérelmeit sorolta fel.

Az 1922 márciusában rendezett romániai választásokon Bernády röpiratai a korai elutasítások és megbélyegzések ellenére meghallgatásra és újrafelfedezésre találtak. A választások előtti időszakban Bernády politikai elképzeléseit Ugron Istvánnal osztotta meg. Hangoztatta, hogy immár szükséges a politikai aktivitás elkezdése és számításai szerint Erdélyből (főleg a magyarlakta vidékekről) nagyjából 12-15 képviselő, feleannyi szenátor kellene kikerüljön a választások után. De mindenekelőtt azt javasolta, hogy egy küldöttséget kell Bukarestbe küldeni, amelynek tagjai a szavazói listák korrigálását szorgalmaznák, a magyar szavazók jegyzékbe vételével.¹⁸ A fejlemények tekintetében vélhetően Bernády javaslatát nem ültette gyakorlatba a Magyar Szövetség vezetése. Az 1922-es választásokon Bernády mindössze harmadmagával került be a képviselőházba (ezt némileg, bár nem túlzottan korrigálták a pótválasztások), illetve a romániai Országos Magyar Párt decemberi megalapításától kezdődően alelnökként is tevékenykedett.¹⁹ A romániai magyar sajtó a képviselőjelöltekről portrékat közölt, így több cikkben Bernády neve is felbukkant. A röpiratai miatt korábban bírált Bernádyról kiegyensúlyozottabb, sokszor pedig már méltatásszerű írások születtek. „Meg kell érezni, hogy politikussal állunk szembe, aki a politikai érintkezés minden skáláján nyirettyűzik. Ha kell, goromba, mint a pokróc, simulékony, mint a kígyó. És bár azt mondják, hogy a politika, mint a diplomácia az elhallgatások művészete, Bernádyval mégis egyformán nyíltan barátkozik a magyarság, mint a románság. Munkakészségén kívül éppen ez érdekes egyéniségében. Az, hogy be tud gombolkozni, és mégsem. Az, hogy tisztában vagyunk vele, tudjuk ki és mit akar. S az, hogy nem vagyunk tisztába vele, mert ad-hoc politikus. De politikus, amilyen ma nagyon kevés van Erdélyben” – írta róla Ligeti Ernő, aki Bernádyról, de ugyanakkor potenciális politikustársairól is portrészorozatot közölt a *Napkelet* című lapban.²⁰ Ezt megelőző időszakban is gesztusokat tett politikai aktivitásának hangoztatására, illetve a román politikai életbe való integráció érdekében: ezek közül a leglátványosabbra 1921. május 23-án került sor, amely nap akkoriban a hivatalos Románia hivatalos ünnepségének számított. Bernády díszmagyarban jelent meg Marosvásárhelyen, és beszédet mondott a magyar és román állampolgárok közti megbékélésről: „Eljöttem ezen ünnepélyre azért, hogy megjelenésem révén tanúbizonyságot tegyek arról, hogy szülőföldem sorsában osztozni kívánok. Megjelenésem révén kétséget kizáró tanúbizonyságot kívántam tenni arról is, hogy ezen állam kereteibe beilleszkedem, s

az állampolgári jogokkal kapcsolatos kötelességeket mindenkiben becsületesen teljesíteni igyekszem.”²¹ Beszédét több romániai és magyarországi lap is közölte, elsősorban az általa képviselt álláspont miatt, így felhívta magára a román politikai elit figyelmét. Ugyanezt a magatartást fokozta a későbbi parlamenti szűzbeszédének hatása, amely végső soron elérte a kívánt hatást. 1922. április 10-én elmondott szűzbeszédekor saját bevallása szerint még nem tudott kellőképpen románul.²² Beszédére jellemző, ahogyan ezt említi is, nyugodt, higgadt, kivárá magatartás, valamint a kisebbségi sorsba való belenyugvás: „Jól tudjuk, hogy ezt a földet, ahol születünk, véglegesen a román királysághoz csatolták, egy testet alkot vele, e csatlakozás végleges és visszavonhatatlan, tehát megváltoztathatatlan tény. [...] Távol áll tőlünk mindenféle irredenta tendencia. [...] Semmiféle politikai kapcsolatot nem tartunk fenn a román állam határain kívüli nemzettársainkkal [...]”²³ Ez utóbbi állítása ismét kritikák és támadások célpontjává helyezte az erdélyi közvéleményben Bernádyt. Különösen azért, mert valójában nem szakította meg a magyarországi kapcsolatait, ahogyan az a beszédében szerepelt. Viszont az erdélyi magyarság első legitim szónokaként a román közvélemény megnyugtatóra és kibékítésére törekedett. Beszédét az akkor ismét betiltott Magyar Szövetség előjáróival íratta meg, de jórészt a saját elképzelése szerint. Jósika Miklóssal, a Magyar Szövetség vezetőjével közösen állapították meg a beszéd „tónusát, irányelveit,” valamint azzal is tisztában volt a pártelnök, hogy a beszéde nem mindenkinek tetszhetett.²⁴ Bár számos sérelmet szóvá tett, Bernády beszéde a magyar közösségben nem aratott nagy sikert. Annál inkább a román kormány köreiben, mivel a következő ülészen Duca belügyminiszter reagált a beszédre, megoldást ígért a kisebbségi kérdésre, valamint hozzátette, hogy kívánja hogy „Románia összes magyarja” Bernádyhoz hasonlóan vélekedjék.²⁵ Felszólalásával tehát többnyire elnyerte a kormánypárt bizalmát, olyannyira, hogy ajánlásukra a román koronarend parancsnoki jelvényével tüntették ki.²⁶

Az erdélyi közvélemény nagy része azonban csupán erőtlen tiltakozásnak minősítette a beszédet, a radikálisabb kritikák pedig megalkuvónak, egyenesen hazaárulónak bélyegezték azt. Beszédét követően interjút készített vele az *Ellenzék* újságírója. Az interjúban Bernády tovább árnyalta elképzeléseit a parlamenti képviseletről. Kifejtette, hogy az erdélyi magyarságnak kisebbségi létéből fakadóan nem szabad ellenzéki politikát folytatnia. Inkább ki kell várni, valamint az egyes parlamenti tagokkal való egyeztetés során kell őket meggyőzni és a felmerülő problémákra megoldást találni.²⁷ Két nappal a beszéde után, április 12-én a válaszfelirat átnyújtásakor még jelen volt (találkozhatott Ferdinánd királlyal), utána hazautazott, és betegsége miatt hosszabb ideig ágyba kényszerült. Mindennek ellenére gesztusai célba értek, hiszen számára megnyitotta a legfelsőbb politikai körök előtti ajtókat, melyek szintén hasznosnak bizonyultak a továbbiakban.

Ugyanakkor, ahogyan említettem, nem vágta el teljesen a szálakat a magyarországi kapcsolataival sem. Olyannyira, hogy ezek révén gyakorlatilag befolyással bírt a romániai Országos Magyar Párt folyó ügyeire, illetve a Magyarországról érkező támogatáspolitikára. Bernády György és Bethlen István viszonya több évtizedre nyúlt vissza, amely az impériumváltást követő időszakban is megnyilvánult. Bernády köztudottan kapcsolatban volt a Bethlen-kormányzat határon túli támogatáspolitikát bonyolító szervezetével, a Népies Irodalmi Társasággal. A Népies Irodalmi Társaság tulajdonképpen álneve volt az 1920-ban irredenta

célkitűzéssel alakult magyarországi egyesületnek. A magyar kormányzat és az alapítók azt akarták elérni, hogy a Népies Irodalmi Társaság az erdélyi kérdés ébren tartásában legyen társadalmi propagandaszerv a belföld és külföld felé egyaránt.²⁸ Az egyesületet Jancsó Benedek irányította 1930-as haláláig, és a Teleki Pál által vezetett Államtudományi Intézet alárendeltségébe tartozott. Számos segélyezési akciót hajtott végre. Például az impériumváltást követően az esküt nem tett és szolgálatból eltávolított köztisztviselőkről és a felekezeti oktatási intézmények segélyezéséről gondoskodott. De ugyanakkor az OMP-t is ez a szervezet finanszírozta.²⁹ Ezenkívül jelentéseket gyűjtött és állított össze, s célzott segélyezési akciókat hajtott végre, amelyekhez sok esetben közvetlenül Bernády is hozzájárult.³⁰ Ezt úgy kell elképzelni, hogy amikor a marosvásárhelyi sajtóban (elég gyakran) olvasható volt, hogy „Bernády Budapestre utazott,” akkor is valószínűleg ezekben az ügyekben járt el – például a Jelzálog Hitelbank felkeresését követően meglátogatta a Vilmos császár utca 55. szám alatt található ún. „erdélyi házat”.³¹ Itt a harmadik emeleten egy kis irodában Krámer Jenő fogadta, aki vagy célzott segélyt adományozott vagy számolt el, vagy tovább vezette a tárgyalóba, ahol Jancsó Benedek vagy éppenséggel Bethlen István fogadta a legnagyobb diszkrécióval.³² A találkozóról nem készültek írásos források, titoktartás miatt, ezért van az, hogy az eléggé szétszórtn Bernády-hagyatékban egyetlen Bethlen István-levél sem lelhető fel, miközben az egymáshoz való viszonyuk közeli, baráti volt. Ennek több bizonyítéka is volt: előbb 1924-ben, amikor az OMP-ben elnökválság alakult ki Jósika Sámuel halálát követően, és az egyik legesélyesebbnek tartott pártelnök jelölt éppen Bernády volt. Mivel azonban kiderült, hogy nem Bethlen preferáltját választják meg, leállította az OMP részére folyósított magyarországi támogatásokat, amelyek mindössze az ügy rendezésével és a magyar miniszterelnök megbékélésével álltak helyre.³³ 1926-ban, amikor Ugron István helyét Bethlen György vette át az OMP élén, az OMP kolozsvári vezetősége kapacitálta Bethlen István miniszterelnököt, hogy a nehéz időszakban pártfeladatokat ellátó Bethlen Györgynek küldjön legalább egy fővárosi biztatást. A miniszterelnök levele 1926. április 25-én érkezett meg Bethlen Györgyhez. A levélben Bethlen István erős kezű vezetői stílust szorgalmazott, továbbá a párt összetartását mindenáron. Emellett a kormányfő azt is írta, hogy „Organizáció létesítésére csak vásárhelyi Gyuri barátom való. Használd fel és használd ki ügyességét, őt organizáció létesítésével kell megbízni. [sic!]”³⁴ Vagyis Bethlen utalást tett arra, hogy egyrészt közeli kapcsolatban áll Bernádyval, másrészt tudomása van Bernády jó szervezetépítő képességéről, melyet a marosvásárhelyi OMP vezetésével bizonyított. A későbbiekben a magyar miniszterelnök Bethlen Györgynek a következőket írta: „Ami a választási kampány technikai irányítását és vezetését illeti, felhívom a figyelmedet arra, hogy szükségesnek látom, hogy ezekben a munkálatokban Bernády erejét vegyétek igénybe, mert szerintem az ő tapasztalata ennél a nem könnyű dolognál nagy segítségetekre lehet.”³⁵ Bethlen István arra utalhatott, hogy Bernády az előző, 1922-es választásokon úgymond kitanulta a romániai választások játékszabályait, ezért személye kulcsfontosságú. Továbbá a magyar kormányfő láthatóan a korábbi Tisza István-híveket tartotta megbízható embereknek, a „Jászi-tanokkal megfertőzött,” polgári radikális nézeteket valló jelölteket kifejezetten károsnak tartotta.³⁶

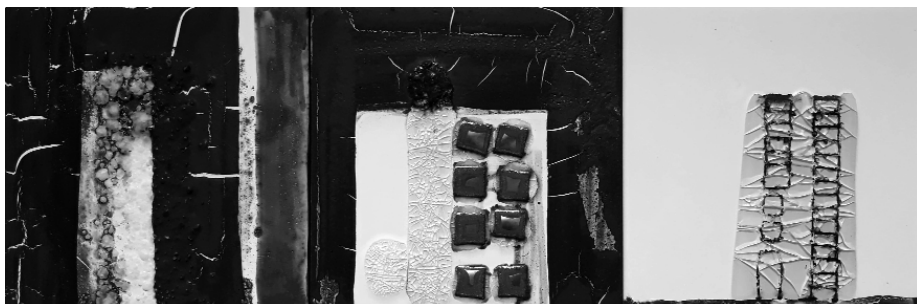
Az egykoron tehát mindkét kormányzat által jó kapcsolatokkal bíró Bernády sem kerülhette el az 1930-as években megnyilvánuló radikalizmusok hullámveréseit, ami a megítélését illeti. Bernády György 1934. szeptember 27-i keltezés-

sel levelet intézett a magyarországi kormányfőhöz. Levelét (ahogyan ezt benne leírta) Bíró Istvánnak, a helyi OMP titkárának kellett eljuttatnia a miniszterelnökhöz. Vélhetően a kézbesítés előtt gondolatai akadhattak a titkárnak, ugyanis a levelet és annak teljes tartalmát román nyelvre lefordítva leközzölte az *Universul* című bukaresti lap 1934. december 10-i számában. A román lap úgy értelmezte, hogy a levél Gömbös Gyulához volt címezve (mivel ekkor ő volt Magyarország miniszterelnöke), de elképzelhető, hogy Bernády Bethlen Istvánhoz fordult kérésével, csupán levelében a volt kormányfőt volt tisztségén szólította. A levélben Bernády segítséget kér az Agrár Takarékpénztár számára, azzal érvelve, hogy amennyiben nem segít, Marosvásárhely és az egész Székelyföld a „túlzó sovíniszta román bankpolitika martaléka lenne”.³⁷ A lap természetesen kihasználta az alkalmat, hogy megemlítsse, bizonyítékkal szolgál arra nézve, hogy az OMP vezetői a budapesti kormány ügynökei. Így nem csoda, hogy a román titkosrendőrség nyilvántartásában Bernádyt, aki fél évtizeddel korábban még a román Nemzeti Liberális Párt vezetőivel tárgyalt, immár a „kemény irredenta” csoportba sorolták, míg a többi helyi (marosvásárhelyi) közszereplőt vagy egyesületet a legfeljebb „sovínisztának” minősítették.³⁸ Emellett pedig az OMP elnöki tisztségének elnyerését sem tudta elérni. Megválasztásának kudarcára több korabeli magyarázat született, melyek közül talán Gyárfás Eleméré a legfrappánsabb: „...Bernádyt felülről mindkét oldalon valósággal kijelölték az élre.”³⁹ Tehát Bernádyt mind a magyar, mind a román kormány támogatta (kijelölte) az elnökválság alatt. Hogy nem lett elnök, az annak köszönhető Gyárfás meglátása szerint, hogy a közvélemény szereti, ha az az illúziója, hogy vezetőit saját maga választja meg, és nem kijelölik a felsőbb hatalmak. Bernády személye túl megosztó volt ahhoz, hogy elnök lehessen. Végül sem ekkor, sem később nem töltötte be a párt elnöki pozícióját, viszont fontos és megkerülhetetlen szereplője volt a huszadik század első felében az erdélyi politikai közéletnek.

■ JEGYZETEK

1. Fodor János: *Bernády György*. Politikai életrajz. Lector Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány, Marosvásárhely–Kvár, 2017. 23.
2. Lásd: Fodor János: *Marosvásárhely „rendszabályozása”*. In: Benkő Levente – Demeter László (szerk.): *Adalékok a Székelyföld történetéhez*. Tanulmányok Egyed Ákos 90. születésnapja tiszteletére. Tortoma Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 2019. 210–218.
3. Az erre vonatkozó részletekért lásd Fodor: *Bernády György, a „székely főváros” és a székelyek*. Korunk 2021/12. 74–5.
4. Balaton Petra: *Székelykérdés, Székely Kongresszus, Székely akció*. In: Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története. 3. 1867–1990*. MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely, 2016. 172–173.
5. A kitüntetéssel kapcsolatos dokumentumok: MNL OL K 148, 376.doboz, 1910-11-5857 csomó.
6. Uo. 186.f.
7. Uo. 189.f.
8. Egyetértés 1905. július 24.
9. Maros Megyei Múzeum Levéltára, D.X.19. doboz, 407.f.
10. *Ellenőr* 1911. november 4.
11. A díszjelvényt nem kézbesítették, mivel az abból származó adományt segélyezésre fordították. Maros Megyei Múzeum Levéltára, D.X.20. doboz.
12. Thirring Gusztáv: *Magyar városok statisztikai évkönyve*. Bp., 1912. 676.
13. Fodor János: *Az 1916-os menekültválság Marosvásárhelyen*. In: Rüs-Fogarasi Enikő (szerk.): *Migráció. Integráció?* Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár, 2017. 49–62.
14. Fodor János: *Bernády György*. Politikai életrajz. i. m. 127–128.
15. Nagy Miklós Kund (szerk.): *Bernády György emlékiratok*. Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány, Marosvásárhely, 2007. 44.
16. Uo. 43–44.

17. Uo. 44.
18. ANDJ CJ Fond Familial Ugron 544. cs.
19. Fodor János: *Törésvonalak és kapcsolódási pontok Bernády György az Országos Magyar Pártban kifejtett tevékenységében*. Korunk 2022/12. 14–24.
20. Napkelet, 1922. január 15.
21. Kőrösvidék 1921. május 31.
22. Erre a beszédében is utal: „... minden igyekezetem ellenére sem tudtam kellőképpen megtanulni a román nyelvet...” Lásd: Balázs Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kriterion Kiadó, Kvár, 2008. 200.
23. Balázs Sándor: i. m. 200.
24. Ellenzék 1922. április 16.
25. Ellenzék 1922. április 13.
26. Kitüntetésének oklevele: Maros Megyei Múzeum levéltára, D.X. 17. doboz.
27. Ellenzék 1922. április 16.
28. Mester Miklós: *Arcképek két tragikus kor árnyékában*. Tarsoly Kiadó, Bp., 2002. 352.
29. A Keleti Akcióról és a romániai magyar intézmények támogatási történetéről lásd: Bárdi Nándor: *Otthon és Haza*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013. 321–405.
30. Például kérelmezte az Agrár Takarékpénztár, a Református Kollégium vagy a Szanatórium Rt. segélyezését, valamint több jelentést tett a marosvásárhelyi viszonyokról, közhangulatról. MNL OL, P 1077 Keleti Akció, 5–7. f.
31. Mester Miklós: *Arcképek...* i. m. 519–520.
32. Bernády mellett számos Marosvásárhelyhez köthető személy járt el hasonló módon. Ide sorolható Sebess Dénes, aki közvetlen munkatársa is volt a szervezetnek, de jelentéseket tett Molter Károly, Ferenczi Zsigmond, a Kemény Zsigmond Társaság egyes tagjai stb. Lásd: MNL OL, P 1077 Keleti Akció, 5. kötet, 366.f.
33. Fodor János: *Bernády György*. Politikai életrajz. i. m. 147–148.
34. Bethlen György hagyatéka (továbbiakban BGYH). Magántulajdonban. Bethlen István levele Bethlen Györgyhez, 1926. április 25.
35. Uo.
36. Levelében Weisz Sándort említi jászistaként, aki a Keleti Újság szerkesztője volt. Uo.
37. Románul úgy hangzott, hogy „maghiarimea din oraș și întreaga Secuime ar deveni prada politiceii bancare româno ultra-șoviniste.” Universul 1934. december 10.
38. Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918-1944*. Napvilág Kiadó, Bp., 2015. 309.
39. Gyárfás Elemér: *Az első kísérlet. Az Averescu-paktum előzményei, megkötésének indokai, szövege, módosításai, következményei, felbomlása és tanulságai*. Lugos, 1937. 56.

SAS PÉTER

HŰSÉG ÉS SZOLGÁLAT. A POLITIZÁLÓ KÓS KÁROLY

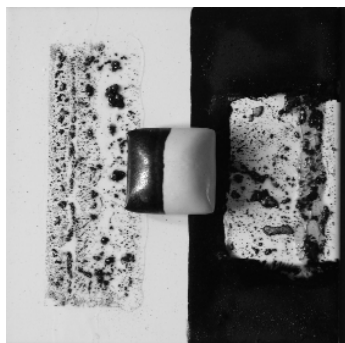
*Hazáját úgy nem szerette senki,
mint Kós Károly Erdélyt.*

BALLA BORISZ¹

Kalotaszeg lelki gyermeke 1883. december 16-án született Temesváron. Predesztinációs hite szerint sem lehetett véletlen, hogy 106 esztendő múltával éppen azon a napon s éppen szülővárosában történt a jeladás arra a törvényszerű rendszerváltó robbanásra, melynek lökéshullámai a mai napig sem csitultak el.

Ha végigtekintünk Kós Károly életművén, megállapíthatjuk, hogy minden mondata és vonala – minden megnyilatkozása – politika volt. Mindent megtett, hogy az erdélyi magyarság megrázkódtatásai és sokkhatásai után eszméltre térjen, és az ismeretlen történelmi helyzetekben megtalálja önmaga helyét és szerepét. A maguk póré valóságában, becsületes őszinteséggel látta és láttatta a mindenkori erdélyi viszonyokat. Amit nyíltan nem mondhatott el, azt az időben visszahelyezve színművei szereplőivel, regényei hőseivel mondatott el vagy grafikái vonalaival, linómetszetei színeivel láttatott meg.

Politikai öröksége megismeréséhez alapos tanulmányozásra, megértéséhez beleérző képességre van szükség. Tisztázzuk, hogyan alakult ki világlátása, mely meghatározta életútját, kiteljesítette életművét. Így elkerülhet a tudatlanság vakmerősége, ahelyett, hogy egyszerűen egyik oldalunkhoz próbálnók igazítani. Ha a magyar nemzet Erdélyben élő részét autonóm egészként fogadjuk el, bármelyik oldalára kerül a kósi juss, egyik felük fedetlen marad. Munkásságának minden részét magunkénak vallhatjuk, nincsenek külön oldalai.

Sajnos mégsem ismerjük diplomáciai remekét, mert – ahogy Kós Károly a *Varju nemzetiség* című krónikájában megírta – a bőrkötéses könyvet úgy elrejtette a Pojánán, a Tálharu alatt Ilia, a nézőember, hogy az soha többé nem kerülhet elő.

Az erdélyi közösségért folytatott munkássága során nemzeti kiválóságaink egyik szimbóluma lett. Földi misztériumát Balogh Edgár is próbálta megfejtetni: „De hát mi is ennek a ráncos szent-öregnek a titka?”²

„Körömszakadtig hűségesek kell legyünk szegény Erdélyünkhöz, nemhogy megtagadjuk – gyáva és özön könnyebbségért, kényelemért és – konjunktúráért, ami önmagunknak való ostoba hazugság” – írta Sztánáról 1938. március 15-én Babits Mihálynak.³ Sajátos felfogása vezérelte, űzte, hajtotta a munkára, a harcra, a folytonos – kedvelt kifejezésével – tusakodásra. Ha kellett, templomot, iskolát, lakóházat tervezett, ha kellett novellát, regényt, színdarabot írt, ha kellett sakkfigurákat faragott, ha kellett könyvet nyomtatott és illusztrált, vagy éppen plakátot festett, ha kellett népgyűlést szervezett, és pártot alapított, vagy éppen röpiratot fogalmazott.

Kolozsvár-központú Erdély-hűségét felmenőitől örökölte s erősítette tovább, origójában ifjúként a szellemi kincsekkel feltarisznyáló Református Kollégiummal, majd felnőttként szűkebb pátriájában, Kalotaszegen, otthonában. Az emblematisztikus sztánai Varjúvár épületére ugyanúgy igaz volt egyik meggyőződése, mint politikájára: Elég egyszerű ahhoz, hogy monumentális lehessen.

A kincses város megismertette a vallási türelem és a nemzetiségi tolerancia elvével, az Erdélyben másként értelmezett másság elfogadásával. A valóságot mutató mindennapokban találkozhatott a különböző etnikumokat képviselő városlakókkal. Egymás elfogadását elősegítette mindegyikre találó jelzőjük: erdélyiek. Kós Károly haláláig vallott transzilvánizmusát így lehetne összefoglalni: azoknak az Erdélyben élő népeknek a tudata, melyek zárt földrajzi egységben, közös történelmi együttélésük során egyedi jellemvonásaik megtartása mellett mindegyikükre jellemző gondolkodásmódot alakítottak ki.

A kalotaszegi néphez való vallomásokos ragaszkodása olyan felbonthatatlan kötés, mint az egyházi frigy. „Én közülük való vagyok, tudom, az ő folytatásuk vagyok.” Bizonyos benne, hogy láncolatuk elnyúlhatatlan: „Az én munkámat folytatják ők, és az én életem örökkévaló lesz bennük. Mert én itthon maradtam.”⁴ Kilenc évtizednyi hűségének és szolgálatának jövőbe látó és visszaigazolható megfogalmazása.

Nem hallgathatjuk el, hogy Kósban erős volt a szociális érzék. Műegyetemista korában a Baross kávéház „Balszélfogó” asztalánál a nemzeti építészetéről tartott előadásokat. Ott gyülekezett a „Vidám Bohémia” társasága, köztük progresszív értelmiségiek, mint Karinthy Frigyes, Lukács György, Benedek Marcell, Bálint Lajos.⁵ Nehezen hihető, hogy a korabeli Magyarország társadalma ne lett volna kritika tárgya beszélgetéseikben. Hatással volt rá a praeraffaelita John Ruskin „művészapostol összegzése”: „A művészet mindenkié, adjatok művészetet a népeknek, mert joga van hozzá.”⁶

Újabban fellelt, eddig ismeretlenségben lappangó *Erdélyi dolgok. Erdélyi politika* című hatrészes cikksorozatában az 1910. évi országgyűlési választás Erdélyre gyakorolható negatív hatásait elemezte. Első részében láttató erővel jelenítette meg az érkező pesti politikusokat, akik pártaik nevében már messziről kiabálták átgondolatlan ígéreteiket. Az egyre élénkebb románok a kialakult kakofóniába beledörögtek harci riadóvá erősödött követelésüket: „Erdély a románoké.” Punktum.

Utólag is sok tanulságot rejtő, megismerésre érdemes írását egy öreg székelytől hallott példázattal zárta: „A magyarországi ember, ha elesik, homokra esik. Megüti magát egy cseppel, fáj is egy kicsit, de semmi baja aztán. De mi, ha ki-

rúgjuk a földet magunk alól és elesünk, kemény kőre esünk, és bizony megnyomorodunk attól örökre.” Kós másik jellemző meglátása, mely – az összmagyar együvé tartozást nem vitatva – a tagadhatatlanul létező, nemcsak kiejtésbeli, hanem sokkal fontosabb, gondolkodásmódbeli különbségek jelentőségét hangsúlyozta: „Mert más az erdélyi ember és más a magyarországi, de különösképpen más és nekünk idegen a pesti magyar.”⁷

A realitások talaján állva a maguk nyers valóságában látta és láttatta a sok helyen már többségivé erősödött románság egyre eredményesebb nekifeszülését a román Erdély megteremtéséhez. A *Levél a balázsfalvi gyűlésről* című írásában figyelmeztetett: „Láttam azt az ünnepet, és tudom, hogy az Erdély románságának győzelme volt az rajtunk. [...] Mi, erdélyiek már fáradtak vagyunk, a magyarországi közvéleményt pedig most nem érdekli a magyarság sorsa...”⁸ A támogatására alapított intézmények munkája pedig átláthatatlan. „Hogy az oláh ASTRA mit csinál, megírtuk. De hogy a sokkal vagyonosabb EMKE mit dolgozik, azt nem tudjuk. Pedig évről évre elkölti pénzét becsületesen, hanem annak valahogyan nincsen látszatja.”⁹ A lap főszerkesztőjének, a 30 milliós magyarságról vizionáló Rákosi Jenőnek megüzente: „Az erdélyi oláh magyar nem lesz soha.”¹⁰

Azt sem hallgathatjuk el, hogy az Erdély sorsát, jövőjét érintő, egyre elkésőbb hírek időnként a nem éppen türelméről elhíresült Kós Károlyban is szabadjára engedhették a magyar néplélekre oly jellemző sírva vigadás jelenségét. Erre utal Török Károly: *Tárogató Kós Károlynál* című verse.

*Pattog a tűz a kályhába
Piros fényt vet az orcánkra,
Amint együtt ülünk hárman,
Varjú várban.*

*Ország dolgát fontolgatjuk,
Fontolgatjuk, latolgatjuk,
Latolgatjuk, fontolgatjuk,
A végén csak elsiratjuk,
Amint együtt ülünk hárman,
Varjú várban.*

*Hallgatjuk a régi nótát,
A Rákóczi indulóját.
Régi nóta, régi álom,
Arra való csak, hogy fájjon.
Nem marad bor a pohárba,
hull a könnyünk az orcánkra,
Amint együtt ülünk hárman,
Varjú várban.*

*Három kuruc késő fia,
Találgatjuk, hol a hiba,
Nem úgy kéne –, de úgy kéne,
Mikor lesz a bajnak vége?
Mikor virrad jobb jövő ránk?
Hulló könnytől ázik orcánk,*

*Amint együtt ülünk hárman,
Varjú várban.*

*Oláh húzza, német nyúzza,
Nekik terem már a búza,
Szegény kicsi Erdélyország,
Már sírkoszorúdat fonják...
Könnyes gyászban ülünk hárman,
Ülünk hárman borús gyászban,
Varju várban.¹¹*

Kós szülőföldképét szászöldi gyermekkori élményei, székelyöldi építészeti tanulmányútjai és kalotaszegi kirándulásai, majd ottani letelepedése, szűkebb pátriájának megválasztása, építészettörténeti tanulmányai mellett az erdélyi emlékirók évszázados tanulságokat hordozó írásai teljesítették ki. Nem ingatag izmus-eszmékre építette egyre jobban kiterelvényesedő életműve fundamentumát, az oly sokat emlegetett transzilvanista világképét, hanem szülőföldjéhez való örök hűsége jegyében és az Erdélyt meglakó népek együttműködésének vágyában. Példaképe a visszavárt, máig pótolhatatlan „nagy fejedelem”, Bethlen Gábor volt, akinek több nagyhatalom között egyensúlyozva kellett biztosítania az Erdélyi Fejedelemség önállóságát. Ezek voltak a politikus Kós Károlyt meghatározó alapok. Mindent megtett azért, hogy az erdélyi magyarság 20. századi metamorfózisai után magához térjen, és visszataláljon önmaga helyére és szerepére az erdélyi közállapotokra nehezülő fanarióta politika balkáni körforgásában.

Helyzetértékelő éleslátása az erdélyi magyarság történetének elkövetkező vészterhes időszakaiban is jól működött, melyhez kíméletlen őszintesége kellett: „En az életet világeletemben nagyon reálisan néztem. És innen a földről néztem, a szülőföldről.”¹² Az erdélyi realitás láttatta meg vele tizenegy évesen a Trencsén téren a Memorandum-per ellen tüntetőket, huszonhét évesen a balázsfalvi Szabadságmezőn tartott ASTRA-gyűlést, harmincöt évesen a gyulafehérvári nemzetgyűlést. Minezek tanulságát helyesen szűrte le: „A három rendi nemzet mellett én megláttam a románságot is. Nekünk jóban kell lennünk. Egészen fiatalon jutottam erre a konklúzióra.”¹³ (Közbevetőleg megjegyzem, hogy ez a felfogása később még fontosabbá vált. Onisifor Ghibu, a „magyarfalóként” jellemzett politikus, majd egyetemi tanár, az erdélyi katolikus egyház ádáz ellenfele Sztánán birtokostársa lett. Kós lehetett az egyetlen, aki felelősségre vonta azért a román kisebbségpolitikáért, mely kevesebb jogot adott, mint amennyit a Monarchiában a románok kaptak. „Harcoljátok ki ti is!” – végződött a magyarul elhangzott beszélgetés.¹⁴)

Kós Károly a románság feltartóztathatatlan térnyerése következményétől Beksics Gusztáv székelyöldi képviselővel értett egyet, aki már a 19. század végén megfogalmazta: „Ha elvész Erdély, miképp lesz megtartható Magyarország? Nem azon magyar állam, mely nagyhatalom volt a középkorban s melyből a nagyhatalmi aspirációk nem veszték ki még jelenleg sem.”¹⁵

Szavai pusztába kiáltottak maradtak, pedig rendre beigazolódtak. Az addig lenézett románság joggal ünnepelhette a „szíjas kitartással” századokról századokra, nemzedékekről nemzedékekre testált és 1918. december 1-jén a gyulafehérvári nemzetgyűlésen megvalósult álmát: Magyarország román lakta területeinek feltétel nélküli egyesülését Romániával. Kós hiába figyelmeztetett a baljós

előjelekre: a Román Királyság bankjai pénzelte erdélyi földvásárlásokra és iker-testvérére, a felelőtlen magyar földbirtok-politikára és az ortodox egyház szerepére, a „hagymakupolás honfoglalásra”. Válaszul az Apáthy István főkbormánybiztos által december 22-re összehívott népgyűlésen – későn és hiábavalóan – 50 ezer erdélyi mondotta ki, hogy „Magyarországgal egyazon népköztársasági állami közösségben kívánnak élni.”¹⁶

A régi világ régi politikusai nem tudtak az új körülményekhez igazodni, 1918 vigíliáján a fehér zászló oltalma alatt bénultan fogadták a bevonuló románokat, majd a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkedve kivonultak a közéletből, vagy csomagoltak, és 200 ezer, az új államhatalomra hűségesküt és románnyelv-vizsgát nem tett társaikkal repatriáltak. A sors szeszélye vagy a predestináció elrendeltetése lehetett, hogy 1918 karácsonyán, amíg a román hadsereg bevonult Kolozsvárra, Kós Károly éppen akkor érkezett meg a pályaudvarra – Csucsától már csak a masinisztával – hátrahagyva biztos főiskolai tanári állását, hogy a reá váró bizonytalanságban örökre otthon maradjon. „Ahogyan 1968-ban írt *Önéletrajzában* megfogalmazta: „Választanom kellett tehát: a biztos és szép professzori egzisztenciát és építészeti tevékenységem újrafelvételének jó reménységét – ott túl Budapesten, vagy egzisztenciám teljes bizonytalanságát, és a magam, meg családom osztozását Erdély magyar népének ismeretlen jövőendő sorsában, de itthon.”¹⁷

A további politikai szervezkedés lehetőségét meghatározta, hogy a magyar nemzetgyűlés 1920. november 15-én ratifikálta, majd az okmányok kicserélése és szövegük becikkelyezése után 1921. július 31-én törvényerőre emelte az Erdély sorsát is meghatározó békeszerződést.

A diplomáciai fontoskodás jóvoltából szerzett időt próbálták kihasználni Kós Károlyék. Az autonómia lehetőségét is magában foglaló önrendelkezés lehetőségét kihasználva szűkebb pátriája 40 ezer emberével megpróbálta megszervezni a bánffyhungyadi székhelyű Kalotaszegi Köztársaságot, melynek lobogóját, pénzürmét és bélyegét is megtervezte, mintha egy modern Fejedelemség körvonala-zódott volna. (Ennek híre tárgyi bizonyíték híján szájhagyományként terjed.) Az idők vihara ezt a vállalkozást is szétfújta.

Fáradni és elkeseredni látszó honfiosorsosait a *Vizekről, emberekről és virágos, vidám temetőkről* című írásában – egyfajta *Erdély magyarságához* Reményik Sándor reminiscenciaként – virágnyelven igyekezett bátorítani: „A mi temetőinkbe nem halni mennek az emberek, csak stációt tartanak, csak várják nagy csöndesen az eljövődő Jézust.”¹⁸

1919. június-július havában a sztánai officinában a történelmi Magyarország egységének fenntartása érdekében *Vasutasok! és Erdélyi magyarok!* megszólítással, szerző nélküli, bojár- és Ó-Románia-ellenes röplapokat nyomtatott.¹⁹ Hangvértelük megismeréséhez egy kicsi, de jellegzetes részlet: „Mi éhezők, elnyomottak, munkától eltiltott proletárok vádolunk titeket: Vasutasok! Árulók vagytok, akik proletár testvéreitek vérdíjért szolgálatot az oláh zsarnokot! Vasutasok! Akartok-e ismét édesanyátokhoz, a szabad Magyarországhoz tartozni, vagy inkább túritek a jármot, amit az oláh rakott reátok? Ha szabad magyarok akartok maradni, úgy mellénk álltok, és felrúgjátok a bojárok csaló, hazug és tolvaj fajzatát.”²⁰

A bekövetkezendő történelmi eseményeket lassítani sem képes Kós Károly az 1919 című írásában a széppróza eszközeivel okulásul írta ki magából a családjával együtt átélt eseményeket. Amint a háború és a forradalom utóhatása átzúgott a Pojánán, szavainak tolmácsolója – Gál Jankó – otthon maradt. Feleségével

folytatott rövidke párbeszéde tökéletesen érzékeltette helyzetüket: „Mi az ott? Hunyad. És azon túl, az a bevágás a hegyek között? A Körös torka. És azok a hegyek: Az a régi erdélyi határ. És ez? Itt köröskörül mindenütt? Ez? Ez Erdély... És ez a föld, amit szánt? Ez? A mi földünk ez, Anna.” Ilyen helyzetisztázó beszélgetés Kós Károly és felesége között is megtörténhetett, akár önéletrajzi ihletésűek is lehetnek az idézett mondatok. Történelemszemléletét jól tükrözte a politika diktálta változtatásokhoz, határ-, valamint állampolgárság- és nyelvhasználat módosításhoz való viszonyulása. Erdély helyzete nem változott a nap alatt, és szülőföldjét mindenkinek meg kell művelnie.

A régóta és nagyobb politikai tapasztalattal rendelkezők 1921. január 9-én megalakították a Magyar Szövetséget, az erdélyi magyarságnak a trianoni döntés utáni első intézményét. Károlyi Mihályra emlékeztetve az antanthatalmak problématisztázó szerepében bízva tudtak bizakodni jövőjükben.

A passzív rezisztencia híveivel szemben 1921. január 23-án jelent meg a Kós Károly, Paál Árpád és Zágony István jegyezte *Kiáltó Szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere* hármas címet viselő röpirat. Kós Károly „a magyar szervezkedés kátéja”, a *Kiáltó szó* című írásában a harsonafúvás erejével igyekezett magához téríteni és mozgásba lendíteni a sorsa feletti aggodásba dermedt Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros vidékének magyarságát. „A régi Magyarország nincs többé számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsilvânia, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van.” Ennek tudatosítása után így folytatta. „Kétféle magyarrá mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt nemzeti autonómiánkat. [...]” Megfogalmazta a követendő utat, mellyel olyan alapot akart adni, melyen az önazonosság-tudat feladása nélkül lehetne beilleszkedni a megváltozott feltételek közé. „Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szervezkedjünk át a munkára. Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája.”²¹

Gyakorlatiassága révén a cselekvés talajára lépett, az egész Kalotaszeg megmozgató szervezkedés – Erdély az erdélyi nemzeteké! – jelszával 1921. június 5-én megalakult Bánffy-hunyad-központú régiójaként az Erdélyi Néppárt, majd 1922. január 15-én országos párttá fejlesztetten az Erdélyi Magyar Néppárt. A magyar egység megteremtésére 1921. július 6-án megalakult a végleges arculatú Magyar Szövetség, melynek jövőjét elhomályosította, hogy vezetésében a néppárti irányvonalat csak Kós Károly képviselte.

A magyarság belharcai folytatásaképpen 1922. január 15-én az Erdélyi Magyar Néppárt ellensúlyozására az év február 12-én létrejött a Magyar Nemzeti Párt.

Az 1922. évi választásokon a Magyar Szövetség keretében a szatmári kerületben indult Kós Károly sikert érdemlő erőfeszítése kudarcot vallott, jelölését „formai hibák” miatt törölték. A sikertelenség látszólag ismét összefogásra készítette a magyar politikusokat. 1922. december 28-án a Magyar Nemzeti Párt és a Magyar Néppárt egyesült, és felvette az Országos Magyar Párt nevet. Ennek „eredményeképpen” a konzervatív erők 1924. december 14-én a brassói közgyűlésen végleg kibuktatták Kósékat, a kalotaszegi tagozatot a vezetőségből.

Kós Károlyt a politikai kudarcok nem térítették el szándékától, melyet még Kolozsvárt, 1925. szeptember 16-án Reményik Sándornak írt levelében papírra vetett: „Rázom az alvókat a hazug álomból a rideg valóságra, a hazugokat leleplezem az igazság szavával, a resteket munkára akarom kényszeríteni, az üresfejűeket nevetségessé tenni segítem, a gonoszokat meg akarom büntettetni, a fősvényeket szégyeníteni, a hatalmaskodókat megalázni.”²²

Élettapasztalatokkal bőségesen felszerelve érte meg ötvenhét évesen a kolozsvári magyar bevonulást, hatvanegy évesen a Maniu-gárdisták baltás vérengzését és hetvenhárom évesen '56 véres őszét.

A nemzeti eufóriával indult, majd egyéni és közösségi tragédiákba torkoló „kurta magyar világ” utóhatásairól az *Ezerkilencszáznegyvennégy* című írásában vallott: „Túl voltunk már a Horthy-rezsim kurta egyhetűs farsangján és hosszú, négyesztendő, kálváriás böjtjén. De nem voltunk túl az évtizedek óta szított s a négyéves, kényszerű háború nyomorúsága, valamint a belső, politikai tusakodás mérgeével is táplált vak gyűlöletek meg-megújuló kitörésein, az ököl, bunkósbot és fejsze esztelen és felelőtlen dühöngésein.”²³

Keserű kifakadása alapját a sztánai Varjúvárbán átélt személyes élmények váltották ki, ahogy Buzás Lajosnak Bukarestben, 1947. november 13-án írt levelében elpanaszolta: „A nálunk tartózkodó néhány orosz katonával elhitették, hogy mi népnyzó burzsujok vagyunk, hitleristák, horthysták, zsidóüldözők, romángyűlölők, sovíniszták, szóval barbár magyarok, akik halált érdemelünk. Rólam azt terjesztették, hogy a bécsi határt én rajzoltam ki, és hogy titkos rádióleaddómmal állandó összeköttetést tartottam fenn még a román impérium idején is Horthyval és Hitlerrel.”²⁴

Kós Károly a trianoni döntést követő 22 évnyi testi és szellemi karantén után szeretett volna a történelem cselekvő részeseként felülni a magyarok szimbolikus szekerére. A sors által hajszolt jármű azonban már messze járt, melyet idegen, az utat nem ismerő kocsis irányított. Ez az oka, hogy állomásukat 1944-ben visszaérkezve, rosszabb állapotban találták, mint 1940-ben elindulva.

1944 után Balogh Edgár felkérésére Kós a balra fordult Romániában ismét hódolt szenvedélyének, a csalfa politikának. A Magyar Népi Szövetség Százás Intézőbizottságának tagja és lapja, a *Világosság* munkatársa, az MNSZ Kolozs megyei országgyűlési képviselője lett, ott volt a Romániai Magyar Írók Szövetségének megalakításakor, elnökölt a romániai magyar sajtó világháború utáni első szabad értekezletén, és a Magyar Dolgozók Szövetségének alakuló gyűlésén. A nagy bizalom meglepte. „Rádásul én nem voltam kommunista, egyáltalán nem voltam semmilyen pártnak a tagja. Jólesett tehát a bizalom.”²⁵

Miért vállalhatta a közéletbe való bekapcsolódást? Erről így írt Kolozsvárt, 1945. szeptember 16-án, a szociáldemokrata Lakatos Istvánnak küldött levelében: „Nem szégyenlek támogatást kérni mindenkitől dolgozó magyar népünk érdekében, melyet ma szolgálnia kell minden erdélyi magyarnak úgy, ahogy lehet, és ameddig bírjuk, nehogy elveszítsük csatánkat az élet és a munka frontján, aminek elkerülhetetlen következménye volna, hogy Erdélyről és mindenről, amit itt eleink, Erdély földjében porladó őseink teremtettek, építettek, gyűjtöttek és jóban-rosszban megőriztek, le kell mondanunk, örökre talán.”²⁶ Az igazi ok máshol keresendő. András fia hadifogoly volt a Szovjetunióban, s hihetőleg megígérhették, hogy közbenjárnak kiszabadulása érdekében. 1946-ban üzenet érkezett Kós Andrástól: „Remélem, hogy rövidesen újra a körötökben lehetek.”²⁷ Ez három év után, 1948. május 21-én következett el.²⁸

Kós a Magyar Népi Szövetség színeiben másfél évig volt képviselő. Miértjét Tóbiás Áron addig firtatta, amíg választ nem kapott. „Kurkó Gyárfás kényszerített rá.”²⁹

A korszak stílusának ismeretében írásaiban nem kelthet meglepetést egy-egy, a korabeli politikát idéző baloldali szófordulat. A *Világosság* napilapban megjelent cikkeiben régi önmagát adta, a falu problémáival, a város építészetével, a

műemlékek ügyével foglalkozott. A romániai „demokrácia” történéseivel nem tudott lépést tartani, az nem az ő világa volt. Egyes cikkei nagyon hasonlítottak gróf Bánffy Miklós ugyanabban az időszakban, az *Utunk Beszéljünk semmit* rovatában közreadott írásainak címük ígérte mondanivalójára. Írásaival kapcsolatban hallott véleményt osztott meg Kolozsvárt 1948. december 12-én Molter Károlynak írt levelében: „Valld be őszintén öregem, hogy a cikkeidet diktálják, és te csak aláírod azokat.”³⁰

A személyi kultusz, kiüresített eszme dicsőítése, a sematizmus politikája, a magyar kisebbség sérelmei ismét a csalódások sorozatát jelentette. Tabula rasát készített, melynek végeredményét Kolozsvárt 1952. október 10-én írt vallomáson őszinte levelében megosztotta régi sepsiszentgyörgyi barátjával, Fogolyán Kristóf kórházigazgatóval: „Aztán számoltam, próbáltam elkészíteni a mérleget. Az egyik oldalra odaírtam a munkát, amit akkor, néhány évtizeden keresztül hitel, bizakodással, szeretettel cselekedtünk, s adtunk, csak adtunk. Miért? Kinek? Mi azt hittük: népünknek, az ő testének és lelkének, a mi véreinknek, a mi gyermekeinknek, a magyar jövődönk adjuk. Tehát adtuk bőségesen, bőkezűen, számolás nélkül, ahogy a szeretet és a hűség adhatja. Mindent adtunk, ami tőlünk kitelhetett: munkát, tervet, gondolatot, időt, ideget, egészséget, s anyagit... Sokat kellett adnunk, mert kevesen voltunk, akik vállaltuk ezt a munkát és harcot és építést... És akik hittük, hogy helyesen okosan és előrelátóan csináljuk, amit csináltunk, és ez a hitünk volt a mi bőséges jutalmunk. Ezt írtam a számadás egyik oldalára. S a másik oldalán azt akartam felírni, hogy mi lett az eredménye annak a kiadásnak, befektetésnek? S lehet, hogy az én öreg szemeim nem látnak már jól, lehet, hogy az én régi agyam már nem tudja megítélni, de bizony mondom, megdöbbsentem, mert alig-alig látok valamit is, amit a mai elgondolás értéknek vállalt abból, amit mi akkor értéknek, eredménynek ítéltünk, tudtunk és cselekedtünk...”³¹

A politikában végleg csalódva a Mezőgazdasági Főiskola katedrájára menekült, 1953-ban nyugállományba vonult. De nem pihenhetett, az erdélyi magyarság lelkiismeretének haláláig tartó hivatása várta. A földi purgatóriumát 1956 őszén Budapesten élte át, melyről így vallott Kolozsvárt, 1958. június 21-én Vincze Géza református lelkésznek: „A sors rendelése volt, hogy éppen a forradalmat [!] érhettem meg ott: elég tarka életemnek legnagyobb, legmegrázóbb élményét.”³²

Kós Károly egész életműve Erdélyről szól, és Erdélyért lett, ezért sajátos recepciótörténete az általa szolgált és megtartott földrajzi tájegység történelmének és művelődésének. Talán ebben van Balogh Edgár által annyira keresett „titka:” rátalált önmaga helyére és feladatára, népe és szülőhazája szolgálatára.

Ezt a kilenc évtizednyi munkásságát egyszerre méltányolta Románia és Magyarország – hiszen mindkettőben otthon érezhette magát – egy-egy legmagasabb rangú kitüntetésével. A Románia Szocialista Köztársaság Államtanácsa az Augusztus 23. Érdemrend I. fokozatát, a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének I. fokozatát adományozta. Utóbbi átvételekor hangsúlyozta: „Köszönöm a Sorsnak, hogy ezt a kétoldalú megbecsülést még életemben megérhettem.”³³

Életének hátralevő részében – „aggastyán korában” – figyelt, levelezett, diszkurált. És hagyományozott, egész életre szóló, örök emberi értékeket.

Tanulságos élete mindenki számára hordoz üzenetet, ahogy Kolozsváron, 1957. április 14-én László Gyulának írta levelében: „Megtanultam megelégedni azzal, amit a sors számomra juttatott: az egészséget, a családomat és az Úristen-

nek azt a sok-sok szépségét, amit az emberek nem tudnak elrontani és megcsúfolni, és ami ingyen ajándéku­l jut minden embernek, csak szemét kell kinyitnia a látásra, fülét a hallásra és lelkét a befogadásra...”³⁴

Fogadja meg kilenc évtizednyi élettapasztalata összegzését mindenki, aki fontosnak tartja életműve megismerését, megőrzését és továbbadását. Élesítsük meg szemünket, és lássuk meg épületeiben mindazt, amit köveivel be akart mutatni, nyissuk ki fülünket, és halljuk ki műveiből mindazt, amit szavaival el akart mondani, és tárjuk ki lelkünket, hogy befogadhassuk mindazt, amit immár halhatatlan szellemisége örökíteni akart: Erdélyt. Azt a földrajzi tájegységet, – melynek Ardeal, Siebenbürgen, Erdély, Transilvania formában nevet adjon a világ – érdek nélküli vállalása és szolgálata –, ez Kós Károly maga után hagyott és folytatásra váró öröksége.

Gyakran elhangzó kérdés: Mit érezhetett a transzilvanizmus talaján politizáló Kós Károly a második bécsi döntés kihirdetése után? Első pillanatban – ahogy *Ezerkilencszáznegyven* című írásában³⁵ megfogalmazta – határtalan eufórikus örömet, a magyar közigazgatás visszarendeződésekor pedig határtalan csalódást. Nem gondolta volna, hogy 1940-ben az anyaországbelieknek éppen annyi „nyámjuk” van, mint 1920 után a monarchiabelit felváltó közigazgatás átrendezésekor a románoknak. A döntőbíráskodás mindennapi hatásai életképtelenné tették Erdélyt, mely Cs. Szabó László találó megfogalmazásában: „Kétfelé hasadt, mint Báthory András homloka a fejszecsapástól.”³⁶

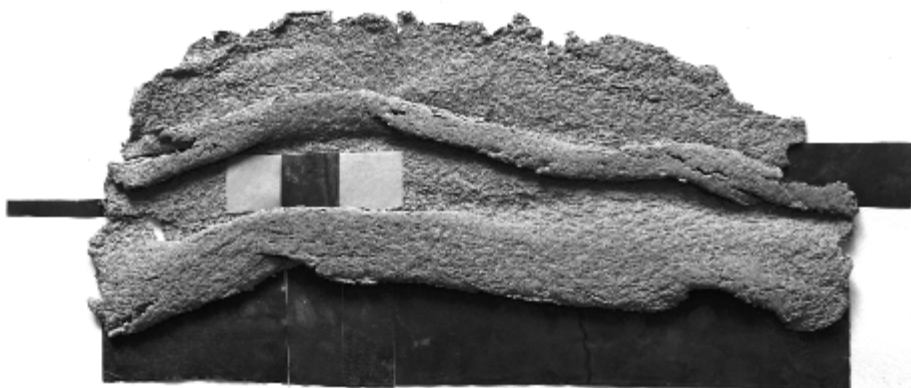
A fejedelemségnyi területen önérzetesen elhelyezkedő erdőn túli polisztt egyébként sem kényeztette el sorsa, titkos paktumokkal, árulással, korábbi szövetségesei hátbatámadásával, és ehhez hasonló fanarióta módszerek ellenében kellett helyét megállnia és keresztény / keresztényen hitét megőriznie.

Bertolt Brecht: *A kaukázusi krétakör* című ikonikus darabjában azt a bibliai eredetű salamoni döntést elevenítette fel, amikor a per során kiderül, a felek közül kiben van akkora szeretet, hogy legnagyobb kincsét is képes legyen átengednie ellenfelének, csak „édes terhének” nehogy baja legyen. Vajon hogyan cselekedett volna Kós Károly *Az erdélyi krétakör* perében? Még csak nem is sejtjük, de példaképének, Bethlen Gábornak mindig sikerült megfelelő döntést hoznia és a korábbiakat rejtő könyvébe bejegyezni. Sajnos mégsem ismerjük diplomáciai remekét, mert – ahogy Kós Károly a *Varju nemzetség* című krónikájában megírta – a bőrkötéses könyvet úgy elrejtette a Pojánán, a Tálharu alatt Ilia, a nézőember, hogy az soha többé nem kerülhet elő.

■ JEGYZETEK

1. Balla Borisz: *A híres sztánai „Varjúfészek” lakója: Kós Károly, a magyar Ruskin...* Magyarság 1930. szeptember 7. 203. sz. 12.
2. Balogh Edgár: *Kós-köszöntő*. In: Uő.: *Mesterek és kortársak*. Tanulmányok, jegyzetek, emlékezések. Kriterion, Buk., 1974. 317.
3. *Kós Károly levelezése*. Szerk. Sas Péter. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2003. 351.
4. Kós Károly: *Régi Kalotaszeg*. Időjel, Bp., 2023. 57.
5. Saly Noémi: *Jean becsukta az ablakot... A Nyugat és a „nyugatosok” kávéházai*. Múlt és Jövő 2008. 4. sz. 43.
6. Kós Károly: *Nemzeti művészet*. In: *Kós Károly publicisztikája*. Szerk. Sas Péter. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2014. 21.
7. Kós Károly: *Vallomások Erdélyről*. Szerk. Sas Péter. Erdélyi Szalon, Bp., 2022. 31–62.
8. *Kós Károly publicisztikája* i. m. 28.
9. Kós Károly: *Az oláhok Erdélyben*. In: *Kós Károly publicisztikája* i. m. 45.
10. Kós Károly: *Levél a balázsfalvi gyűlésről*. In: *Kós Károly publicisztikája* i. m. 29.
11. Török Károly: *Tárogató Kós Károlynál*. Erdélyi Lapok 1912. 20. sz. 354.

12. „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni” Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal. Kriterion, Buk., 1978. 108.
13. „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni” i. m. 76.
14. Sas Péter: *Kós Károly képeskönyv*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2010. 77.
15. Beksis Gusztáv: *Magyar érdek Erdélyben*. Jókai ny., Sepsiszentgyörgy, 1885. 4.
16. Fodor János: *Magyar nemzetiségpolitikai törekvések 1918 őszén*. In: *Impériumváltás Erdélyben (1918–1920)* Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Komp-Press–Iskola Alapítvány, Kvár, 2020. 118.
17. *Kós Károly publicisztikája* i. m. 603.
18. Erdélyi Szemle 1919. május 18. 188.
19. K. Lengyel Zsolt: *Száz év Kiáltó Szó*. Művelődés 2010. 11. sz. 17.
20. K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése*. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez. Pro-Print, Csíkszereda, 2007. 64. (Múltunk könyvek)
21. „Kőből, fából házat... igékből várat” In memoriam Kós Károly 1883–1983. Szerk. Sas Péter. Magvető, Bp., 1983. 97.
22. *Kós Károly levelezése* i. m. 160.
23. Kós Károly: *Hármaskönyv*. Szépirás, publicisztika, grafika. Kriterion, Buk., 1969. 270.
24. *Kós Károly levelezése* i. m. 390–391.
25. „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni” i. m. 114.
26. *Kós Károly levelezése* i. m. 385.
27. *Üzennek az erdélyi művészek a szovjet hadifogságból*. Népi Egység 1946. 222. sz. 2.
28. Sas Péter: „Nem kell mondanom, hogy a szobrok is beszélnek...” Kós András életútja Sztánától Sztánáig. Művelődés Egyesület, Kvár, 2015. 39.
29. Tóbiás Áron: *Erdély öröksége. Kós Károly*. In: *Uő: Megmentett hangszalagok*. A megálmodott Magyarország. Kortárs, Bp., 2015. 45. (Kortárs beszélgetés)
30. *Kós Károly levelezése* i. m. 407.
31. *Kós Károly levelezése* i. m. 453.
32. *Kós Károly levelezése* i. m. 517.
33. *Kós Károly publicisztikája* i. m. 620.
34. *Kós Károly levelezése* i. m. 500.
35. *Kós Károly publicisztikája* i. m. 439–442.
36. Cs. Szabó László: *Erdélyben*. Magvető, Bp., 1993. 104.

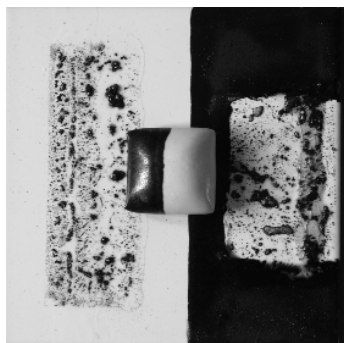

ROMSICS IGNÁC

EGY 20. SZÁZADI ERDÉLYI ARISTOS: GRÓF BETHLEN BÉLA (1888–1979)

A magyar társadalom 1945 után szocializálódott nemzedékeihez tartozók többsége minden bizonnyal úgy képzelte el a magyar arisztokratákat, ahogyan Keleti Márton először 1949-ben bemutatott, *Mágnás Miska* című filmjében a kitűnő Latabár testvérek a két piperkőc és kissé együgyű gróf, Pixi és Mixi alakjában megformálták őket. Esetleg mondén mulatók táncosnőinek elegáns cipőiből pezsgőt kortyoló és birtokait elvesztegető dandyként. Vagyis léha és az állandó keresztházasságok miatt kissé degenerált, mihaszna emberekként. De semmiképpen sem legjobbként, amire pedig görög eredetű nevük – *aristos* – utal. Ha ehhez társítjuk az ugyancsak görög eredetű és „uralkodni” jelentésű *kratein* szócscsa képzett alakját, akkor kapjuk meg az *arisztokrácia* szót, amely az idők folyamán elvesztette az államformára utaló jelentését, s az előkelők, a nemesek legfelsőbb rétegéhez tartozó személyek alkotta csoport neve lett. Vagyis: a főnemeseké.

A 19. és a 20. század fordulóján a magyarországi arisztokrácia mintegy 1200 családból állt, amelyen belül az erdélyi grófok és bárók 62 nemzetséget és 262 családot alkottak. Legnépesebb a Teleki família volt, akiket a Bethlenek, őket a Kemények és a Bánffyok követték. A gazdacímítárak tanúsága szerint az erdélyi arisztokrata családok a 19. és a 20. század fordulóján 651 ezer katasztális hold földdel rendelkeztek, ami a mezőgazdasági földterület 6,14%-át tette ki. Egy családra átlagosan 2487, egy tulajdonosra pedig 1770

A bethleni református templomban [...] a helyére visszaállított családi címer fölött három napig zúgtak a harangok, és megindultan idézték humanista szellemét a házsongárdi gyászmenet soraiban is. Tudták: gróf Bethlen Bélával egy *aristos* távozott közülük, akinek a halálával nemcsak a Bethlen-nemzetiség, hanem az erdélyi magyarság egésze szegényebb lett.

hold föld jutott. Ez azt jelenti, hogy az erdélyi főnemesség a Királyhágótól nyugatra előknél, különösen a dunántúliaknál lényegesen szerényebb körülmények között élt. Ismerünk olyan családokat, akiknek a kezén mindössze 2-300 hold földtulajdon volt. A leggazdagabbak, például gróf Andrássy Gyula viszont 20 ezer, báró Bornemissza Tivadar pedig 10 ezer hold körüli földdel rendelkezett.¹

A Bethlen nevet a 19. század közepén 52 férfi és 25 leány, a század vége felé valamivel még többen viselték. Természetesen köztük is akadtak léha és tékozló tucatarisztokraták (vö. Tamási Áron: *Címeresek*), mint ahogy hazájukat templomokkal és iskolákkal gazdagító és országuk sorsának jobbra fordulásaért küzdő politikusok, diplomaták, katonák és tudósok is (vö. Bánffy Miklós: *Erdélyi történet*). Gróf Bethlen Béla felmenői az utóbbiak közé tartoztak.

Apja, gróf Bethlen Bálint 1856-ban született a család hatodik (utolsó előtti) gyermekeként. Testvérei közül Vilma Kállay Béni osztrák–magyar pénzügyminiszter, Margit gróf Teleki Géza felesége, Pál pedig Tisza Jolán férje lett. Tanulmányai befejezése után Bethlen Bálint a Torda melletti Gyéresszentkirályon (később Aranyosgyéres) telepedett meg, és eleinte kizárólag gazdálkodással foglalkozott. Összesen valamivel több, mint háromezer holdat kitevő birtokai részben itt, Torda-Aranyos vármegyében, részben Bethlen környékén, Szolnok-Doboka vármegyében, valamint Keresden, Nagy-Küküllő vármegyében terültek el. 1881-ben feleségül vette az ugyancsak régi erdélyi családból származó gróf Béli Bertát. Házasságukból hat gyermek született: Mária (1882), Gábor (1885), Bálint (1887), Béla (1888), Ödön (1893) és Berta (1896).²

Az 1880-as évek végétől Bethlen Bálint egyre inkább bekapcsolódott a helyi, majd az országos politikai életbe is. Képviselővé 1892-ben választották először a nagyenyedi kerületben Apponyi-párti nemzeti párti programmal. Apponyi konzervatív és mérsékelt függetlenségi politikája mellett a századfordulón és azt követően is kitartott. A koalíció harcaiban nemcsak részt vett, hanem 1906-ban a vármegye főispáni tisztét is elvállalta. Nevéhez fűződik az Aranyos folyó új vashídjának megépíttetése Tordán, a tordai Főgimnázium épültének felépíttetése, valamint a vármegyei Közkórház megnagyobbíttatása és korszerűsíttetése. Torda-Aranyos főispáni posztját 1910-ig, a koalíciós kormány bukásáig töltötte be. Három év múlva, 1913-ban váratlanul meghalt.

Az arisztokrata életvitelt és mindennapokat szigorúan exkluzív jellegűnek, zártnak szokás elképzelni. A több tízezer holdas magyarországi arisztokrata családok életvitelére általában véve ez igaz is volt. A néhány ezer vagy esetleg csak egy-kétezer holdas erdélyi grófok és bárók társadalmi érintkezési szokásaira azonban már csak jóval kevésbé. Az önmagában is igen kiterjedt és a társadalmi hierarchia különböző szintjeit behálózó családi kapcsolatok mellett az erdélyi főnemesség jelentős része hagyományosan gondot fordított a más nemzetiségű és társadalmi pozíciójú emberekkel való kapcsolattartásra is. Bethlen Béla például – és későbbi pályafutására ennek meghatározó jelentősége lehetett – olyan családi környezetben nőtt fel, amelybe Pop Aurél, a helybeli román pap is beletartozott, mint apjának, a képviselőnek, majd főispánnak állandó tarokkpartnerre. Gyakori vendég volt a családnál Zosim Chirtop topánfalvi ügyvéd, a „mócok fejedelme” is, akivel a románságot érintő ügyekben tanácskozott többször is Bethlen Bálint. „Szülőházam kertjét – írja Bethlen Béla emlékirataiban – hosszú szakaszon végig az országút határolta, és dacára a nagy közúti forgalomnak, a bejáratú kapunk sem nappal, sem éjjel soha nem volt becsukva, úgyhogy azon a nap bármely szakában bárki szabadon bejárhatott hozzánk. Sűrűn jött a rokon-

ság, szomszédság látogatóba, de sűrűn jöttek a község és a környék elesettjei, ki-ki a maga problémájával, fájdalmával, nyomorúságával. Ennek a háznak azonban nemcsak a kapuja volt mindig tárva-nyitva, hanem a benne lakóknak, a szüleimnek a szíve is, és így ott mindenki meghallgatásra és megértésre talált, a kapun soha senki nem ment kifelé üres kézzel vagy reményét veszítetten.”

Szokás volt a családban az is, hogy tizedik életévüket elérvén minden gyermek a falusi fiúk és lányok közül választhatott magának egy-egy cimborát. A tanulás, a leckék elkészítése után a Bethlen gyermekek ezekkel az egyszerű és részben román fiúkkal-lányokkal töltötték szabadidejüket. Együtt labdáztak, horgásztak vagy fürödtek az Aranyosban. Előfordult az is, hogy a mezőn dolgozó napszámosok, béresek között csetlettek-botlottak, s a fiúk – anélkül, hogy ezt munkának érezték volna – megtanultak kaszálni, kapálni, boglyát és szénásszekeret rakni. A társadalmi válaszfalak természetesen ekkor és a későbbiekben is megvoltak a grófi csemeték és falusi pajtásaik között. Ám a fenti nevelődési folyamat ettől függetlenül kétségkívül igen pozitív emberformáló jelentőséggel bírt.

Az elemi, majd a középiskola elvégzése után Bethlen Béla a Kolozsvári Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, valamint a kolozsmonostori Mezőgazdasági Főiskolán folytatta tanulmányait. 1908–1909-ben a berlini egyetemet látogatta, majd Németországból hazatérve vármegyei szolgálatba állt. Köztisztviselői működését Kolozsvárott, Kolozs vármegye fizetés nélküli közigazgatási gyakornokaként kezdte. 1910-ben megszerezte a jog- és államtudományi doktorátust. Ennek alapján előbb fizetési közigazgatási gyakornokká, majd később tiszteletbeli szolgabíróvá nevezték ki. Közben – 1910–1911-ben – letöltötte kötelező önkéntesi évét a hadseregben. Az 1. (bécsi) közös huszárezred hadnagyként bocsátotta el. A bécsi egy év alatt ismerkedett meg Horthy Miklóssal, aki éppen akkor Ferenc József szárnysegédjeként szolgált a császári és királyi udvarban.³

Apja 1913-as halála után felmerült a lehetősége annak, hogy a közigazgatási karriert a gazdálkodói pályával cserélje fel. Mielőtt azonban dönthetett volna, kitört az I. világháború, és ő azonnal önkéntesnek jelentkezett. A háborút a 9. (marosvásárhelyi) honvéd huszárezred géppuskás századának parancsnokaként küzdötte végig. 1916. december 30-án az új király, IV. Károly – megkoronázása alkalmából – aranyaskanttyús vitézzé avatta. Vele együtt 50 köz- és főnemesi származású katonatiszt részesült ebben a trónra lépéskor szokásos uralkodói kegyben, mely azonban semmiféle előjoggal nem járt.⁴

1917 nyarán, amikor szabadságát töltötte itthon, felmerült a lehetősége, hogy a frontszolgálatot főispánsággal cserélje fel. Az Esterházy-kormány megbízásából távoli rokona, Bethlen István kereste fel, aki Beszterce-Naszód vármegye vezetését ajánlotta fel neki. Ő azonban egyelőre nem kívánt belebonyolódni a politikába, és emellett azt is gondolta, hogy a fronton több hasznát veszi a haza. Szabadságát letöltve visszautazott csapattestéhez, és a főhadnagyi mundért csak 1918 őszén, az összeomlás után vetette le.

A frontról hazatérve Bethlen Béla átvette az apai örökség őt illető részének kezelését, és birtokai középpontjában, Bethlenben telepedett le és rendezkedett be. Polgárőrséget szervezett, és embereivel az élet- és vagyonbiztonságot próbálta megőrizni a községben és a környező falvakban. Az év végére a román hadsereg Bethlent is elérte, s Bethlen Béla ezzel élete első nagy válaszüjtja elé érkezett. Erdély mellett döntött. Bizonyára azért is, hogy birtokait a román állam ne sajátítsa ki a földreform céljaira teljesen. Meg azért is, hogy Aranyosgyéresen élő édesanyja és Tordán lakó, ugyancsak özvegy Mária nővére ne maradjanak min-

den támasz nélkül. De kétségkívül azért is, mert szülőföldjét, melyhez századok-ra visszamenően ezer és ezer érzelmi szál kötötte, az impériumváltozás ellenére sem akarta elhagyni. (Fivérei közül Bálint, Keresd és Kerlés birtokosa ugyanígy döntött.) Elhatározásában támogatta ifjú hitvese, gróf Kornis Klára is, akivel 1919. május 5-én esküdtek örök hűséget egymásnak.⁵

A politikától, különösen a pártpolitikától való viszolygás Bethlen Bélában a húszéves kisebbségi lét körülményei között is megmaradt. Az 1922-ben megalakult Országos Magyar Pártba, amely az erdélyi magyarság érdekeiért küzdött, persze belépett. Ám ezt csak egy „defenzív célú testvéri összefogásnak” tekintette, és a napi pártpolitikától lehetőség szerint továbbra is távol tartotta magát. Energiáit, tapasztalatát két területen kamatoztatta: a közélet napi politikától távolabb eső sféráiban, valamint a gazdálkodásban, a birtokirányításban.

Közéleti szerepet elsősorban a református egyház különböző szervezeteiben vállalt. 1920-tól folyamatosan betöltötte a széki egyházmegye gondnoki, illetve főgondnoki tisztségét. Mint ilyen, többek között a felekezeti iskolák ügyeivel foglalkozott, amelyek az anyanyelvi oktatás letéteményesei, s ennyiben az erdélyi magyar kultúra folyamatosságának alappillérei voltak. A széki egyházmegyéhez akkor harminc egyházközség tartozott. Ezek közül 22-ben sikerült létesíteniük, illetve fenntartaniuk egy-egy magyar nyelvű felekezeti iskolát. Emellett tagja volt az Erdélyi Református Egyházkerület igazgatóságának is. A református szervezetek mellett a nagy múltú Erdélyi Gazdasági Egylet, az EGE irányításában vett még részt aktívan. A földbirtokosi érdekvédelem mellett ez a szervezet hagyományosan nagy súlyt helyezett a mezőgazdasági technikai korszerűsítésére és a szövetkezeti mozgalom támogatására.

Gazdaként az állattenyésztés és a földművelés iránt egyaránt érdeklődött. Szarvasmarha- és sertésenyészkete a környék legjobbjai közé tartozott. Ménese pedig olyan minőségű volt, hogy köztenyésztés céljából 1940-ig a román, ezt követően pedig a magyar állam évente megvásárolta tőle csikóit. Földjein a talajadottságoknak megfelelően elsősorban gabonaféléket, kukoricát, kenderet és pillangósokat termesztett. Földingatlan-tulajdona az 1920-as évek elején végrehajtott földreform után mintegy ezer holdat tett ki. Ebből 800 hold szántó, 200 hold pedig erdőbirtok volt. Agrotechnikai jellegű újításai közül földjeinek alagsóveztetése emelkedik ki.

A közélet és a gazdálkodás mellett Bethlen Béla, szüleihez hasonlóan, nagy gondot fordított családi életére, s ezen belül különösen gyermekeinek a neveltetésére. Négy leánya született: Éva 1920-ban, Klára 1921-ben, Ilona 1924-ben és Ágnes 1928-ban.⁶

A betűvetést és a számtani alapműveleteket mind a négyen a helyi református elemiben sajátították el. A családi tradícióknak megfelelően valamennyiüknek meg kellett ismerkedni a paraszti munka (főleg a konyha- és a virágkertészet) szépségeivel és gyötrelmeivel is. Apjuk ugyanakkor német és francia nevelőnőket hozatott melléjük. Így mire Budapestre kerültek internátusba és gimnáziumba, mindannyian jól beszéltek két világnyelven. A megnagyobbodott család számára a húszas évek közepén Bethlen Béla 7-8 szobás új házat építtetett, és ezt – miután villanyárammal a község még nem rendelkezett – saját generátorral és akkumulátorteleppel is felszerelte.⁷

Az 1940-es 2. bécsi döntéssel, amely Bethlent és környékét is visszajuttatta Magyarországnak, Bethlen Béla életében ismét új szakasz kezdődött. A nagypolitika – ezúttal Teleki Pál személyében – újból felelős posztra hívta, amit ezúttal el is fogadott. 1940 őszétől 1944 márciusáig Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyék főispánja volt. Munkaszeretete és a két megye többségét adó románság-

gal szembeni előítéletektől mentes, emberséges magatartása ezalatt a négy év alatt is megmutatkozott. Főispáni életvitele a legkevésbé sem hasonlított azoknak a vármegyei uraknak a mindennapjaihoz, akiket a mai magyar olvasó Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond regényeiből ismerhetett meg. Persze ő is részt vett bálokon, fogadásokon, megnyitókön és vadászatokon. A kor normái és szokásai miatt ez alig is lehetett volna másképp. Munkarendjét alapvetően azonban mégsem ez, hanem az jellemezte, hogy vasárnap kivételével a hét minden napján hajnalban kelt, s a menetrend szerinti autóbusszal a két megyeszékhely egyikére, Désre vagy Besztercére utazott. Ott előbb postát bontott és a beosztottjaival tanácskozott, majd nap mint nap ügyfeleket, panaszosokat fogadott. Heti két délután a két vármegye területén folyó különböző nagyobb munkákat ellenőrizte. Hivatali hatalmát sohasem önkényeskedésre és egyéni előnyök szerzésére, hanem mindig a két vármegye gondjaira bízott lakosainak a szolgálatára használta fel. Valószínű, hogy magatartása nem volt tipikus. Hogy a két háború közötti közép- és felsőszintű vezetők egy része inkább hasonlított Mikszáth és Móricz antihőseihez, semmint hozzá. Annál fontosabb azonban számoltartanunk, hogy – ha talán kisebbségben is – Bethlen Bélák is akadtak közöttük.

Főispáni működését különösen kényessé tette az a körülmény, hogy mindkét vármegye lakosságának többsége (80, illetve 70%) román nemzetiségű volt. A húszéves kisebbségi sors és elszakítottság után – különösen az „anyaországból” érkezettek között – sokan voltak, akik „törleszteni” akartak. Bethlen Béla talán legnagyobb érdeme, hogy az ilyen törekvéseknek sohasem adott teret. A vitás nemzetiségi ügyekben mindig pártatlanul próbált ítélni, s általános intenciója volt, hogy azért, mert valaki románnak született, sohasem szenvedjen hátrányt. Ennek megfelelően személyi politikájában, a tisztviselői kar és a törvényhatósági bizottság összeállításakor is méltányosságra törekedett. Tudta, hogy Erdély földjéről egyik ott élő nemzetiséget sem lehet elűzni vagy kiirtani, hanem csakis minél harmonikusabb együttélésük előmozdításán szabad munkálkodni. Mély humanizmusát és rokonszenvét a transzilván gondolat iránt tucatnyi olyan háború utáni „igazolás” tanúsítja, amelyekben erdélyi román értelmiségiek és egyszerű emberek vallottak Bethlen Béla emberségéről és pártatlanságáról.

Sokkal diszharmonikusabban alakult kapcsolata a beszterce-naszódi százsággal. Ellenszenve azonban ebben az esetben sem a német kisebbség nyelvével, szokásaival és kultúrájával, hanem szélsőjobboldali politikai orientációjukkal, „Hitler-imádatukkal” függött össze. Konzervatív, tradicionalista mentalitású emberként és Nyugat-barát politikusként Bethlen a náciizmus minden megnyilvánulását leplezetlen ellenszenvvel figyelte. Meg kell azonban mondani, hogy a magyar szélsőjobboldalról ugyanolyan lesújtó véleménye volt, mint a németről. Származásának, neveltetésének és beállítottságának megfelelően azzal a konzervatív és németellenes politikai irányzattal rokonszenvezett, amelyet az 1940-es évek elején Teleki Pál, majd a háború alatt Kállay Miklós neve fémjelzett.

Az 1944. március 19-i német megszállással Bethlen Béla helyzetértékelése szerint Magyarország elveszítette függetlenségét. A Sztójay-kormányra mint idegen fegyverek nyomására kinevezett kormányra tekintett. Ezt szolgálni lelkiismeretével és politikai nézeteivel egyaránt összeegyeztethetetlennek tartotta. Felletteseitől ezért felmentését kérte, s hivatalába csak halaszthatatlan ügyek esetén vagy emberbartáti megfontolásokból járt be egyszer-egyszer.⁸

A háborúból való kiválás programjával megalakuló Lakatos-kormány kinevezését követően, 1944. augusztus végén azonban ismét közhivatalt vállalt. Az er-

délyi részek polgári kormánybiztosa lett. Tette ezt azzal a tragikus heroizmussal, amellyel 1918 végén Apáthy István, akkori erdélyi magyar kormánybiztos is a süllyedő hajó kapitányi hídjára állt, és azzal a biztos tudattal, hogy Erdély jövőjét érdemben aligha lesz módjában befolyásolni. Feladatát ezért mindenekelőtt abban látta, hogy az emberi életet – legyen szó románról, zsidóról vagy magyarról; kommunistáról vagy papról – ahogy tudja, óvja; és a reá bízott részek anyagi értékeit a jövőnek megőrizze. Tevékenységét – az adott körülményeket figyelembe véve – főispáni működéséhez hasonlóan egyértelműen eredményesnek minősíthetjük. Bátor fellépésével megmentette a tordai zsidóságot a deportálástól, megakadályozta Kolozsvár kiürítését és gyárainak leszerelését, szabadon bocsátotta a bebörtönzött kommunistákat, s a munkásságot fegyverekkel látta el. A német hadsereg és a magyar szélsőjobboldal Bethlen Béla tevékenységét ezért defetizmusként és szabotázsként értékelte. A társadalmi barikád túloldalán harcoló Balogh Edgár azonban így: „Mondanom sem kell, hogy a Szolnok-Dobokából érkezett Bethlen Béla gróf ittmaradós társa volt Teleki Bélának, s nemcsak a lakosság itthon tartásában, hanem a termelőeszközök elszállításának megakadályozásában is Erdély érdekeit tartotta szem előtt.”⁹ A kolozsvári kommunisták másik vezetője, Csőgör Lajos ugyanígy vélekedik visszaemlékezésében a „minden faji elfogultságtól mentes, feddhetetlen jellemű” kormánybiztosról.¹⁰

Az Erdélyt védő 2. magyar hadsereget követve 1944. október 10-én Bethlen elhagyta Kolozsvárt. 1944 telét, vagyis az ostromot Budán élte át. Alig ültek el azonban harcok, máris utazott vissza Erdélybe. Viszontagságos út után, 1945. március 14-én jelentkezett Désen, ahol a román hatóságok azonnal őrizetbe vették. A román rendőrségről mint „háborús bűnös” egy-két nap múlva a helyi szovjet parancsnokságra, onnan pedig „katonai kísérettel” ismét Budapestre, egy fogdává átalakított pincébe került. Többszöri kihallgatás után a szovjet katonai hatóságok elejtették a Désről kapott információk alapján emelt vádat, és szabadon engedték. Bethlen Béla jelentkezett az ideiglenes magyar kormánynál, amely igazolta, és megfelelő igazolványokkal is ellátta. Április 10-én, mintegy ezerfőnyi erdélyi menekültet szállító vasúti szerelvény „parancsnokaként” ismét visszaindult Erdélybe.

Május elején a román hatóságok újból letartóztatták. A nyarat Szamosújváron töltötte; ugyanott, ahol annak idején Rózsa Sándor is raboskodott. 1945. augusztus 24-én azonban a román bíróság is felmentette a háborús bűnösség vádjára alól.

Kiszabadulása után rövid ideig Bethlenben tartózkodott. Miután azonban birtokait és házát elkobozták, feleségével és kiskorú leányával együtt beköltözött Kolozsvárra, ahol a Farkas utcában bérelt egyszobás lakást konyha- és fürdőszoba használattal. Jelentős kockázatot vállalva az erdélyi magyarság hangulatáról memorandumban tájékoztatta a magyar Külügyminisztériumot, amelynek egyik bizottsága már az 1946-os békére készült.

1946 februárjában harmadszor is letartóztatták. Az 1946. május 20-i ítélet szerint a legtöbb vádpont alól a bíróság felmentette. Egyben azonban, a román állampolgárok németországi munkára való toborzásában, bűnrészességet állapított meg. Ezen a címen a bíróság ötévi államfogházra ítélte.

Az öt évet Bethlen Nagenyeden töltötte – volt román miniszterek, magyar értelmiségiek és rablógyilkosok társaságában. Büntetését letöltve, 1952-ben Nagyváradra szállították, és felajánlották: hagyja el Erdélyt, és települjön át Magyarországra. Mint 1919-ben és 1944/45-ben, Bethlen ekkor is Erdélyt választotta. Ezért – immár ítélet nélkül – újabb három évet töltött el különböző belső-romániai

börtönökben.¹¹ Hasonlóképpen járt veje, gróf Degenfeld Sándor is, akit családjával együtt 1952-ben vittek bilincsbe verve Bukarestbe. Csoda-e, ha kiszabadulásuk után a kivándorlás mellett döntöttek, s 1964-ben Münchenben telepedtek le?¹²

Bethlen Béla 1954 márciusában szabadult. Ezt követően feleségével együtt haláláig Kolozsváron élt. Bár 1959-ben rehabilitálták, nyugdíját csak 1964-től folyósították. Addig – hetvenévesen – kertészként, rakodóként, gyári segédmunkásként és végül raktárosként gondoskodott felesége és a maga megélhetéséről. Bár oka ezernyi lett volna rá, nem vált sem emberkerülővé, sem embergyűlölővé. Méltatlan helyzetét szelíd humorral és bölcs rezignáltsággal vette tudomásul. Ha a fákat metszette, a városszéli friss, üde levegővel biztatta magát; a rakodást mint sportot és testedzést fogta fel, és ha esténként a közös konyhán át benyitott egyetlen szobájukba, a görög filozófussal, Diogenésszel vigasztalta magát, aki élete második felében télen–nyáron egy hordóban lakott.

Megbocsátott a bethlenieknek is, akik lakását örültek házává alakították, ősei nek sírboltját pedig feldúlták és kifosztották. 1970-ben, a nagy árvíz idején 1000 lejt küldött a bethleni néptanácsnak, hogy osszák szét a leginkább rászorulókat között. Ugyanekkor az NSZK-ban élő Ágnes leányától, gróf Degenfeld Sándornétól érkező csomagokat is Bethlenbe irányította – magyar és román károsultaknak.

Az 1970-es évek első felében emlékiratain dolgozott. Az utószó dátumozása: 1976. március. A kézirat egyik példányát a szerző ezt követően Magyarországon élő Klára leányának, vagyis Martin Ferencnének juttatta el, egy másikat pedig az erdélyi református egyház gondjaira bízott. Élete alkonyán még egyszer, utoljára ellátogatott Bethlenbe. Gyönyörködött az állami méntelep állományában, és azt is elmagyarázta a gazdaság vezetőinek, hogy hol és hogyan javítsák meg a volt birtokait behálózó alagsóveket, ha azok eldugulnának.

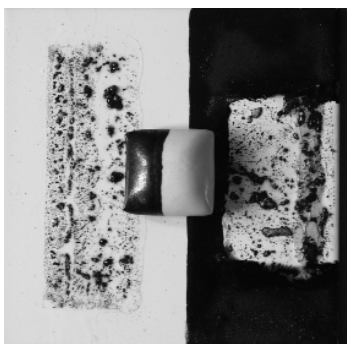
1979. november 6-án hunyt el. A bethleni református templomban – mint Beke György írja – a helyére visszaállított családi címer fölött három napig zúgtak a harangok, és megindultan idézték humanista szellemét a házsongárdi gyászmenet soraiban is. Tudták: gróf Bethlen Bélával egy *aristos* távozott közülük, akinek a halálával nemcsak a Bethlen-nemzetség, hanem az erdélyi magyar-ság egésze szegényebb lett.¹³

■ JEGYZETEK

1. Egyed Ákos: *Az erdélyi arisztokrácia birtokviszonyairól a 19. század végén*. In: Papp Klára és Püski Levente (szerk.): *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen, 2013. 285–297.
2. Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Athenaeum Rt, Bp., 1927. 560–562.; Rubinek Gyula (szerk.): *Magyarországi Gazdacímár*. Bp., 1911. 460., 709., 712., 714. és 755.
3. Bethlen Béla: *Visszaemlékezéseim*. Kézirat a Magyarságkutató Intézet Archívumában (Lelt. sz.: 220/1986). 8–9. és 57–58.
4. *Koronázási Album*. Bp., 1917. 76–77.
5. Bethlen Béla: *Visszaemlékezéseim*. i. m. 3. és 15–16.
6. Lukinich Imre: i. m. 562.
7. Martin Ferencné, Bethlen Klára szóbeli közlése
8. Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Szerk. Romsics Ignác. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1989. 5–155.
9. Balogh Edgár: *Szolgálatban*. Buk., 1978. 365.
10. Csőgör Lajos: *Emlékezés és dokumentumok a kolozsvári Magyar Egyetem szervezéséről*. Kézirat a Magyarságkutató Intézet Archívumában. 3. (Lelt. szám: 462/1987.)
11. Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. i. m. 206–282.
12. Gróf Degenfeld Sándor: *A Degenfeld család kalandos útja Svájcból Magyarországra*. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Álló- és mozgóképek. Vázlat az erdélyi főnemességről*. Komp-Press Kiadó, Kvár, é. n.[2004] 71–73.
13. Beke György: *Búvópatakok*. Buk., 1980. 159–160.

ANTAL RÓBERT-ISTVÁN

SZOCIALIZMUS, ERDÉLYISÉG, NACIONALISTA VÁDAK – JORDÁKY LAJOS (1913–1974) ÉLETE

A magyarországi forradalom leverését követően, 1957 elején az egyetlen erdélyi magyar baloldali értelmiségi volt, aki nem írta alá az Román Munkáspárt vezetősége által kikényszerített állásfoglalást, amelyben erdélyi magyar értelmiségiek ellenforradalomnak bélyegezték meg az őszi budapesti eseményeket.

Akolozsvári munkáscsaládban született Jordáky Lajos az erdélyi magyar baloldallal egyik jelentős személyisége volt. Életét kettős értékválasztás határozta meg: egyrészt volt elkötelezett – sokszor dogmatikus – szocialista, ugyanakkor nemzeti hovatartozása, magyar identitása, a romániai magyarság jogegyenlőségének kérdése számos alkalommal a hivatalos hatalommal való összeütközésre sarkallta, és így megjárta az ötvenes évek román börtöneit is.

Jordáky Lajos 1913. szeptember 6-án, Kolozsváron született id. Jordáky Lajos református nyomdászmaster és a római katolikus Grauer Katalin gyermekeként. A fiatal Lajos (becenevén: Bubi) a polgárosodó szociáldemokrata milióban szocializálódott, nagyon fiatalon megismerkedett a szocialista eszmékkel is. Iskoláit szülővárosában végezte: az elemi iskola négy osztályát, valamint a gimnázium alsó négy osztályát a Református Kollégiumban, míg a négyéves líceumi képzést a kolozsvári Felsőkereskedelmi Iskolában. Anyanyelvi oktatásban részesült, de emellett románul, németül és franciául is tanult, sőt a Felsőkereskedelmiben az iskola profiljához tartozóan a könyvelést, pénzügyeket, valamint a politikai gazdaságtant is megismerte. Jordáky végig a közepes tanulók közé tartozott (minősítései ál-

Jordáky Lajos életéről lásd a közelmúltban megjelent monográfiát: Antal Róbert-István: *A nemzetét szerető szocialista. Jordáky Lajos (1913–1974)*. Kriterion Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár., 2023.

talában az elégséges és a jó értékek között mozogtak), de ugyanakkor társadalmilag aktív tanuló is volt: nemcsak az iskola olvasóköreit szervezte, majd utolsó évében vezette is, hanem ismert szocialista gyermekének is számított, aki május 1-jén soha nem ment iskolába, hanem a felvonuló munkásokkal tartott.

Szocialista identitásának kialakulásához elsősorban a családi környezet járult hozzá, otthonában rengeteg szocialista folyóiratot, brosúrát olvasott el. 1952-es önéletírásának tanúsága szerint¹ az első szocialista ideológus, akinek munkáiból több részletet már tizennégy évesen végigolvasott, Karl Kautsky volt. Középiskolás korában a *Kommunista Kiáltvánnyal* is megismerkedett: „Akkoriban olvastam – tudatosan talán először – a Kommunista Kiáltványt, s mind gyakrabban mondtam apámmal az Internacionálé szövegét.”² A szocializmus felé való orientálódását is apjához és a házban található szocialista irodalomhoz köthette.³ Önéletírása szerint 1931-ben látott először egy szétvert munkástüntetést,⁴ amely még inkább erősítette szocialista identitását.⁵

Iskolái elvégzését és a sikeres érettségit követően tisztviselő lett a Városi Vízműveknél,⁶ sőt a politikai élethez is közelebb került.⁷ Ebben az időszakban kezdett közeledni a Szocialista Ifjak Szövetségéhez, amely a Romániai Szociáldemokrata Párt (a továbbiakban RSZDP) ifjúmunkás csoportjának számított.⁸

A családi környezet hatására 1933-ban belépett a Romániai Szociáldemokrata Pártba (RSZDP), ahol fiatalon szakszervezeti vezetőként tevékenykedett.⁹ A szülői ház atmoszférája jelentős előnyhöz is juttatta: már fiatalon azonosult a szocializmussal, majd a későbbiekben a marxizmus-leninizmust¹⁰ is megismerte. Jordáky mind a szocdem fiatalokkal, mind az idősebb vezetőkkel elégedetlen volt. Álláspontját nyilvánvalóan fiatalságával és radikalizmusra való hajlamával magyarázhatjuk. Úgy gondolta, hogy a harmincas évek romániai parlamentáris demokráciájának keretein belül a szocializmust megvalósítani esélytelen lesz, figyelme ezért inkább az azonnali és biztos győzelmet ígérő proletárdiktatúrára irányult. Talán ezzel magyarázható, hogy a harmincas években Jordákynál a nemzetiiségi kérdés még nem jelentkezett olyan hangsúlyosan: sajátos fejlemény, hogy más erdélyi baloldali fiatalokhoz képest őt nem a nemzetiiségi kérdés, az etnikai törésvonalak felülírása vezette a baloldali mozgalmakba, hanem családilag találta ott magát.

A két világháború között az RSZDP kolozsvári szervezetének baloldalán helyezkedett el. Ebben az időszakban a baloldali mozgalmi eszmetársakkal és barátokkal (Balogh Edgár, Demeter János), illetve a polgári kisebbségi generációs csoportjával való kontaktus (így a Vásárhelyi Találkozó szervezése) után eljutott a népfrontpolitika gondolatához.¹¹ Világnézeti alakulása is ezzel a fejlődési ívvel mutatott hasonlóságot: míg a harmincas évek elején magát ausztromarxistának tartotta, 1935-től a szocdemek baloldalára helyezkedett, hogy felvesse a küzdelmet a – megfogalmazása szerint – „opportunistá, jobboldali szociáldemokratákkal” szemben. Közvetlenül a második bécsi döntést megelőző feszült időszakban Jordáky a „forradalmi szociáldemokratákkal” *Forradalom!* címmel megjelentetett egy egyetlen lapszámot megért kiáltványt. Ebben a teljes Erdély függetlenségét, majd a Szovjetunióhoz való csatlakozás – mint a Szovjetunió egyik tagkötársasága – kívánalmát fogalmazták meg. Ugyanakkor a döntések az erdélyi szociáldemokraták feje felett már megszületettek, így Észak-Erdély és Kolozsvár is Magyarország szuverenitása alá került.¹²

A második bécsi döntést követően Jordáky 1940 és 1944 között a magyarországi Szociáldemokrata Párt (SZDP) baloldalához kapcsolódott, megtartva, sőt

bővítve kommunista kapcsolatait.¹³ A kezdeti időszakban a pártszervezés nehézségeivel küzdött, ugyanis a visszatért észak-erdélyi területeken a magyar kormányzat gátolta a politikai csoportok létrehozását. Teleki Pál miniszterelnök monopóliummal próbálta meg felruházni az Országgyűlésbe behívott erdélyi párti képviselőket, sőt a magyar kormányzat a nyilas mozgalom erdélyi terjedésétől is tartott. A második bécsi döntést követő négy évben Jordáky a budapesti szociáldemokrata pártközponttal némileg szembeszegülve egy erdélyi, regionális (kolozsvári) szocdem csoportot szeretett volna létrehozni. Jordáky kezdeményezésével ellentétesen a Conti utcai¹⁴ szocdem pártközpont Kolozsvárra csak mint egyik vidéki, megyei titkárságra tekintett, amely alárendelt volt a budapesti pártközpontnak. A „kis magyar világ” alatti négy évet Jordáky életében a folyamatos konfliktusok jellemezték: elbocsátották munkahelyéről,¹⁵ rendőrségi idézésekkel zaklatták, rendőrhatalósági felügyelet következett, majd 1944 nyarán internálták. Jordáky főleg kommunista kapcsolatai következtében került a magyar nyomozó szervek célkeresztjébe.¹⁶ Az 1941-es nagy kommunista nyomozással kapcsolatban nem tudjuk, hogy kihallgatták-e, csupán 1942-ből és 1943-tól ismertek a rendőrségi idézések. Végül 1943 őszén internálták, ám a széles társadalmi felháborodás következtében szabadon engedték,¹⁷ hogy aztán 1944 tavaszán rendőrhatalósági felügyeletét megerősítsék.¹⁸

Emellett azonban élénken jelen volt a magyarországi kulturális életben is: a népi írókkal jó kapcsolatot ápolt. Hasonló módon erősítette a magyar nemzethez való tartozásának tudatát a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem is, amelyet 1940 és 1944 között látogatott – doktori fokozatát 1944 őszén, már a szovjetek kolozsvári bevonulását követően szerezte meg.

A szovjet frontnak az országhatárokhöz való közeledése az erdélyi baloldaliakat és az Erdélyi Párt ún. balszárnyát illegális tárgyalásokra készítette.¹⁹ A két csoport eltérő nézeteket vallott: míg a baloldal képviselői főleg a háborúból való magyar kiugrást, valamint a németekkel való szembeszállást propagálták, addig az EP-képviselők inkább az észak-erdélyi status quo (vagyis a terület Magyarország határain belül való megmaradása) ügyében szerették volna a baloldaliak támogatását maguk mellett tudni. A sorozatos tárgyalásokon végül annyit sikerült elérni, hogy kiszabadultak a börtönökből a még 1941-ben és 1943-ban letartóztatott kommunisták,²⁰ valamint Kolozsvár is nyílt várossá vált, így megszabadulhatott a háborús pusztítástól. Sőt a városi üzemek elszállítását, a lakosság kiürítését is sikerült megakadályozni, a kommunistákból, szocdemekből, értelmiségiekből, egyházi személyekből és szakszervezeti tisztviselőkből pedig egy népfrontos szervet, az Erdélyi Magyar Tanácsot is sikerült létrehozni.²¹ Az Erdélyi Magyar Tanács pedig megfogalmazott egy Memorandumot, amelyben Horthy Miklós kormányzót a mielőbbi háborúból való kiugráásra szólította fel.²²

A második világháború végével Jordáky Lajos élete újabb fordulóponthoz érkezett: az erdélyi baloldaliak – köztük Jordáky is – esélyt kaptak arra, hogy rövid időre a maguk víziója szerint formálhassák az észak-erdélyi eseményeket. Ekkor jutott arra a következtetésre, hogy a szociáldemokrata pártban már nem tevékenykedhet, inkább a Román Kommunista Párt soraiban kíván dolgozni. 1944. október 11-ét, a szovjet hadsereg kolozsvári bevonulást követően Jordáky búcsút mondott szocdem párttársainak²³, és belépett a frissen alakult Kommunista Észak-Erdélyi Pártjába.²⁴ Ez alatt a szűk hat hónap alatt (1944. október – 1945. március) Jordáky politikai karrierjének csúcspontján állott.²⁵ Ebben a hatalmas vákuumban a helyi kolozsvári társadalomban különös tekintélyre

tett szert: kapcsolati hálója leképezte a teljes kolozsvári társadalmat, s az „államnélküliség” alatt („Jordákyában”²⁶) társadalomszervezői fellépése, kompetenciái az első emberek közé emelték.²⁷ Szakszervezeti karrierje következtében a hatalomhoz jutott kommunisták körében ismerősökre tett szert, de elfogadták a városi polgárság Kolozsváron maradt tagjai és az egyetemi oktatók, egyházvezetők is.

1944 végén, 1945 első hónapjaiban Kolozsvár és Észak-Erdély az átmenetiség időszakában élt. A szovjet bevonulást követő hónapban, 1944. november 8-án id. Teofil Vescan prefektus falragaszokon közölte, hogy „Észak-Erdély felszabadított része és így Kolozsvár municípium s Kolozs megye a megszálló szovjet hadsereg közigazgatása alá kerül”.²⁸ Az észak-erdélyi adminisztratív különállás alatt a kétnyelvűséget Kolozs megye prefektusa, Vasile Pogăceanu egy 1945. február 10-én közzétett rendelettel szabályozta. A rendelet kimondta, hogy Kolozsvár és Kolozs megye területén a hivatalos nyelv mind a román, mind a magyar nyelv. Ekkor honosodott meg az a gyakorlat is, hogy mind a magyar, mind a román, mind pedig egy vörös zászló lobogott a középületeken.²⁹

A szovjet katonai közigazgatás alatt a baloldali pártok a koalíciós logikát követve 1944. december 1-jén létrehozták az Országos Demokrata Arcvonal (ODA) Észak-erdélyi Központi Tanácsadó Testületét. A testület elsősorban az RKP, RSZDP, a Szaktanács, az MNSZ, az Ekésfront, a Hazafiak Szövetsége, a Demokrata Zsidó Népközösség és a Népvédelmi Egyesület jelöltjeiből állt, de helyet biztosítottak a nem baloldali román szerveződésnek, a Román Demokrata Szövetségnek, ám az nem vett részt ebben.³⁰ 1944 decemberében ebben a koordináló szervben felmerült, hogy össze kellene hívni „Észak-Erdély parlamentjét”, amely végül 1945. február 12–15. között az ODA észak-erdélyi konferenciáján öltött testet – a román kormányválság kellős közepén.

Az ODA Központi Tanácsadó Testületének konferenciája végül létrehozta az ODA Észak-erdélyi (Központi) Végrehajtó Bizottságát is, amely ténylegesen egy autonóm kormány csíráit jelentette. A „kormány” élén mint társelnökök ifj. Teofil Vescan és Jordáky Lajos állottak, a többi párt pedig a VB egy-egy osztályához (például pénzügy, jogügy, kultúra stb.) delegált vezetőket. 1945. február 24-én Nicolae Goldberger javaslatára az RKP helyi vezetősége úgy döntött: Jordáky népszerűsége túl nagy ahhoz, hogy csak a Szakszervezeti Tanács elnöke – és egyben az ODA Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottságának társelnöke – legyen, ezért Jakab Sándor helyett az RKP kolozsvári városi titkárának nevezték ki. Ez a funkció (a politikai titkári) a kommunista pártok szervezési elvét tekintve helyi szinten a legjelentősebb volt. Jordáky ezt kezdetben visszautasította, arra hivatkozva, hogy nem dolgozott eleget a kommunista pártban, nem ismeri működésének lényegét. Goldberger állítólag megnyugtatta, hogy ők majd megadják a kellő segítséget neki.³¹

A Központi Tanácsadó Testület utolsó, 1945. február 28-i ülésén Jordáky felvetette a testület feloszlatásának gondolatát, mivel céljukat elérték: létrehozták a Központi VB-t.³² Mielőtt azonban a létrehozott „minisztériumok” munkához láthattak volna, Bukarestben és az ország életében gyökeres fordulat következett be. Egy bukaresti fegyveres tüntetés után – az összetűzést a kommunisták provokálták – 1945. február 27-én Bukarestbe érkezett a szovjetek teljhatalmú biztosa, Andrej Visinszkij. A kormányfő, Nicolae Rădescu tábornok eltávolítását követelte, helyette pedig ODA-kormány kinevezését Petru Groza vezetésével. Miután a román király vonakodott ezt a lépést megtenni, Visinszkij 1945. március 5-én fenyegetően kijelentette: ha a király nem Petru Grozát nevezi ki miniszterelnökké, nem csupán Észak-Erdélyt veszítik el végérvényesen. A kor-

mányválság következtében a király rákényszerült Petru Groza kormányfővé való kinevezésére, cserébe Sztálin 1945. március 8-i táviratában engedélyezte Grozának, hogy Észak-Erdélybe ismét bevonulhasson a román közigazgatás.³³

A román adminisztráció kolozsvári visszatérésének ünnepélyes aktusa az 1945. március 13-i „kihelyezett kormányülés” volt. Még a kormányülés előtt a kolozsvári Főtéren nagy tömegeket megmozgató gyűlést tartottak. A dísztribünön a kormány tagjai mellett Mihály román király, Visinszkij, a román és a szovjet hadsereg több tisztje, valamint a kolozsvári ODA vezetősége helyezkedtek el. Ezen az 1945. március 13-i gyűlésen az ODA Észak-erdélyi Végrehajtó Bizottságának nevében Jordáky magyar nyelvű beszédében üdvözölte a visszatérő román közigazgatást.³⁴ Mellette beszédet mondott még Teofil Vescan ODA VB-társelnök, Groza miniszterelnök és Visinszkij is. Jordáky magyar nyelvű beszéde alatt a román tömeg elégedetlenkedett, hangoskodott, Groza a helyzetet mentve megpróbálta leállítani Jordákyt, ám a népszerű szakszervezeti és kommunista vezető szembeszállt a miniszterelnökkel, és nem hagyta magát elhallgattatni. Csak feltételezni lehet, hogy pártkarrierje ennél a momentumnál tört derékba, minthogy nem hajolt meg a bukaresti román kommunisták előtt.³⁵

Jordákynek már Román Kommunista Párt tagjai közé történt 1944-es felvétele óta szembesülnie kellett azzal, hogy valójában idegen elem az állandó konspiráció és intrikák szerint működő kommunista párt rendszerében. Eszmeileg hiába azonosult a kommunistákkal, azok nagyon hamar félreállították, majd 1946. február 22-én magyar nacionalizmus és autonomizmus vádjára hivatkozva megfosztották kommunista párttagságától és politikai funkcióitól is. Felmerül a kérdés, vajon a párt működési elve – a demokratikus centralizmus – vagy inkább a bukaresti kommunista párton belüli román nemzetiesítés miatt következett-e be kizárása. A válasz valahol középen lehet: Jordáky nem azonosult a párt lenini élcspat felfogásával, azt inkább – a szociáldemokrata párthoz hasonlóan – széles tömegmozgalomnak szerette volna látni. A kizárás tényénél jelentősebb elem volt azonban Jordáky erdélyi autonomizmusa és a magyar (jellegű) intézményekért való kiállása, kijárása: Bukarest és a központi pártvezetés szempontjából hamar kényelmetlenné vált a Kolozsváron népszerű helyi vezető, aki „önállóságával” veszélyeztethette a politikai és társadalmi átalakulást.

Jordáky 1946-tól 1952-es letartóztatásáig különböző kolozsvári intézményekben végzett politikai munkát. Párton kívüli kommunista korszakában Jordáky a társadalomalakító, az ideológiai átnevelésben bizonyítani akaró szerepet óhajtott magára venni. Ezért az 1946–1952 közötti írásait és nyilvános megnyilvánulásait a vulgármarxizmus, a dogmatikusság jellemezte. Naplójában a napi események összefoglalói mellett például még mindig ott szerepelt a kiolthatatlan hit is: sorait Szovjetunió- és szocializmus-rajongás jellemezte. Életpályáján ezt a doktrinerséget valószínűsíthető módon ifjúságának szociáldemokrata behangolásából, a kolozsvári munkáskultúrát országosan általánossá tevő (proletkult) s az immár hatalmi pozícióba jutott társadalmi csoportért (a munkásságért) való rajongásából, tenni akarásából vezethetjük le. Ekkori tevékenységének legfontosabb állomása a Kolozsvári Állami Magyar Színház és annak irodalmi titkári (lényegében cenzori) pozíciója. Ebben az időszakban a színházat szerette volna bolsevizálni, a színészek számára kötelező marxizmus-leninizmus szemináriumokat tartott, megpróbálta átnevelni őket, ugyanakkor viszont – a harmincas években lángra lobbant színházszeretetét tovább éltetve – rajongott is értük.³⁶

A kelet-európai sztálinista perekkel összhangban 1952-ben Jordáky életében is jelentős törés következett be: a román állambiztonság letartóztatta.³⁷ Az erdélyi magyar kisebbséget érintő perek (Márton Áron római katolikus püspök és „csoportja”) közt az erdélyi magyar kommunisták pere is jelentős. Jordákynek több kolozsvári értelmiségi társával (Balogh Edgárral, Demeter Jánossal, Csőgör Lajossal) ugyanazokért a vádakért kellett a román katonai bíróság elé állnia, mint a szemléletük szerint „reakciós” Márton Áronnak: hazaárulásért. Az 1952 szeptembere és 1954 januárja közötti időszakot a tipikusnak mondható kihallgatási technikák jellemezték: alvásmegvonás, hozzátartozók sorsával való zsarolás, megtört tanúkkal való szembesítés – csupán azért, hogy a vádlottak a nekik tulajdonított bűnöket bevallják, és a jegyzőkönyveket aláírják. Ugyanakkor a peranyagból elvhű magatartása rajzolódik ki: Jordáky a párizsi békeszerződés 1947-es aláírása előtt saját (etnikai) közössége regionális érdekeit szerette volna képviselni és megjeleníteni – ám az egészet csakis baloldali alapon. Ennek ellenére Jordáky többször megtört, és azt nyilatkozta, amit kihallgatói hallani szerettek volna. 1954-ben végül az erdélyi magyar kommunistákat perbe fogták, és hazaárulásért el is ítélték. A társaságból Jordáky Lajos ítélete volt a legszigorúbb, teljes vagyonvesztés terhe mellett 12 év kényszerszolgálatára és börtönre ítélték.³⁸

1955-ben elnöki rendelettel szabadult, hazaérkezését követően naplójába ügyével kapcsolatos saját értelmezését is feljegyezte. „Magamról s az általam képviselt álláspontról most csak annyit jegyzek meg: hogy abból, amit tettem 1944–1946 között a szocializmusért, a magyarságért, Erdélyért s az emberiségért, semmit sem tagadtam *le*, és nem tagadtam *meg*. Büszke voltam tetteimre, s ma is az vagyok, de elejétől végig hangsúlyoztam, hogy amit tettem nem bűntény, és valóban nem az. Én 1944–1946 között – most csak erről van szó – szerettem Erdélyt, a magyar népet és a magyar kultúrát, szerettem a románokat és szerettem a Szovjetuniót, amely[et] felszabadítóként üdvözöltem. És ezért börtönbe kerültem...” [kiemelések az eredetiben – A. R.-I.]³⁹

Kolozsvárra való hazatérte után szinte azonnal kinevezték a kolozsvári Bolyai Egyetemre tanárnak, itt érte az 1956-os magyarországi forradalom híre is. A börtönének hatására Jordákynek a szocializmus bolsevik modelljébe vetett hite ugyancsak megtört. A szovjet állami ünnepel kapcsolatokban jegyezte fel: „Tíz évvel ezelőtt milyen forró volt a november 7-i ünnepség, s a szívem mennyi tiszta hittel és eszménnyel volt tele. Most nem tudok ünnepelni, nem érzek semmi felemelőt. Nincs ünnepi hangulata a napnak.... A szocializmus a funkcionáriusok ügye és monopóliuma lett.”⁴⁰ Ezzel igencsak eltávolodott az 1944-től 1952-es letartóztatásáig kitartó sztálinista énjétől. A sztálinizmusból való kiábrándulást követően Jordákyban továbbra is a szocializmusba mint társadalom-, politika- és gazdaságjobbító eszmébe vetett hit élt tovább. Ezért 1956 őszén lelkes desztalinizációs illúziókba esett: egyrészt szerette volna a román rendszer liberalizációját látni, másrészt a soha meg nem tagadott Magyarország iránti (kulturális) kötődésével újabb letartóztatás veszélye fenyegette.

A magyarországi forradalom leverését követően, 1957 elején az egyetlen erdélyi magyar baloldali értelmiségi volt, aki nem írta alá az Román Munkáspárt vezetősége által kikényszerített állásfoglalást, amelyben erdélyi magyar értelmiségiek ellenforradalomnak bélyegezték meg az őszi budapesti eseményeket.⁴¹ „Nem írtam alá az Egyetemen az »üdvözlő« táviratot, és nem vállaltam, hogy a diákokat megpróbáljam meggyőzni erről. Emberi becsületemnek annyival tartozom, s nemzetem iránti hűségem legalább azt megköveteli, hogy hallgassak, ha

nem beszélhetek, hogy gyászoljak, ha nem harcolhatok” – írta.⁴² Népszerű egyetemi tanárként nagy hatással volt a diákságra, ezért a rendszer számára ismét kényelmetlenné vált. 1957 áprilisában újból – immár másodszor – letartóztatták, és októberig vizsgálati fogságban tartották. Vizsgálati fogsága különös módon nem a Bolyai Egyetem diákmozgalmaival kapcsolatban történt, hanem Dobai Istvánnak az ENSZ elé szánt Memorandumának ügyével lett összekapcsolva.⁴³ A vizsgálati fogságból Jordáky megalázó önkritikai gesztus árán szabadulhatott: egy kolozsvári gyűlésen nacionalistának mondta magát, de számos vidéki városban is – Jordáky részvételével! – „feldolgozták” az ügyét.⁴⁴

1957 és 1964 közötti évei csendes alkotó munkával teltek el, évente egy-két írással jelentkezett, közéleti érdeklődése és aktivitása (valamint láthatósága a kolozsvári társadalmon belül) 1962/63-ra tért vissza. Életpályájában 1964-ben viszont újabb törés jelentkezett. Korábbi szociáldemokrata párttársai (Bruder Ferenc és Pásztai Géza) memorandumot szerkesztettek, amely elméleti keretek között ismét feszegette Románia berendezkedését és aktuális államhatárait – mint ilyen, a Securitate értelmezésében a román állambiztonságot fenyegette. De Jordáky másként láthatta a nemzetközi helyzetet, és tartotta reálisnak ezt a tematizálást, ezért nem is vett részt annak kidolgozásában – hiába, hogy az öreg szocdemek vezető politikai szerepet szántak volna neki a liberalizálódó romániai „pártpluralizmusban”. 1964-es ügyét követően kezdték el megfigyelni a „magyar nacionalisták” célcsoportban.⁴⁵

Ugyanakkor Jordáky eszményei és az erdélyi magyar hivatalos kultúra útjai erősen szétértak voltak. A hatvanas éves végének ceaușescui „olvadása” következtében a Román Kommunista Párt rehabilitálta az addig elhallgatott két világháború közötti román eszmetörténeti ideológiákat, sőt maga a párt is nacionalista fordulatot hajtott végre.⁴⁶ Az erdélyi magyar értelmiség erre válaszul saját két világháború közötti polgári kulturális életéhez nyúlt vissza mintául: „eszmetörténeti kontinuitás megteremtése a két világháború közti romániai magyar intézményességgel”.⁴⁷ Jordáky elvárásvilága a *Korunk* folyóirat, majd 1970-től a Kriterion Könyvkiadó képviselte restaurációs (a volt polgári személyeket pozícióba juttató és a két világháború közötti irodalmat kanonizáló), a két világháború közti kisebbségi magyar társadalom eszméjéből egyfajta kisebbségi magyar érdekképviselést és intézményesülést kialakítani akaró fősodorral teljesen ellentétes volt. Azt is mondhatnánk, Jordáky az maradt, aki volt: munkáscsaládban szocializálódott, munkásművelődést, szocialista, külvárosi kultúrát propagáló értelmiségi.

Pályájának derekán azonban nemcsak kulturális téren került szembe a fősodorbéli értelmiséggel: politikailag kinevezett egyetemi tanárként, majd kutatóként a kolozsvári Történeti Intézetben hiányzott mögüle a szakmai felkészültség is. Hiába publikált már az 1930-as évek közepétől (1939-ben megjelent első könyve is), munkái jobbra csak a szociáldemokrata pártfüzetek, brosúrák színvonalát ütötték meg. Ezért a hatvanas években, amikor kortársai közül sokan időtálló publikációkkal jelentkeztek, Jordákyt sorsa a társadalmi és szakmai marginalizálódás volt. Eszmei fejlődése ekkor mintha visszatalált volna fiatalsága gyökereihez. Aligha kétséges: a hatvanas évek nyugat-európai baloldalának felfutása, illetve a szovjet enyhülés hatására visszatért az ifjúkorában bírált bernsteini reformszocializmushoz – csak épp nem a kapitalizmus és a parlamenti demokrácia, hanem az államszocializmus keretei között.

Életének következő fordulópontja 1972 elején volt, amikor a korábbi évek marginalizációjába belefáradva úgy döntött, hogy visszatér a Román Kommunista Párt (RKP) soraiba. Ez kétoldalú játszma lehetett: a román kommunista vezetés e lépése révén javítani kívánta viszonyát a nyugati szociáldemokráciával, ugyanakkor a szovjetekkel szemben is pozícionálta magát. Jordáky pedig doktriner marxistaként az erdélyi kulturális életben jelentkező „restaurációs veszéllyel” hivatalos, pártpolitikai alapról kívánta felvenni a versenyt. Így Jordáky kommunista párttagságát is utólagosan, 1933-i kezdőponttal (vagyis az RSZDP-be való belépése) ismerték el. Pártba való visszavételével kapcsolatban naplójába az alábbiakat jegyezte fel: „Ezzel lezárult egy hosszú szakasza politikai száműzetésemnek. Negyedszázada zártak ki a pártból. Én azonban hűséges maradtam mindvégig a marxista világszemlélethez...”⁴⁸

1974-ben gyors lefolyású betegség következtében halt meg. Temetésére – nagy pompa közepette – 1974. december 6-án került sor. A bukaresti magyar nagykövetség több munkatársa is koszorút helyezett el Jordáky Egyetemiek Házában ravatala elé. „Csak ritka alkalmakkor, kivételesen neves személyiségek elhunytakor szokták megcselekedni” – állapította meg a diplomáciai jelentés.⁴⁹ Temetésén az egyetem rektora, Ștefan Pascu román nyelven, Balogh Edgár magyarul beszélt. Balogh méltatta Jordáky érdemeit és az 1944/45-ös fordulatban játszott szerepét. Balogh beszéde amolyan tüntetés volt az erősödő román államnacionalizmussal szemben is, mivel hangsúlyozta: a „demokratikus Románia” megteremtését elsősorban a magyar kommunistáknak, köztük elsősorban Jordákyknak köszönhetjük.⁵⁰ A ravatalnál nem képviseltette magát az RKP városi és megyei szervezete, ez viszont nemigen tűnt fel a kolozsváriak nagyszámú jelenléte folytán. Miután Jordáky éveken keresztül igen népszerű volt a gyári munkásság körében, és utolsó éveiben ismét munkásművelődési esteket szervezett a külvárosok számára, temetésén így rengeteg munkás jelent meg. Az esemény után a több száz résztvevő, értelmiségiek és munkások hosszú sora kísért Jordáky koporsóját a Házsongárdi temetőbe.⁵¹

■ JEGYZETEK

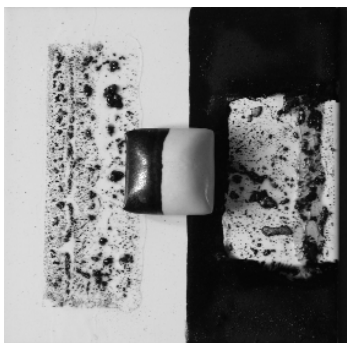
1. Az életrajzi gondolkodás a második világháborút követően „politikai tétellel bíró társadalmi gyakorlattá vált”. Lásd: K. Horváth Zsolt: *Az életrajzi térről*. Korall 2011. 44 sz. 154–176.
2. Jordáky Lajos: *Ismerkedéseim Jozsef Attilával*. In: Uő: *A szocialista irodalom útján*. Magvető Kiadó, Bp., 1972. 397.
3. Jordáky Lajos: *Kassák Lajos... az irodalmi eszmény*. In: Uő: *A szocialista irodalom útján*, i. m. 408–430.
4. Valószínűleg az 1931 januárjában kezdődött tüntetéssorozatra gondolt. Először a kolozsvári Főtéren kisebb kommunista tüntetés alakult ki, amelybe egy magyar egyetemi hallgató is bekeveredett. A sajtótudósítás szerint azért, mert amikor a rendőrök erőszakkal oszlatták a tömeget, a hallgató rájuk szólt, hogy ne verjék olyan erősen őket. Erre őt is előállították és elvezették. Lásd: „*Ne üsse olyan keményen!*” Keleti Újság 1931. január 12. 8. A tüntetések később Bukarestben folytatódtak, ahol több halálos áldozata is volt a rendőrségi sortűznek. 1931 január–februárját ezzel összefüggésben több vasúti tüntetés rázta meg. Kolozsváron például 1931. február 23-án a karhatalom pusktussal és gumibottal oszlatta szét a Munkás Otthonban összegyűlt „öt-ezer főnyi munkást”. Lásd: *Az ország több városában izgatott hangulatban munkástüntetések voltak vasárnap*. Keleti Újság 1931. február 24. 3.
5. Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára (továbbiakban: EME), Jordáky Lajos hagyatéka, I (Köziratok), 1 (Önéletírások), 1952-es önéletírás (8), 3.
6. Életpályája már a társadalmi ranglétrán való emelkedés szempontjából is sikeresnek mondható. Míg apja, aki egyszerű nyomdászból küzdötte fel magát nyomdavezetővé, majd tulajdonossá, a társadalmi ranglétre e lépcsőjén ragadt, addig fia egyből „fehérgalléros”, tisztviselői állásba került.
7. Antal Róbert-István: *Jordáky Lajos pályakezdése*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Közelítések. Tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez*. Komp-Press, Kvár, 2018. 149–190.

8. Az 1920 áprilisában létrejött szervezet az első évben körülbelül 450 taggal rendelkezett, legtöbbször a vasasok közül képviseltették magukat, majd a vasutasok. Vegyes nemzetiségű szervezet volt, soraiban mind románok, mind magyarok, illetve más nemzetiségűek is voltak. Lásd: Bodea Gheorghe – Fodor László – Vajda Lajos: *Cluj. Pagini de istorie revoluționară 1848–1971. (Oamenii, faptele, locuri)*. Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R. sectorul din Cluj – Comitetul Județean Cluj al Partidului Comunist Român Secția de Propagandă, 1971. 190–191.
9. EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1933. január 10-i naplóbejegyzés.
10. Más fogalommal a sztálinizmust.
11. A Vásárhelyi Találkozóval az erdélyi magyar ifjúság arra törekedett, hogy az ideológiai különbségek mentén tagolódó ifjúsági csoportok képviselőit közös asztalhoz ültessék, és a jövőre vonatkozó elképzeléseiket összehangolják. Lásd: Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 150–158.
12. L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001.
13. Antal Róbert-István: *Észak-Erdély reintegrációjának kérdései Jordáky Lajos nézőpontjából*. In: Kis Csaba – Kovács-Veres Tamás Gergely – Rózsa Sándor (szerk.): *„Politika, életrajz, divat, oktatás...” Tanulmányok Magyarország történetéből napjainkig*. Líceum Kiadó, Eger, 2018. 169–184.
14. Ma a nyolcadik kerületi Tolnai Lajos utca.
15. „Életem első komoly fordulópontjához értem. A mai napon politikai okokra való hivatkozásra kidobtak 11 évi szolgálat után állásomból. Feleségem, Manyit és Jenőt és valamint még vagy 20 tisztviselőt hasonló módon tettek ki. Természetesen kettő kivételével mind magyarok. A kormány szociális politikája ragyogóan működik. A forradalmi erőket támogatja alantas hatóságainak minden ilyen intézkedése. Bizonyos fokig örvendek ennek a fordulatnak. Most már a mozgalomnak szentelhetem minden erőmet, tanulhatok a proletariátus érdekében, dolgozhatom a szocializmusért. Saját magamért nem, de az elbocsátott tisztviselők érdekében olyan eszközökkel indítok harcot, amelyet nem fognak megköszönni sem az üzem vezetői, de egyetlen közhatóság sem.” EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1941. 03. 14-i naplóbejegyzés.
16. Jordáky Lajos csendőrkartonján a *Spanyolország* című kötet megírása mellett még az jelentette a felvételét az államellenesnek ítélték listájára, hogy „1943-ban belépett az észak-erdélyi béke párti kommunista szervezetbe. Alaposan meggyanúsítható azzal, hogy a szervezkedés kebelén belül tagja volt a kommunisták magyarországi pártja által megindított erdélyrészi kommunista szervezkedésnek.” Lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) MNL-OL-K-150-VII-9/b. Magyar Királyi Belügyminisztérium államrendészeti kartotéktrendszere – Csendőrkartonok.
17. Nemcsak az SZDP képviselői, politikusai tiltakoztak az Országgyűlésben, hanem erdélyi párti képviselők – Mikó Imre, Vita Sándor, sőt még Teleki Béla is – tiltakoztak a kormánynál a nyomozó szervek eljárását kifogásolva.
18. A határozat 1944. szeptember 6-ig minden héten lepecsételt és aláírt, tehát Jordáky a parancsnak megfelelően minden héten jelentkezett a rendőrségen, és papírját rendőrségi pecséttel és aláírással látták el.
19. Antal Róbert-István: *„...ne pusztuljon el se ez a föld, se ez a nép”. Az Erdélyi Párt és a baloldaliak 1944-es tárgyalásai Észak-Erdély sorsáról*. Betekintő 2024. 2 sz. 39–63.
20. Legismertebbek Simó Gyula, Nemes József és Veress Pál voltak.
21. Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. 55.
22. Az Erdélyi Magyar Tanács Memoranduma Horthy Miklós kormányzóhoz a háborúból történő kiválás ügyében. In: Nagy-Vincze: *Autonómisták és centralisták*. i. m. 117.
23. Lakatos István: *Emlékeim*. II Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2008. 6.
24. Az észak-erdélyi Kommunista Párt rövid életű formáció. A bukaresti küldöttek megérkezéséig őrizte önállóságát, utána a bukaresti pártközpont alá tagozódott be.
25. Antal Róbert-István: *Jordáky Lajos politikai karrierjének csúcspontja (1944–1945/46)*. Regio 2020. 2. sz. 54–102.
26. Beke György: *Sorsváltás és sorsvesztés Erdélyben, 1944–1948*. Kézirat. https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf2606.pdf, 189.
27. Antal Róbert-István: *Az észak-erdélyi átmeneti időszak (1944. november – 1945. március) a Világosság hasábjain*. In: H. Szabó Gyula (szerk.): *Kincses Kolozsvár Kalendáriuma 2024–2025*. Kriterion Könyvkiadó–EMNT, Kvár, 2024.

28. Id. Teofil Vescan Kolozs megyei főispán 796/1944. számú rendelete a szovjet katonai közigazgatás bevezetéséről. In: Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták*. i. m. 172–173.
29. Uo. 77.
30. Uo. 79.
31. EME, Jordáky-hagyaték, I/8, Jordáky Lajos önéletírása, 102.
32. *Az Észak-erdélyi Végrehajtó Bizottság a román-magyar együttműködés alapján lép harcba a sovinizmus ellen*. Világosság 1945. március 3. 3.
33. *Orosz-román fegyverszüneti egyezmény*. Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása. *Orosz-magyar fegyverszüneti egyezmény*. Józsa Béla Athenaeum, Kvár, 1945. 10–11.
34. *Románia demokrata kormánya hitet tett az együttélő népek teljes jogegyenlősége mellett*. Népi Egység 1945. március 15, 1.
35. Bár Jakab Sándor a főtéri gyűlést nem hozta összefüggésbe Jordákyval, emlékei szerint a gyűlés után Gheorghiu-Dej dühösen kérte számon Nicolae Goldberget, „hogyan lehetett ilyesmit csinálni?”. Veritas Intézet Oral History Archívuma, Interjú Jakab Sándorral. Készítette Tóth-Pál Péter 1986-ban. OHA-12. sz. 215.
36. Antal Róbert-István: *Jordáky Lajos a Kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkáráként (1949–1952)*. Korunk 2022. 9. sz. 86–100.
37. Antal Róbert-István: *Jordáky Lajos letartóztatása és börtönévei (1952–1955)*. Betekintő 2020. 3. sz. 121–138.
38. A nyomozati és peranyagot lásd: ACNSAS, Fond Penal 000217, dosar 1-12.
39. EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1955. 05. 27-i naplóbejegyzés
40. Uo. 1955. 11. 7-i naplóbejegyzés.
41. *Újévi levél a Magyar Népköztársaság íróihoz*. Utunk 1957. január 5/ 1. sz. 1.
42. EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1956. 11. 5-i naplóbejegyzés.
43. ENSZ-memorandum. In: Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai (A Dobai-csoport)* III. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009. 27–46.
44. *A román nép és az együttélő nemzetiségek testvéri barátságának szüntelen erősítéséért*. Igazság 1957. október 10. 1–2. A marosvásárhelyi MAT-pártbizottság napilapja, az *Előre* is közölte. *A román nép és az együttélő nemzetiségek testvéri barátságának szüntelen erősítéséért*. *Előre* 1957. október 15. 2.
45. Antal Róbert-István: „A szociáldemokrata út helyessége” – Jordáky Lajos és a Bruder-Pásztai-ügy 1964-ben. In: Bódók Gergely – Gali Máté (szerk.): *A történelem bennünk él: tanítványi tisztelettel Romsics Ignácnak*. Kocsis Kiadó, Bp., 2022. 37–50.
46. Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája (1965–1974)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011. 27.
47. Bárdi Nándor: *A népszolgálat genezise és tartalomváltozása*. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014. 39.
48. EME, Jordáky-hagyaték, 1972. 05. 26-i naplóbejegyzés.
49. Jordáky Lajos professzor temetése. MNL OL, Küm-Tük, XIX-J-1-j-Románia-75-005976-1974, 1.
50. MNL OL, Küm-Tük, XIX-J-1-j-Románia-75-005976-1974. 2.
51. MNL OL, Küm-Tük, XIX-J-1-j-Románia-75-005976-1974. 3.

ANTAL RÓBERT-ISTVÁN

A LEGHÍRESEBB SZÉKELY KOMMUNISTA, LUKA LÁSZLÓ (1898–1963) ÉLETE

Ő volt Gheorghiu mellett a Párt legfontosabb személyisége. Valami rettenetes tört románsággal beszélte a nemzet nyelvét. Amolyan Niagara-be-szédekét szokott mondani, négy-öt, akár hat órát is képes volt megszakítás nélkül dumálni. Összevissza fecsegett, és mint a vadállat, ordibált.

A Kommunisták Romániai Pártja/Román Kommunista Párt/Román Munkáspárt soraiban legmagasabb pozíciót elért magyar tag – a párt Titkárságának egyik tagja, majd pénzügyminiszter –, a székely származású Luka László (Vasile Luca) a hivatásos forradalmár tipikus élettörténetét mondhatja magáénak. Luka 1898. június 8-án a Háromszék megyei Szentkoltánán született. Apja kovácsmester volt, anyai nagyapja kovácsműhellyel és jelentős földterülettel is rendelkezett ugyanott. „Anyám nem kapott semmi földet hozományba, ezért nagy szegénységben nőttünk fel” – írta önéletírásában.² Nélkülözésük miatt³ az 1900-as évek elején anyja, Luka Amália a nagyszebeni Theresianum árvaházba és intézetbe adta be, ahol vallásos és katonai szigoron alapuló nevelésben részesült. Életelbeszélése szerint az árvaházi körülményeket nehezen viselte, ezért a fiatal Lukát az árvaházban sokat verték és éhezettették.⁴ Még az első világháború kitörése előtt egy helyi lakatoshoz került inasnak, ahol szintén rosszul ment sora, végül 1914-ben lakatos szakmunkás lett.

Az iskola elemi osztályait ugyancsak Nagyszebenben a Theresianumban végezte, közepes tanulóknak számított. „Habár nem tanultam jól, rengeteget olvastam, és így általános műveltségem nőtt” – nyilatkozta 1952-ben.⁵ 1915-ben még nagykorúsága előtt, 17 évesen a Magyar Állami Vasutak (MÁV) brassói javítóműhelyébe került munkásnak. Habár nem volt még nagykorú, mégis besorozták, katona lett az Osztrák–Ma-

gyar Monarchia hadseregében, és 1917 decemberében a frontra került.⁶ A világháborúban több fronton teljesített szolgálatot, majd kivette részét az 1918–19-es eseményekből is.

Önéletírása szerint miután 1918 októberében dezertált a közös hadseregből, rövid ideig Budapestre került, de onnan hamar elutazott, az időközben a háromszéki Lemhénybe költözött anyjához. Budapestről hazatérve az ottani magyar nemzetőrség kötelékeihez csatlakozott. „1915 októbere és 1918 októbere között a hadseregben szolgáltam. Fiatal lévén, magamban egy adag nacionalizmussal és kispolgári attitűddel, a kalandtól és a jó fizetéstől vonzva beléptem a nemzetőrségbe” – nyilatkozta 1952-ben.⁷ Vallomása szerint a lemhenyi nemzetőrségben a hazatért katonák leszerelésében, valamint a „leszerelt katonák elégedetlensége miatt esetleges erőszakos cselekmények megelőzésében” vett részt.⁸

Valamikor az 1918-as ősztél folyamán toborzótisztek látogatták végig a háromszéki vidéket, aminek hatására Luka körülbelül nyolcvan fiattal Kolozsvárra ment, és ott önkéntesek lettek a Székely Hadosztályban.⁹ Luka 1952-es kihallgatása során felidézte, hogy akkor még nem ismerte a Székely Hadosztály célját, vagyis „Erdély megvédését a román csapatoktól”. Önéletírásában továbbá akkori identitásának alapelemeit is felsorolta: így olyan, a kommunista önkritika gyakorlatában megszokott frázisokat ismételt mint, hogy „nem ismerte a munkásmozgalmat”, mivel Szebenben az árvaházban nacionalista és egyházi közegeben nőtt fel, „nem rendelkezett osztálytudattal”, az inaséveit pedig egy kispolgári mesternél töltötte. Saját vallomása alapján: „Habár a mesterem által kizsákmányolt munkás voltam, mégis kispolgári nacionalista lettem.”¹⁰ Feladata Csucsán a lakosság lefegyverzése volt, Szatmárnémetiben és Nagykállóban őrszolgálatot teljesített, 1919 februárjában aztán a máramarosi frontvonalra került. A magyarországi Tanácsköztársaság 1919. március 21-i kikiáltását követően a Máramarosból visszavonuló Székely Hadosztály kötelékeiben találjuk, és saját szavai alapján ott részt vett „a Székely Hadosztály ellenforradalmi tevékenységében” is. Például azt állította, hogy a beregszászi helyi tanácsot a székely hadosztály egységei géppuskafedezet mellett felszámolták, és parancsba volt adva, hogy ha a vörös őrség ellenáll, akkor arra akár lőhettek volna. A Székely Hadosztály fegyverletétele után Luka is román fogságba esett, ahonnan a brassói fogolytáborba szállították – onnan később szülőfalujába szökött. 1919 őszén pedig már a brassói román állami vasutak (CFR) javítóműhelyébe került, csatlakozott a Barcasági Szocialista Párthoz és a vasasszakszervezethez, itt került kapcsolatba Imre Aladár ismert kommunista szervezővel is (aki egyik mentorának is számított). 1920 és 1924 között különböző Brassó környéki üzemekben dolgozott. 1920-ban részt vett az októberi általános sztrájkban is.¹¹ Ezzel párhuzamosan 1922-ben a Kommunisták Romániai Pártja (KRP) létrehozását követően az ottani szocialista pártszervezetet sikeresen átállította a kommunisták oldalára, sőt 1923-tól a KRP brassói párttitkára is lett. Luka egy másik, 1953-as kihallgatása során azt állította, hogy 1924-ben besorozták a román hadseregbe, ám onnan elszökött. Nyilatkozata szerint azért, mert „nemzeti büszkeségtől indítva és kispolgári értékei” miatt hagyta ott a román katonaságot, ő, aki négy évet szolgált a Monarchia hadseregében, és altiszt is volt abban. „Nem akartam a románoknál katona lenni”, tette hozzá.¹²

A KRP 1924-es betiltását és törvényen kívül helyezését követően Luka is illegális helyzetbe kényszerült.¹³ Mindezzel párhuzamosan már nemcsak brassói helyi titkár volt, hanem megbízták több helyi pártszervezetet (Brassó, Nagyszeben, a

Küküllő mente és a Zsil-völgyi bányavidékek) is átfogó tartományi pártstruktúra megszervezésével. 1924 decemberében a *Le a gazdasági és nemzeti szolgásgal!* című röpirat szórása közben tetten érték és őrizetbe vették, ám röviddel később a per megindításáig szabadlábra helyezték. 1925-ben ismét őrizetbe vették, viszont az ellene zajló igazságszolgáltatási eljárás ítélethirdetése előtt több társával egyetemben megszökött. Kalandos úton először egészen Szatmárnémetiig jutott, majd pár nappal később onnan visszafordulva Háromszékre ment, ahol Zágón településen rokonai vidéki házában húzta meg magát. Az ellene zajló eljárás során államellenes bűncselekmények miatt távollétében 10 évre ítélték. Végül 1925 nyarán háromszéki rokonainál bukkantak nyomára, és 1925 szeptemberében börtönbe került, ahonnan 1928-ban szabadult.¹⁴

Pártkarrierje ezt követően felfelé ívelt. Luka László akkor került az KRP felső vezetésébe, amikor éppen zajlott a romániai kommunista párt sztálinizálása. 1928-ban a szovjetunióbeli Harkovban tartották a KRP IV. kongresszusát, amely legfőképp arról híresült el, hogy a Komintern teljes mértékben figyelmen kívül hagyta a korábbi pártvezetés struktúráját, leszámolt a párt „lenini gárdájával” (Köblös Elek főtitkárral, David Fabian és Rovány Jenő PB-tagokkal), és főtitkárnak egy Komintern-funkcionáriust, az ukrán Vitali Holostenkót nevezte ki. Ugyanakkor ezt az időszakot generációváltás is jellemezte, „a teljes vezetést lecserélték és fiatalabb, szolgálatra készebb militánsokkal töltötték fel, akik szó nélkül gyakorlatba ültették a Komintern (vagyis Sztálin) által Romániát illető határozatokat”.¹⁵ Luka László ekkor az országban működő Politbüro tagja lett.¹⁶ A harkovi KRP kongresszuson Luka a brassói pártszervezet nevében szólalt fel. Kongresszusi beszédében megemlítette a nemzeti kérdést is. „A kérdés tehát az, hogy hogyan tudjuk egyesíteni ezt a három nemzetiséget” – utalva a mozgalomban dolgozó románok, magyarokra és németekre.¹⁷ 1929-ben egyik szervezője volt a Zsil-völgyi bányászok sztrájkjának.¹⁸ A harmincas évek elején a KRP-ben való felfelé íveléssel párhuzamosan szakszervezeti vonalon is dolgozott, ő lett ugyanis az Egységes Szakszervezetek főtitkára is.¹⁹

Életében ezt követően egy nagyobb törés következett be, ugyanis 1933-ban a kommunista mitológiában jelentős szerepet játszó griviťai CFR-javítóműhelyben lezajlott sztrájkjal összefüggésben távollétében őt is 20 év kényszermunkára ítélték. Ugyanebben az időszakban a fővárosban zajló egyéb nyomozások során Luka Lászlónak is nyomára bukkantak, letartóztatták és 1939-ig különböző román börtönökben ült.²⁰ Szabadulását követően megpróbált illegálisan átszökni a Szovjetunióba, ám a határon felismerték, ismét letartóztatták, és a bukovinai Csernovic börtönébe zárták.²¹ Az 1940. június 26-i szovjet ultimátumot követően a Vörös Hadsereg későbbi bevonulása Csernovicba Lukát a városi börtönben érte, ahonnan a szovjetek szabadították ki.²²

Luka a második világháború alatt a Szovjetunióban tartózkodott, megkapta a szovjet állampolgárságot, tagja lett az ukrainai legfelsőbb szovjetnek is. A német támadást követően őrnagyi rangban a szovjet hadsereghez került, ezzel párhuzamosan Komintern-funkcionárius is volt. 1941-től Ana Paukerrel együtt a Moszkvai Rádió romániai műsorát szerkesztette.²³ Első felesége halálát követően 1943 februárjában Moszkvában megismert egy román anyanyelvű és kultúrájú zsidó nőt (Elisabeta Birman), akit nemsokára feleségül is vett.²⁴

1944 őszén a Vörös Hadsereggel tért haza Romániába. Egyik tagja lett a párt ideiglenes vezetésének, Ana Paukerrel együtt az ún. moszkovita frakciót alkották az RKP-n belül (később ide csatlakozott a belügyminiszter, Teohari Georgescu is).²⁵

A második világháborút követően Luka László pártkarrierje elért a csúcstra. Az 1945. októberi RKP-pártkonferencián az RKP központi bizottsági (KB) és politikai bizottsági (PB) tagsága mellett a négy főből álló Titkárság egyik tagja lett.²⁶ Luka, mint az RKP egyik titkárhelyettese a párt politikájában számos területért felelt: így a párt pénzügyi és pártkoalíciós politikája mellett – nyilvánvalóan kisebbségi származása következtében is – a párt nemzetiségi politikája is az alárendeltségébe tartozott.²⁷ Luka László habitusa a visszaemlékezések szerint erőszakos, harsány volt: „...a Luka Laci ősrégi székely elvtárs volt” – írták róla. „Ő volt Gheorghiu mellett a Párt legfontosabb személyisége. Valami rettenetes tört románsággal beszélt a nemzet nyelvét. Amolyan Niagara-beszédeket szokott mondani, négy-öt, akár hat órát is képes volt megszakítás nélkül dumálni. Összevissza fecsegett, és mint a vadállat, ordibált. Félelmetes volt a beszédeit csak hallgatni is. Rettenetesen goromba és erőszakos volt, egy vérengző vadkan...”²⁸

Luka 1944 őszén a két világháború közötti MADOSZ-ból kinőtt, immár szélesebb, népfrontos alakot öltött Magyar Népi Szövetség (a továbbiakban: MNSZ) irányvonalát is megpróbálta befolyásolni.²⁹ 1944 novemberében az észak-erdélyi kommunista pártszervezetek számára a nemzetiségi kérdésben követendő irányvonalat Luka Lászlónak az RKP napilapjában, a *Scânteia*-ban megjelent cikke jelentette.³⁰ Ebben Luka összefoglalta nézeteit: Észak-Erdély jelenlegi helyzete – vagyis, hogy sem Romániához, sem Magyarországhoz nem tartozik – a bukaresti katonai kormány (illetve az azt támogató történelmi pártok) hibájából következett be.³¹ A szovjetek végül is azért utasították ki 1944 novemberében Észak-Erdélyből a román közigazgatást, mert az ahelyett, hogy tiszteletben tartotta volna a nemzetiségi jogokat, az észak-erdélyi területen hódítóként, gyarmatosítóként viselkedett, lényegét tekintve pedig „reakciós és fasiszta” közigazgatás volt.³² Ezzel kapcsolatban a Román Kommunista Párt körül létrehozott Országos Demokrata Arcvonal (a továbbiakban: ODA) 1945. január 29-én nyilvánosságra hozott kormányprogramjának negyedik pontja fogalmaz meg a nemzeti kisebbségekre vonatkozó előírásokat: demokratikus és testvéri politika kialakítása az „együttlakó nemzetiségek” között, amely hozzájárul Észak-Erdélynek a román állam kereteibe való integrálásához is.³³

Miután Petru Grozát 1945. március 6-án kormányfővé nevezték ki, ezt követően Észak-Erdély ismét román fennhatóság alá került. Luka László az RKP fő nemzetiségi politikusaként 1945 májusában részt vett az MNSZ első kongresszusán is. Diskurzusát a Szovjetunió érdekeinek védelme, valamint az az axióma határozta meg, hogy mind a román, mind az erdélyi magyar társadalmon belül le kell számolni a belső ellenséggel, a „fasiszta ügynökökkel”, akiknek érdeke – Luka szerint – a két nép ismételt összeugrasztása lett volna. Ebből a szempontból Luka egyértelműen az RKP aktuális irányvonalát képviselte, amely a békeszerződés aláírása előtt az erdélyi magyarság számára bizonyos nyelvi jogok felajánlásáért cserébe teljes lojalitást, valamint a „bukaresti vonal” elfogadását és a belső tisztogatást követelte meg. „Romániában nincs nemzeti kisebbség. Romániában békében élő nemzetiségek vannak” – jelentette ki a kongresszuson.³⁴ A továbbiakban ugyanakkor önmérsékletre is intette az erdélyi magyarságot: szerinte az erdélyi magyarság minden jogegyenlőségi vívmányát csak akkor tudja megőrizni, (esetleg kiszélesíteni), ha leszámolt saját belső ellenségével és kikerülte a sovinizmus csapdáját. A zászlóhasználatról szólva például kijelentette: „[...] ha azt a megengedett magyar zászlót nem azért tűzzük ki, hogy provo-

káljuk vele a magyar tömegeket, hanem azért, hogy együtt hordozva a román zászlóval, kimélyítsük testvériségünket!”³⁵

Ugyanakkor 1945-re az RKP is metamorfózison esett át. A két világháború közötti „teljes nemzeti szabadságjogok, akár a területi elszakadásig” doktrínától a román kommunista párt a román nemzeti érdek védőjének tüntette fel magát.³⁶ Így az RKP 1945 decemberére – az 1918. december 1-jei ünnepek évfordulójára – megjelentette a nemzetiségi kérdést taglaló határozatát. Ebben a párt üdvözölte a „fasiszta határok” és a második bécsi döntés rendelkezéseinek eltörlését, és a határkiigazítást mint megoldási javaslatot elvetették. Végül is az RKP nemzetiségi határozata annyiban nyújtott újat, hogy a román államhoz való lojalitásért cserébe felajánlotta a magyar közösségnek azok nyelvi, emberi és kulturális jogainak biztosítását. Ugyanezt az álláspontot az MNSZ az 1945-ös marosvásárhelyi Százas Intézőbizottság ülésén is megfogalmazta.³⁷ Ezen nézetekkel Luka László teljes mértékben egyetértett, sőt valószínűleg az ő közreműködésével fogalmazták meg azokat.

1946. május 17-én Luka László is részt vett azon a pártvezetői találkozón, amelyet Gheorghe Gheorghiu-Dej RKP főtitkár az MNSZ vezetőivel (Kurkó Gyárfás és társai) a magyar szervezet belső válsága miatt hívott össze. Erre azért került sor, mert az MNSZ-ben az 1947-es párizsi békeszerződés aláírása előtt elégedetlenség ütötte fel a fejét, a szervezetben a bomlás jelei mutatkoztak. Luka ezen az értekezleten támogatta az RKP pártvezetésének azt a kezdeményezését, amely fel kívánta venni a harcot a „revizionista”, „autonomista” tendenciákkal, sőt a magyar nemzetiségű romániai kommunisták és a magyarországi kommunisták közötti kapcsolatot is akadályozni kívánta.³⁸ A határkérdéssel kapcsolatban Luka László egyértelműen a trianoni határok helyreállítása és Észak-Erdélynek Romániához való tartozása mellett tette le a voksát. Ezzel szemben az 1952-ben letartóztatott, majd kihallgatott Demeter János jogász, korábbi kolozsvári alpolgármester egyik kihallgatása során úgy nyilatkozott, hogy „egy ízben Balogh Edgártól hallottam, hogy Luka azt mondta a párizsi békeszerződésről, hogy Észak-Erdély Romániához visszacsatolása nem éppen a legmértányosabb megoldás volt.”³⁹ Viszont ismerve a határkérdésben Luka álláspontját megállapítható, hogy ez valószínűleg Demeternek csak a kihallgató tisztek előtti védekezési mechanizmusa lehetett.

A román–magyar határ ügyében vallott álláspontja ellenére Luka a sajtóban minduntalan szövirágokkal tűzdelt nyilatkozatokat adott a román–magyar közös sorsról. Itt arról beszélt, hogy a határváltoztatás csak a vizsályt ültette volna el, a revízió nem oldotta volna meg a nemzetiségi kérdést. Nézete szerint „Erdély nem lesz többé a vizsály tárgya, hanem összekötő híd a béke és haladás útjára lépett két nép között”. A Luka által használt irodalmi kép szerint a román és a magyar reakció egy képzeletbeli olló egy-egy szára, amely nem egymást, hanem a közte levő posztót – vagyis az erdélyi dolgozó népet – vágja.⁴⁰

Összhangban a magyar érdekek (román) kommunista pártérdek alá rendelésével, 1947-ben megjelent a romániai nyilvánosságban az a cikk, amelyben Luka László az MNSZ által addig követett népfrontpolitikát támadta meg. Ominózus cikkében az RKP magyar főtitkárhelyettese körülbelül a következőket állította: a romániai magyarság annak ellenére járult hozzá a román demokrácia megerősítéséhez, hogy a „magyarkodó”, a reakciós erők megpróbálták éket verni a romániai magyarság és a román demokratikus – értsd: kommunista – erők közé. Luka szerint az MNSZ-ben új ellenség (itt beemelte az éppen aktuális nemzet-

közi kontextust is: Magyarországon a kormányzó Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt [FKGP] leleplezése, kormányból való kiszorítása, árulók beburakodása a népfrontba, szovjetellenes hangok felbukkanása, angolszász irányvonal a koalícióban stb.) bukkant fel. Fő mondanivalója az volt, hogy olyan nyilatkozatok, amelyek „általános magyar érdekről” beszélnek, azok a jelenlegi fejlődés kontextusában népellenségek, mivel nincs olyan, hogy csak magyar érdek („közös elvi alapot nélkülöző, minden törés nélküli romániai egységről szaval. Nincsen általában vett »magyar érdek«, nem lehet minden letartóztatott magyar banditában csak a »magyart« meglátni, és a banditát észre sem venni. Nem lehet az elvtelen »magyar egység« szomorú jelszavával a romániai magyar közéletet ismét a kiszipolyozó földesurak, bankárok és falu uzsorásai szolgálatába állítani.”) Vagyis Luka megközelítése osztály- és pártalapú volt: nézetében csak kizsákmányolók és kizsákmányoltak konfliktusa létezik, amely az RKP és a Szovjetunió aktuális biztonságpolitikai törekvéseit követi.

A továbbiak során arra következtetett, hogy nem lehet népi, nem nevezheti magát népinek az a szervezet, amely ebből kifolyólag nem harcol a soraiban megbújó ellenséggel, az ún. reakcióval szemben. Szerinte az erdélyi magyarság választás előtt állt: vagy a jogegyenlősítés, a román demokrácia, a Szovjetunió útján halad előre, vagy pedig visszatér a reakció, a fajgyűlölet korszakába. Erre az abszolút, egymást kizáró opciókra Luka evidens választ is adott, amelyet saját helyzetéből általánosított az egész romániai magyarságra: szerinte a dolgozó rétegek a „demokrácia útját” választják. „A romániai magyarságot a román nép politikai, gazdasági és kulturális életétől és demokratikus harcaitól elszigetelő politikai kísérletezés végzetes veszedelembé döntheti” – vagyis az olyan esetek, mint a Román Szociáldemokrata Párt (RSZDP) kezdeményezése az 1946-os nemzetgyűlési választásra való önálló magyar lista állítására vagy a magyar szövetkezetek fenntartásának kívánalma, sőt maga az MNSZ léte felett is elmúlhat az idő.⁴¹

Luka László magyar származása természetesen a magyar kormány előtt is ismert volt. 1947-ben Gyöngyössy István bukaresti ügyvivő is úgy foglalta össze véleményét a román kormánytagokról, hogy szerinte „egyáltalán nem számít az, hogy Groza kormányfő félmagyar,⁴² a pénzügyminiszter [vagyis Luka László – A. R.-I.] meg teljesen az, [...] mi úgy tekintünk ezekre a »honfitársainkra«, miniszterekre vagy képviselőkre mint árulókra.”⁴³

Egy évvel később, 1948-ban az MNSZ kolozsvári kongresszusán Luka elismételte 1947-es „elvtelen magyar egység” vádját. Ekkor is felhívta a figyelmet arra, hogy „pártunk már akkor leszögezte, hogy a Magyar Népi Szövetség nem védelmezi az »egyetemes egységes« magyarságot. Egyszerűen azért, mert ilyen nincs. Nem is lehet. A magyarság ugyanis osztályokra oszlik.”⁴⁴ Mint látható, Luka érvelése ekkor is az RMP pártvonalának teljes keresztülerőltetésére és a partikuláris magyar érdekek tagadására korlátozódott. Továbbá sokatmondó Luka szempontjából az a tény is, hogy az MNSZ kongresszus berekesztését követően a kolozsvári nagygyűlésen Groza magyarul, míg Luka román nyelven mondott beszédet.⁴⁵ A *Világosság* 1949. február 6-i megfogalmazásában – a népi szövetség végül „transzmissziós szíj [lett – A. R.- I.] a Román Munkáspárt és a párton kívüli magyar dolgozó tömegek között.”⁴⁶

A kongresszus tevékenységével párhuzamosan jelent meg a sajtóban a Román Munkáspárt Központi Vezetősége Politikai Irodájának (lefordítva: RMP PB) határozata a nemzetiségi kérdésben. A határozat bár tartalmazott előremutató elemeket, mégis megrekedt az egyszerű anyanyelvhasználatnál, kollektív joga-

kat nem biztosított.⁴⁷ A határozatról való véleményét Széll Jenő követ külügyi jelentésben Rajk László külügyminiszterrel is megosztotta. Mint írta „a párton belül is érvényesültek a nacionalista románosító törekvések... A határozat nagy távlatokat nem nyit, nem mutatja meg az utat az anyanyelvi és kulturális autonómián túl a közigazgatási és gazdasági autonómia felé.”⁴⁸

Lukánál a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) pártvezetősége és az RMP-vezetők 1949-es februári találkozója során is a pártvonal és a román nemzeti érdek melletti elköteleződése jelent meg. Luka ekkor a román határok hermetikus lezárását úgy indokolta, hogy „a Szovjetunió is kéri tőlünk ezt az éberséget”, „egy légy sem repülhet át a határon”, amikor „az osztályharc fokozódik”. Nem lehet a magyaroknak csak úgy összevissza mászkálni – tette hozzá. Szerinte az nem nemzeti kérdés, ha nem hagyják a „sovén elemek tömegeinek szabad ide-oda sétifikálását” nem engedhetik meg a belügyeikbe való beavatkozást.⁴⁹

De Luka nemcsak a romániai magyar nemzetiség, hanem az országban élő összes nemzetiség kérdésében érvényesítette a Román Munkáspárt vonalát. Így az RMP PB 1948. október 26-i ülésén, ahol a zsidókérdést tárgyalták, Luka egyértelmű, a pártvonallal megegyező álláspontot képviselt. Nézete szerint a nemzetiségi problémát általánosságban nem lehet külön kezelni az osztályharc ügyétől, és egyértelműen mint „osztálykérdést kell tárgyalni”.⁵⁰

Kijelenthetjük, hogy az RMP és a nemzetiségi szervezet kérdésében Luka az RMP-nek való maximális alárendelődés, a partikuláris magyar érdekek tagadása, valamint a jogegyenlőség – mint az osztályharc eszköze – kivívásának másodlagosságát hangoztatta. Ezt alátámasztja Rákosi Mátyás véleménye is, aki visszaemlékezéseiben így írt a székely származású főtitkárhelyettesről: „Kétségkívül nyers ember volt Luka, s beleesett sok romániai magyar kommunistának abba a hibájába, hogy katolikusabb volt a papánál, pontosabban magyarkérdésekben románabb volt a románoknál.”⁵¹

Luka László karrierje ugyanakkor 1952-ben újabb törésponthoz érkezett. A párton belüli hatalmi harc során Gheorghe Gheorghiu-Dej főtitkár leszámolt vele, majd rövidesen letartóztatták, kihallgatásoknak vetették alá, perbe fogták, és el is ítélték. Az ügy valamikor 1951 végén kezdődött, amikor Luka nem értett egyet az országban tartózkodó szovjet tanácsadók pénzügyi reformot illető nézeteivel. Gheorghiu-Dej ezt kihasználva először a Luka vezette pénzügyminisztériumban kezdett tisztogatásba,⁵² hogy aztán 1952 márciusában egy RMP KB-ülésen Lukát először nyilvánosan megbírálják, majd 1952 májusában egy KB-ülésen meg is fosszák párt- és állami funkcióitól. Az 1952. február vége és májusa közötti időszakban az ún. moszkovita frakció tagjait⁵³ az RMP KB és PB ülésein rendre bírálat érte, amelyek végül fentnevezettek párt- és állami funkcióiból való felmentésével, sőt vizsgálati fogság alá rendelésével csúcsosodtak. A koncepciósan felépített igazságszolgáltatási eljárás során Lukát „jobboldali elhajlással”, kapitalizmuspártisággal, kulákbársággal és a pénzreform „szándékos szabotálásával” vádolták meg. Az eljárás jellegzetessége volt, hogy Luka addigi előéletéből a legtöbb elem bűnként merült fel: így a Székely Hadosztályban való részvételhez a magyar nacionalizmus konstruált vádat csatolták, a két világháború közötti időszakra vonatkozóan a kommunisták legfőbb bűnét rótták fel, vagyis azt, hogy letartóztatását követően a két világháború közötti politikai rendőrség, a Siguranța besúgója lett volna.

Luka 1952-es eltávolításáról a bukaresti magyar követség tisztviselője, Pataki László követ is beszámolt. A követi jelentés Luka nemzetiségi hovatartozásától

függetlenül ismertette az eseményeket, Lukát „a párt vonaláról elhajló jobboldali opportunistának” titulálta.⁵⁴ Pataki követ ugyanakkor arról tájékoztatta a Külügyminisztériumot, hogy a bukaresti követség érdemi jelentéseket már csak azért sem tud küldeni, mert „működésünket meghatározza a román szervek által hozott és gyakorolt éberségi intézkedések *tiszteletben tartása*, valamint azon mindenek felett álló szempont, hogy *elmélyítsük* a román és a magyar dolgozó nép *barátságát* (kiemelések eredetiben – A. R.-I)”⁵⁵

Luka ügyét a magyar pártvezetőnek készített összefoglaló jelentés rendkívül tisztán látta, ezért érdemes hosszabban idézni: „Teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a KV Gheorghiu Dej elvtárs után három legbefolyásosabb tagja,⁵⁶ nemcsak politikai, hanem személyi alapon is szembekerült Dej elvtárssal. A harc a KV-n belül éveken keresztül dúlt, és rengeteg erőt emésztett fel, amelyet normális viszonyok között a soron lévő feladatok jobb megoldására lehetett volna fordítani. Luca megérdemelt lefűrészelésével, Anna Pauker és Georgescu tekintélyének súlyos megtépázásával megoldást nyert a párt vezetőjének kérdése is. G. Dej elvtárs most már nem az első az egyenlők között, hanem vitathatatlanul a párt vezére, egyben az államhatalom vezetője is. Új erők bevonásával egyidejűleg a KV vezető szerveiben végbement a régi erők bizonyos átcsoportosítása.”⁵⁷

Az 1952. augusztus 14-ét követő letartóztatást követően Lukát több ízben magyar Securitate-tisztek (Butyka Ferenc⁵⁸ és Mezei György⁵⁹) vallatták, több alkalommal magyarul zajlott a kihallgatási eljárás.⁶⁰ A kihallgatások egészen 1954 őszéig tartottak, amikor zárt tárgyaláson a legfelsőbb bíróság halálra ítélte, ám Luka több ízbeni pártvezetőséghez küldött kérelmét figyelembe vették, és ítéletét így életfogytiglani kényszermunkára módosították.⁶¹ Ezt követően sorsa börtönbüntetés lett. Először Râmnicu Sărat-i börtönbe szállították, majd a Bukarest melletti Văcărești-re, majd ismét Râmnicu Săratra került, hogy 1963-ban végül a halál a nagyenyedi börtönben érje utol. Luka László így nem érhetette meg az egy évvel későbbi, 1964-es általános amnesztiarendelethez követő kiszabadulási hullámot, amikor a politikai foglyok nagy része kiszabadult a romániai börtönökből.

■ JEGYZETEK

1. A párt többször változtatott nevet, így a két világháború közötti időszakban Kommunisták Romániai Pártjának nevezték, az 1945. októberi párkonferenciát követően Román Kommunista Párt lett, 1948-tól a Romániai Szociáldemokrata Párt balszárnyával való egyesülést követően Román Munkáspártnak hívták, majd 1965-től, Nicolae Ceaușescu hatalomra jutását követően ismét Román Kommunista lett az elnevezése.

2. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), Fond Penal 000148, dosar 11, 10.

3. Luka vér szerinti apja korán meghalt, anyja ismét férjhez ment egy falusi középbirtokoshoz.

4. A köré szőtt legendárium szerint az arcán levő sebhely úgy keletkezett, hogy az éhező Luka bemászott a disznóólba, hogy a disznók ételéből egyen, és ott egy disznó megharapta.

5. ACNSAS, Fond Penal 000148, dosar 11, 10.

6. Előtte Prágában, az ottani Jozef laktanyába került, hadiipari dolgozó lett. Lásd: Sigmond Elíz: *Szépapáktól unokáig. Mozaikkockák egy erdélyi család történetéhez*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2008. 57.

7. ACNSAS, Fond Penal 000148, dosar 174, 20.

8. Uo.

9. Az 1918-as leszereléshez és a hadsereg ügyéhez lásd: Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege, 1918–1919*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp., 2019.

10. ACNSAS, Fond Penal 000148, dosar 174, 24.

11. Erről lásd: Jordáky Lajos: *Az 1920-as általános sztrájk Kolozsváron*. In: Uő: *Szocializmus és történettudomány*. Politikai Könyvkiadó, Buk., 1974. 186–188.

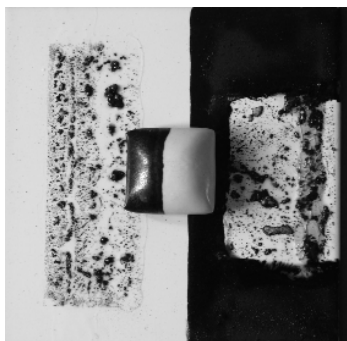
12. ACNSAS, Fond Penal 000148, dosar 174, 24.

13. 1924-ben az ún. Mârzescu-féle törvény [Lege nr. 21 din 6 februarie 1924 pentru persoanele juridice (Asociații și Fundații)], online elérés: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/8>] a besszarábiai Tatarbunár településen kirobbant fegyveres felkelésre való hivatkozással szigorította az államrend stabilitására vonatkozó előírásait, több szervezetet betiltott.
14. 1928-as Siguranța-összefoglaló Luka László ügyéről. In: ACNSAS, Fond Penal 000148, dosar 11, 60–63.
15. Vladimir Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*. Humanitas, Buc., 2014. 105–105.
16. Jellemző, hogy a húszas évek fordulóján az a visszas helyzet állt fent, hogy az országban működött egy titkárság, míg a Politbüro és a Központi Bizottság általában külföldön (Bécsben vagy Berlinben) működött.
17. Luka beszédét idézi: Gheorghe Onișoru: *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*. Editura Cetatea de scaun, Târgoviște, 2014. 25–26.
18. 1929 augusztusában a Zsil-völgyi bányászok az embertelen állapotok és az alacsony fizetés miatt sztrájkba léptek, amelyet végül a csendőrség erőszakosan tört le. Lásd: *Huszonkét halottja és szánál több sebesülte van a sortűznek és Elrendelték az ostromállapotot Lupényban*. Ellenzék 1928. augusztus 8. 1–3.
19. Az Egységes Szakszervezetek a kommunisták által létrehozott kommunista dominanciájú szakszervezeti szövetséget jelentette, amely a szociáldemokrata irányultságú, ún. „amszterdami konföderáció” ellen jött létre.
20. Stelian I. rendőrnagy 1933. augusztus 27-i jelentése. ACNSAS, Fond Penal 000148, dosar 11, 113–115.
21. Névváltoztatása állítólag ehhez a momentumhoz kötődik. Az addig Luca Lászlóként ismert kommunista Vasile Luca lett, később ő maga is ezt a névformát használta.
22. Románia területi veszteségeiről lásd: L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001.
23. Ana Pauker életéhez lásd: Levy Robert: *Gloria și decăderea Anei Pauker*. Polirom, Iași, 2016.
24. Második felesége a Komintern apparátusában dolgozott, egészségügyi tisztviselőként a köztársaságiak oldalán harcoló Nemzetközi Brigádokban részt vett a spanyol polgárháborúban is.
25. A kommunista pártok szervezőelvét – demokratikus centralizmus – tekintve a frakciók léte a legfontosabb bűnnek számított. Kijelenthető ugyanakkor, hogy a frakciók léte általában az éppen aktuális pártvezető paranoiája következtében megkonstruált virtuális csoport volt. Így Luka és Pauker sem alkottak külön frakciót, csupán Gheorghe Gheorghiu-Dej látta az ő tevékenységüket annak.
26. *Conferința Partidului nostru – un pas înainte pe calea luptei*. Scânteia 1945. október 24. 1.
27. Luka lett az 1946-os parlamenti választásra összeállt Nemzeti Demokrata Front (ismertebb nevén Országos Demokrata Arcvonal) főtitkára, az ő vezetésével zajlottak az egyeztetések a Román Kommunista Párt, Romániai Szociáldemokrata Párt, az Ekésfront és több kisebb társ szervezet között.
28. Várdy Péter: *Hosszú út tőlem hozzám. Beszélgetések Tóth Imrével*. Pont, Bp., 2014. 135–136.
29. A MADOSZ történetéhez lásd: Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944)*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2020. Az MNSZ történetéhez lásd: Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (szerk.): *Érdekvésviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009.
30. *Să smulgem din rădăcina șovinismul!* Scânteia 1944. november 1., 1.
31. Ehhez lásd: Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. Szeptember– 1945. március)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003.
32. A román közigazgatás kiutasításához ürügyként felhasználták az ún. Maniu Gárdák által elkövetett pogromokat, magyarellenes gyilkosságokat.
33. *Programul de guvernare al Frontului Național Democrat*. Scânteia 1945. január 29. 1.
34. *Mit mondott Groza Péter, Luka László, Kurkó Gyárfás a Romániai Magyar Népi Szövetség első kongresszusán?* Kiadja a Központi Intéző Bizottság, Kvár, 1945. 19. Ugyanennek a kérdésnek egy másik tárgyalása, az RKP egyik kolozsvári tömegeseményről. A sajtótudósító szerint többórás, hatalmas beszédet mondott több témáról is: pártpolitika, reakció elleni harc. „Nem szabad engedni, hogy zászló és más formáság-kérdésekkel tereljék el, akár a magyar, akár a román tömegek figyelmét lényeges kérdésekről” – helyes a szimbolikus politizálás kizárása. Luka elismerte a jogos magyar panaszokat, de hozzátette, hogy román panaszok is vannak és a reakció ellen közösen kell menni. „A jövőben nem szabad eltérni semmiféle provokációt, egyik oldalról sem”, ha panasz van, a helyszínen kell kivizsgálni. Lásd: *A Kommunista Romániai Pártja Kolozsvári Tartományának első szabad konferenciája*. Igazság 1945. augusztus 16–22. 1.

35. *Mit mondott Groza...* i. m. 20.
36. Olti Ágoston: *A román kommunisták és Erdély kérdése 1944–1946 között*. Magyar Kisebbség 2008. 1–2. sz. 140–167. Ehhez a kérdéshez az Olti-tanulmány mellett lásd még: Martin Mevius: *A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése*. Regio 2010. 2. sz. 3–31.
37. Olti Ágoston: *A román kommunisták*. i. m. 159.
38. Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatokról (1948–1955)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 17–18.
39. ACNSAS, Fond Penal 000148, dosar 8, 140.
40. *A párizsi határozat után elhárult az utolsó akadály is a román–magyar kibékülés útjából*. Igazság 1946. október 30. 1–2.
41. *A romániai magyarság útja*. Igazság 1947. május 22. 1.
42. Ez tévedés, Petru Groza román származású politikus volt.
43. Fülöp–Vincze: *Vasfüggöny Keleten*. i. m. 19–20.
44. *Megválasztották a Magyar Népi Szövetség új vezetését*. Romániai Magyar Szó 1948. december 13. II. évf. 389 sz. 1.
45. Fülöp–Vincze: *Vasfüggöny Keleten*. i. m. 30.
46. Világosság 1949. február 6. VI. évf. 29. sz. 1.
47. *A Román Munkáspárt Központi Vezetősége Politikai Irodájának határozata a nemzeti kérdésben*. Romániai Magyar Szó 1948. december 15. II. évf. 390 sz. 3–5.
48. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) MNL OL, M-KS 276-65, 212 ő. e., 4–11. Széll Jenő követ jelentése Rajk László külügyminiszternek az MNSZ utolsó, kolozsvári kongresszusáról.
49. Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. II. Napvilág Kiadó, Bp., 1997. 90.
50. Az RMP PB 1948. október 26-i ülésének jegyzőkönyve. In: *Stenogramule sedintelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*. Arhivele Naționale ale României, Buc., 2002, 326.
51. Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések*. i. m. 90.
52. Például Jakab Sándor (Alexandru Iacob) pénzügyminiszter-helyettest, valamint Aurel Vijoli jegybankelnököt, Vasile Modoran szövetkezetiközpont-vezetőt is. De ugyanezt csatolták Solymos Iván MNSZ volt parlamenti képviselőt és Dumitru Cernică mérnököt is.
53. Ana Pauker, Luka László és Teohari Georgescu.
54. MNL OL, Külügyminisztérium, XIX-J-1-j-128 (Románia), 49. tétel, 1125/1952. Változások az RMP felső vezetésében.
55. MNL OL, XIX-J-1-j-128 (Románia), 49. tétel, 1271/1952. A Luca-ügy fejleményei.
56. Ana Pauker, Luka László és Teohari Georgescu.
57. MNL OL, Magyar Dolgozók Pártja, Rákosi Mátyás titkári iratai, M-KS 276-65, 112 ő. e., 64. Orosz Nándor jelentése Rákosi Mátyásnak.
58. Butyka Ferenc 1920-ban, Kolozsváron született, foglalkozását tekintve lakatos. 1952 őszétől a DGSP (ismertebb nevén: Securitate) Vizsgálati Osztályának vezetője volt.
59. Mezei György 1914-ben Máramaroszigeten született, 1948-tól a nagyváradi állambiztonsági szolgálat vezetője. Később a brassói tartomány állambiztonsági szolgálatának élére került, onnan nyugdíjazták 1958-ban. 1999-ben Nagyváradon halt meg.
60. Gheorghe Onișoru: *Pecetea lui Stalin*. i. m. 171.
61. A párt főtitkára Gheorghe Gheorghiu-Dej Iosif Chișinevski irodájából egy telefonon követte az eljárást és instruálta az ügyészek munkáját.

FŐCZE JÁNOS

KURKÓ GYÁRFÁS, AZ ÖSZTÖNÖS NÉPI POLITIKUS PÁLYAÍVE (1909–1983)

Az egyszerű szentdomokosi székely

■ Kurkó Gyárfásnak nem jutott könnyű sors, de ami jutott, azt makacsul, összeszorított foggal viselte, amíg tudta. Neki nem ment az, hogy tovább csinálja az elkezdett, miután ártatlanul meghurcolták és megtörték. Inkább keserűen élte egy egyszerű munkás mindennapjait, mint-hogy magát tagadja meg. A 20. századi erdélyi magyarság ikonikus arca, dogmatikus, de következetes politikusa, olyan személyiség, akire fel lehet nézni – lehetne, de csak akkor, ha történetileg (és persze politikailag) a helyére kerül.¹

Kurkó Gyárfás 1909. december 2-án született egy nyolcgyermekes székely családban. Szülei egyszerű gazdálkodók voltak, gyermekként pedig a szegénységben és a családon belüli erőszakban edződött, az életből már a legelején a gyermekként végzett munka és a család túlélésért folyó harcában való osztozás volt, amit megtapasztalt. Anyai ágon a szintén csíkszentdomokosi Márton Áron későbbi erdélyi püspök unokatestvére volt – micsoda lehetőség egy párhuzamos életrajzra!

Szászrégenben tanult lakatosinasnak, majd 1927-ben Brassóban telepedett le, ahol épületbútor- és lakatosműhelyt nyitott a Hosszú utca 123. alatt. Ma úgy mondanánk, saját erejéből, talpraesettségével és akaratával tört ki közegéből. Kurkó markáns népi székelysége, a csíki világba való mély és élő beágyazottsága, valamint, nem utolsósorban, kisiparos *selfmade man* mivolta, ami baloldali közéleti érdeklődés-

Az öntudatos Kurkó megtörése azonban talán a szándékoltnál is jobban sikerült, az elszenvedett lelki és fizikai kényszerítések nyomán megtébolyodott.

sel társult, mind olyan tényezők voltak, amelyek kiemelték a szerveződő Magyar Dolgozók Országos Szövetségéhez (MADOSZ) csatlakozók közül. Nem meglepő tehát, hogy a MADOSZ vonalán működő kolozsvári kommunista, Mezei Lajos őt választotta a szervezet élére.

A választás szerencsésnek bizonyult, a Brassóba munkát vállalni érkező széke-lyekkel jól kommunikáló, ösztönös politikus Kurkó a szervezetben hamar fontos pozíciót érdemelt ki magának. 1936-ban a brassói MADOSZ titkárává, majd az országos szinten Bukarest és Kolozsvár mellett a legaktívabbnak számító brassói madoszos helyi szervezet elnökévé választották. 1937. május 2-án a MADOSZ országos elnöke lett, és egészen a MADOSZ 1938 eleji betiltásáig maradt is.

Az agilis szervező

■ Pártelnökként is szívós szervezőnek bizonyult. Bányai László főtitkárral közösen a népfrontos irányba vezették a kommunistákhoz közel álló pártot. Bár a harmincas évek közepétől a Komintern és ennek megfelelően az KRP is a népfrontos politikának megfelelően működött, az egykori madoszosok működését vizsgálva jól látható, hogy az olyanok számára, mint Kurkó, Méliusz József vagy éppen Balogh Edgár, a baloldali népi alapállással jól összeegyeztethető népfrontos korszak volt a leginkább megfelelő politikai működési keret, és nem az intrikákkal mélyen átszőtt féllillegális, a nemzeti-forradalmi vonal.

Kurkó és Bányai irányításával a szervezet megerősítette kapcsolatait az ország második legjelentősebb pártjával, a Nemzeti Parasztpárttal, fenntartotta addigi szövetségeit a kisebb háborúellenes szerveződésekkel, és a magyarországi népi mozgalom baloldali szárnyának gondolataival rezonálva a Duna-medence népeinek összefogásában, a nép felvilágosításában, megszervezésében és a háború elleni propagandában keresett fogódzókat a korszak kihívásaival szemben.

Kihívásból márpedig akadt néhány. Annak ellenére, hogy a MADOSZ 1936 januárjától törvényesen működő párt volt, helyi szinten a visszaélések, erőszakos fellépések a madoszosokkal szemben gyakran előfordultak. Ennek egy példája a Csíkménaságon 1936 nyarán tartott madoszos gyűlés, amelyen központi kiküldöttként Kurkó is részt vett.² A Csík megyei prefektustól Lukács Márton helyi madoszos nevére kértek engedélyt ahhoz, hogy 1937. július 4-én felvilágosíthassák a község lakosságát a MADOSZ tevékenységet illetően, és megalakíthassák az ottani helyi szervezetet. Miután Valeriu Oțetea prefektus³ kézzjegyével látta el az engedélyező dokumentumot, a csíkménasági erődtemplommal szembeni dombra hívták össze a gyűlést 1937. július 4-re. Ezen a szervező Czikón, Kurkón, Lukácson és Lázáron kívül mintegy negyven helybeli jelent meg.⁴

A gyűlésen Kurkó, majd Czikó a MADOSZ programját ismertették, illetve a gazdaságát általánosan sújtó közéleti és gazdasági problémákra tértek ki, ugyanakkor a románok és magyarok közötti testvéri egyetértés fontosságát is hangsúlyozták. A bármiféle rendbontás, konfliktus nélkül lezajló gyűlést a helyi tagozat megválasztásával zárták.⁵ A gyűlés befejezése után a madoszos vezetők – dolguk végeztével – Csíkszentgyörgy irányába vették útjukat. Az eddig inkább kellemes „kirándulásuk” ezen a ponton fordult át jogtalanul elkövetett hatósági visszaélésbe.

Útközben ugyanis a csíkszentgyörgyi csendőrök letartóztatták őket, majd a csendőrség vezetője és segédje egy teljes napon át fogva tartották a négy madoszost, mialatt felváltva vallatták és verték őket. Azt szerették volna elérni, hogy Czikó, Kurkó, Lukács és a másik helyi madoszos Mihály Ágoston ismerjék

el: kommunista propagandát folytattak a községben. A madoszosok azonban ki-tartottak, s nem voltak hajlandók aláírni az ezt állító nyilatkozatot. Közben a fa-lubeliek – Lukács és Mihály családtagjaival az élen – tüntetni kezdtek a csend-őrség előtt, követelve, hogy engedjék szabadon őket. Amint a bukaresti madoszosok tudomást szereztek az eseményekről, nyomást gyakoroltak a köz-ponti szerveknél az elengedésükért, hiszen a MADOSZ legálisan tarthatott gyű-lést, törvényesen működő politikai pártról lévén szó. Ráadásul a szervezet enge-déllyel is rendelkezett erre vonatkozóan, amelyet maga a prefektus látott el kéz-jegyével. A csendőrség csak ezután adta át őket a csíkszeredai ügyészségnek. Vé-gül még egy további hétig „élvezhették” a hatóságok vendégszeretetét, aztán mi-vel nem volt alap vádemelésre, szabadlábra kerülhettek.⁶

Az atrocitás hátterében a község állami iskolájának igazgató-tanítója, egy bi-zonyos Ioanică állt. Az eseményről beszámoló Ferencz Gyárfás újságíró cikke szerint már a gyűlés alatt felháborodottan érdeklődött a résztvevőktől, hogy mégis milyen jellegű találkozót hívtak össze a faluba, s ezt követően szekéren si-etett a csíkszentgyörgyi csendőrségre, hogy közbeavatkozásukat kérje a szerinte kommunista propagandát folytatók ellen.⁷ Jellemző, hogy őrizetbe vételük után a madoszos vezetők hiába tudták igazolni a tevékenységüket, hiába mutatták a prefektus aláírását az engedélyen, hiába tanúskodtak mellettük a falubeliek, egy napi fizikai bántalmazást s nyolcnap ideiglenes fogva tartást kellett elszenved-niük. Lukács Márton és Mihály Ágoston hazamentek a falujukba, Kurkó Gyárfás és Czíkó Lőrinc pedig kellemetlen kalandjukat követően a csíkszögödi fürdőben tartottak rövid pihenőt, ezt követően indultak csak vissza Brassóba, illetve Bukarestbe.⁸ A román nemzetállam megteremtésén, illetve megerősítésén fára-dozókkal szemben úgysem lehetett igazuk. Jellemző, hogy Kurkónak az ehhez hasonló esetek nem szegték kedvét. Sőt abban erősíthették meg, hogy teljesen át kell szabni az erdélyi magyar kisebbségi lét kereteit – erre kínálgzott válasszal a lenini nemzetiségi politika.

Kitartó szervezőmunkájának másik példája az 1937-es brassói magyar napon való madoszos részvétel, amelyről egy Bányai László központi titkárnak írt leve-lében számolt be. Érdemes „átadni a szót” a székely politikusnak, hiszen papír-ra vetett sorainak ritmusa, gondolatmenete és persze a tájnyelvet idéző helyes-írási hibái mind arra mutatnak rá, hogy Kurkó úgy lett a nagy múltú, sokrétű és Romániában legszámosabb kisebbségi közössége egyik legfontosabb vezetője, hogy tényleg az „élet iskolájában” fordult meg leginkább: „A Magyar nap Brassoi viszonylatba nagyba hozza járult erkölcsi megerősödésünkhöz. Mint egy 800. főből álló fehér harisnyás Székelyt vonultattunk fel a saját rendezőségünkkel és zenével az ellen. 35 Tagból álló székely rendező, karszalaggal ellátva, az egész Tömeg kalapjába Árva lány haj és a rendezőség mejébe piros rózsa zöldlevéllel, úgy bent, mint kint az erdőn a hól különben es egyik hontérsz helyiséget, kü-lön Udvar helyi zenével mink foglaltunk el és minden zavargás nélkül este 9 órakor ért véget az ünnepély.”⁹

A MADOSZ szűk kétéves hivatalos működése csúcspontja minden bizonnyal az 1937. november 14-re Brassóba összehívott kongresszusa jelentette, ahova mintegy kétszázan érkeztek. Érdemes elidőznünk ennél az eseménynél, ahol Kurkó újra megmutatta magát.¹⁰ A kongresszus elnökének magától értetődő mó-don Kurkót választották meg, akit megerősítettek országos elnöki tisztségében is. A kongresszus munkálatait összegző, *Mit kíván másfélmillió magyar?* címmel megszövegezett határozatok fontos forrásai annak, hogy pontosan milyen politi-

kai alapállást képviselt a szervezet a második világháborút megelőzően.¹¹ Érdekes ugyanakkor Kurkónak a kiadvány bevezetőjében olvasható szövegét is görcső alá vennünk, hiszen ebből képet kaphatunk arról, hogy mit képviselt Kurkó.

Kurkó nem félt hosszú távra tekintő dimenziót adni a MADOSZ 1937-es nagygyűlésének, és egyben azt is nyilvánvalóvá tette, hogy milyen hagyományt vállalt fel, illetve vallott követendőnek az erdélyi múltból: az eseményt egyenesen a Budai Nagy Antal vezette 1437-es erdélyi parasztfelkelés fontos színhelyének számító Bábolna-hegyi nagygyűléshez hasonlította. „Először történt meg a jobbágyok ötszáz évvel ezelőtt lezajlott Bábolna-hegyi nagygyűlése óta, hogy nem az urak vitatták meg a nép kérdéseit, hanem maga az érdekelt nép szólalt meg és intézte a nemzet sorsát.” Nem nehéz kiolvasni Kurkó soraiból azt sem, hogy a nemességgel és a polgársággal szemben a „népnek” vindikálta a nemzet sorsának „az intézését”, azaz tartotta a politikai döntések meghozatalára alkalmasnak. Mindez történetileg rendkívül elnagyolt volt és – ráadásul – nyilvánvaló túlzás, hiszen a MADOSZ kongresszusának szakosztályai távol álltak attól, hogy teljes politikai programot adhassanak a nemzet egészének, de tény, hogy a különböző dolgozói csoportok (földművesek, kisiparosok, székely alkalmazottak, nők és ifjak mellett munkások) nevében beszélő szakosztályok által meghozott „néphatározatok” révén végiggondolták és összegezték az adott terület főbb problémáit, és a megoldásokra is javaslatokat tettek. Az ezekkel való mélyebb foglalkozás azonban meghaladja ennek az írásnak a kereteit.

Kurkó a Bábolna-hegyet azért is tartotta fontos példának, mert a 20. századi román és magyar „dolgozók” összefogása előképének a román és magyar jobbágyok harcát szerette volna láttatni. Kurkó a MADOSZ népfrontos szövetségeseit is sorra vette, felsorolva a „romániai demokratikus erőket”: a Nemzeti Parasztpártot, az Ekésfrontot, valamint a Magyar Kisgazdapártot. Programjuk „a népkövetelések törvényes kielégítését, az ország demokratikus alkotmányának biztosítását, a magyarság nemzeti egyenrangúsítását s a gyulafehérvári határozatokban 1918-ban megígért magyar kulturális önkormányzat bevezetését” ígérte. Kurkó azt a reményét is kifejezte, hogy majd a „közös nemzeti érdek” megteremti a magyar népi egységet, és hogy a küzdelemből Románia népeinek együttműködése és „elszakíthatatlan testvérisége” fog megszületni.¹²

Az előszóban megfogalmazottak nem véletlenül hasonlítottak egy kampányesemény beszédére, 1937-ben a MADOSZ a Nemzeti Parasztpárt szövetségeseiként vett részt a romániai parlamenti választásokon, Kurkó maga is indult egy mandátumért. A választások azonban nem igazolták vissza a várakozásokat, a MADOSZ egyetlen jelöltjét sem választották be a törvényhozásba. A két világháború közötti romániai parlamentáris rendszer sem húzta sokáig: 1938 februárjában II. Károly román király a hatalmát kiteljesítő diktatúrát vezetett be, a MADOSZ-t pedig a többi párttal együtt felszámolták.

A makacs székely népi kommunista

■ Kurkó úgy alkalmazkodott a helyzethez, hogy a mondandója lényege nem változott. A betiltott MADOSZ elveit a kisiparos szakmai fórumokon és a Magyar Népközség kereteiben próbálta képviselni. Az egykori madoszosok életében azonban az igazi fordulatot a Besszarábia átadására vonatkozó 1940-es szovjet ultimátum hozta el, amire válaszul és amit követően a román hatóságok a romániai kommunista és a kommunistákhoz közel álló aktivistákat internálták.

Kurkót az olténiai Caracalba szállították, ahol a többi politikai fogoly keserű kenyere jutott neki is.

A második bécsi döntés újabb fordulatot hozott, amelyre a román állam a láger észak-erdélyi illetőségű lakóinak a hazaküldésével reagált. Kurkó itt is szerencsétlenül járt, a magyar hatóságok nem engedték át, és így kénytelen volt Dél-Erdélyben maradni.

Végül Brassóban húzta meg magát, amíg tehetette. Tisztázatlan, hogy pontosan miként, de hamarosan Kurkó a brassói fellegvár politikai okokból fogva tartott rabjai közé került. Egy változat szerint amiatt, mert nem volt hajlandó fegyvert fogni a román hadseregben a szovjetek ellen, másik szerint inkább kommunista múltja okán került rács mögé. Kurkó ugyanakkor ennek köszönhetően megúsza a háborút, és bár fogolyként tengődött, a hadi események végeztével nem vett rá sem a kollaboráció, sem társai beárulása vádjának az árnyéka.

A tündöklő népzéér

■ Nem meglepő tehát, hogy a román fegyverfordítást követő időszak rendszerépítésében Kurkó fontos szerepet játszhatott. A MADOSZ újjáalakítására a kommunista prominens Luka László szólította fel, üzenetét a világháború alatt a román hatóságok által szintén meghurcolt, egykori madoszos Vincze János közvetítette. Kurkóhoz csatlakozott Csákány Béla ügyvéd is, és együtt keresték fel a házi őrizetben tartott Márton Áront, hogy megszerezzék a támogatását. Ezt meg is kapták, miután a MADOSZ nevében hitet tettek amellett, hogy vállalni fogják a magyar kultúra és intézmények védelmét.

Közben meg is indult a politikai építkezés, október 4-én megalakították a brassói-székellyföldi szervezetet, majd október 6-án csatlakoztak a Román Kommunista Párt irányította Országos Demokrata Arcvonalhoz (ODA). 1944. október 16-án „a MADOSZ szervezeti kereteit szélesebb alapra helyezték”, megalakították a Magyar Népi Szövetséget. A szervezet központjának Brassót jelölték meg, és elnökének Kurkó Gyárfást választották meg, aki ezzel karrierje csúcspontjára jutott.

1944. augusztus 23. után és a frontvonal egyre nyugatabbra tolódásával az erdélyi magyarság és a Román Királyság egészen különleges helyzetben találta magát. Bár I. Mihály román király a helyén maradt és az ún. történelmi pártok még mindig jelentős befolyást gyakoroltak a politikára és az államigazgatásra, a romániai kommunisták jelentősége és ereje nap nap után nagyobb lett. A teljehatalom felé mutató átmenet azonban nem ígérkezett könnyűnek, tekintve, hogy a korábban főként kisebbségek által meghatározott kommunista párt nem élvezte a román tömegek támogatását, szemben a Nemzeti Parasztpárttal. Ezen a helyzeten az államot irányító apparátus egyre több ágának a fokozatos kommunista irányítás alá vonásával próbáltak változtatni, amihez a választások szemérmetlen elcsalása társult. Emellett Erdély kérdésének és az erdélyi magyarság kiszolgáltatott helyzetének a felhasználását tudták kihasználni.

A végső soron az erdélyi magyarok elűzésére törekvő Maniu-gárdisták kegyetlenkedéseit követően a szovjetek viszonylag rövid ideig lebegtették Észak-Erdély hovatartozásának a kérdését, és csak a kommunisták és társutasok által meghatározott Groza-kormány kinevezése után engedték a román hatóságok visszatérését az országrészbe, ami természetesen javított a kommunisták megítélésén a nacionalista románok tömegei előtt. Miután az erdélyi kommunisták és támogatóik számára egyértelművé vált, hogy nem lehet változásra számítani

Erdély kérdésében, az MNSZ eljátszhatta a neki szánt szerepet, a hatalom ki-sebbségi támogatójáét.

A Kurkó vezette szervezet így már 1945 novemberében (a párizsi békeszerződés aláírását jóval megelőzve) letette a voksát a román államban maradó Észak-Erdély mellett, engedve Groza és a kommunista párt nyomásának. Az MNSZ-t vezetők ugyan tisztában voltak azzal, hogy ez minden bizonnyal nemzetárulással ér majd fel az erdélyi magyarság fontos csoportjai szemében, és hogy kiáltványuk hírével el fogják vinni Párizsba, de mégis volt rációja egy ilyen népszerűtlen lépésnek. A Moszkva felé néző Kurkóéknak nem volt kétsége afelől, hogy Észak-Erdély a román állam keretei között marad, és így éppen az ellenkezőjével próbálkoztak meg annak, amit az erdélyi magyar politika az első világháborút követően megvalósítani próbált – elismerték az új valóságot, és az új keretek között a kormány támogatásával akarták a magyar kulturális jogokat biztosítani az erdélyi magyarság kitelepítésének a gondolatával is eljátszó úgynevezett történelmi pártok magyarellenességével szemben.

Jellemző, hogy Kurkót a lehetetlen helyzet nem törte le: fáradhatatlanul szónokolt a realitás talaján álló, de a korábbi időszakban revízióra, majd csodavárásra hangolt népének. Nem volt könnyű dolga. Nemcsak azt kellett elmondania közérthetően (amire a korábbi időszak politikai agitátorkodása kellően felkészítette), hogy az, amire Erdély magyarságának nagy többsége várt, a Magyarországhoz való tartozás, porba hullott, de azt is, hogy – a két háború közötti Országos Magyar Párthoz hasonló módon – az új korszak keretei között egységesen, nemzeti szervezatként kell fellépniük, ha eredményes érdekképviseletre törekszenek. A Népi Egység tolmácsolása alapján például az 1944 decembere elején tartott sepsiszentgyörgyi MNSZ-es népgyűlésen a korábbi időszak eseményei madoszos olvasatából következő olvasatát adta, hangsúlyozva, hogy „hogy a bécsi döntéssel a hitlerista Németország úgy a magyar, mint a román népet háborús céljainak a megvalósítása érdekében zsarolási eszközként használta fel. Erdélyt kettészakították, népét földönfutóvá tették s a magyar és román népárulók egyaránt hadosztályokat küldtek a szovjetellenes rablóhadjáratra.”¹³

A helyzet Kurkó értelmezésében nemcsak azt kívánta meg, hogy a még mindig Budapest felé tekintőket meggyőzze, hanem arra is törekednie kellett, hogy az új hatalmi pólus felé csapódókat visszafogja. „Mindenki kommunista akar lenni – folytatta – [...] Azonban Háromszéken igen kevés igazi kommunista van. Én sem vagyok kommunista, de szövetségesük vagyok. Vallom azt, hogy a szociális igazságnak érvényesülnie kell! Minden öntudatos és becsületes magyarnak a Magyar Népi Szövetségben van a helye. Meg kell nyernünk szövetségeseink bizalmát, és magunkat a nép érdekeinek kell alárendeljük” – mondta.¹⁴ Ennek megfelelően az ODA támogatásával, de külön listával indult az MNSZ a kommunista párt által elcsalt 1946-os parlamenti választásokon is, ahol félmilliónál több érvényes szavazattal 29 mandátumot nyertek el, és ezzel a harmadik politikai erő lettek az országban. Olybá tűnhetett, hogy a két világháború közötti időszaktól kezdve hirdetett útja és személyes kiállása, áldozatvállalásai, valamint nem utolsósorban következetes szívóssága meghozták az eredményüket.

Kurkó, „a nép fia” és az MNSZ ekkor volt talán a hatalma csúcspontján. A Groza-kormány szövetségeseiként a lenini és sztálini nemzetiségi politikára hivatkozva az épülő népi demokráciában az erdélyi magyarság számára maximális kulturális jogokat szerettek volna kiharcolni. Kurkó minden jel szerint komolyan gondolta az erdélyi magyarságot ért sérelmek miatti felszólalást és egy igazi népve-

zérre kezdett válni, akihez fordulni lehet. Felhatalmazva érezte magát, hogy – mivel tisztában volt az erdélyi magyar egyházak erejével és közösségmegtartó jelentőségével – akár a pártvezetés akaratával is szembehelyezkedve egyeztessen Márton Áron erdélyi püspökkel. Sőt a mögötte álló támogatást érzékelve egy személyben tárgyalta román és magyar felekkel egyaránt.

Így a magyar kormány segítségével elve például arra törekedett, hogy az egykori magyar állam észak-erdélyi szervezeteiből és gazdasági hatalmából minél többet átmentsenek a romániai magyarság képviselőt felvállaló MNSZ-be. Öntudatos építkezés, az erdélyi szellem magyar változatnak az építése? Vagy, mint később ellenségei mondták, kikacsintás a román nemzetállamból, Erdély státuszának az implicit kétségbe vonása?

A bukás

■ „Azt láttam, hogy sokat dolgozó, mindent maga intézni akaró ember s első konfliktusai tudomásom szerint Népi Szövetség-beli munkatársaival innen is származtak. Szerénynek és mérsékeltnek mutatkozott, de belül uralkodói hajlama volt, és lebecsülte a környezetét. Sokat dolgozott, mint említettem s ezzel kedveltséget, sőt távolabb népszerűséget tudott szerezni magának, ami csak önértetét fokozta, sőt becsvágyát szította. Az volt a benyomásom, hogy a magyar nép képviselőjének érezi magát” – írta erről az időszakáról Gaál Gábor később.

A vonalasabb párttagokban már azzal is megütközést váltott ki, hogy a korábbi tapasztalataiból táplálkozva és a széles népi összefogás létrehozásának a megvalósításáért küzdve az 1946-os választásokon az MNSZ listáira nemcsak egykori madoszosok és kommunisták kerültek fel, hanem református lelkészek (például a később kivégzett Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkész) vagy az erdélyi gazdasági szervezetek prominens vezetői is (mint Antal Dániel, az EMGE egykori igazgatója és a magyar Országgyűlésbe a második bécsi döntést követően az erdélyi magyarság képviselőjére behívott képviselő).¹⁵

Mi történhetett? Miért viselkedett így Kurkó? Úgy vélem, hogy az MNSZ-t irányítók kisebbségi mivoltukból adódóan a negyvenes évek második felének közepére válaszüti elé érkeztek. A nemzeti kisebbségi mivoltukból és a baloldali népi demokratikus politizálásba vetett hitükből következő politikacsínálásuk miatt a Kurkó Gyárfás, Csögör Lajos, Demeter János és Méliusz József (mind egykori madoszosok) nevével fémjelzett MNSZ-es csoport a MADOSZ nyomán létrehozott Magyar Népi Szövetséget nem szerette volna a Kommunista Pártnak tökéletesen alárendelt tömegszervezetként működtetni, hanem a népi demokrácia keretein belül mozgó, de a romániai magyarság baloldali érdekképviselőként működő szervezetként képzelték el. Tehát a korszakban lehetségesnek vélt módon tovább akarták vinni az erdélyi magyar önszerveződés hagyományait és a két világháború közötti baloldali népi politikát. Kurkó tulajdonképpen következetes maradt, és kitartott amellett, amit a politikacsínálásból, eszmékből és integritásból a maga egyszerűségében megértett.

Kurkó tragédiája tulajdonképpen abból származott, hogy nem ismerte fel (vagy nem akarta felismerni?), hogy amiért egész korábbi életében meggyőződéssel küzdött, amiért többször megverték és bebörtönözték, és amit nehéz körülmények között sem árult el, az, amit a népi demokrácián ő értett, ábránd volt csupán. Míg ő úgy viselkedett, ahogyan egy demokráciában egy népi támogatottságot érző politikus szokott, körülötte éppen ellenkező irányba mozdultak el a

világpolitika és benne a romániai belpolitika tektonikus lemezei. A nép fia volt, és a nép is bízni kezdett benne – de miután szerepét eljátszotta, már nem volt szükség rá.

A Kurkó által meghatározott vonal letörését a szintén székely származású Luka László, a Román Kommunista Párt főtitkárhelyettese kezdte meg 1947. május 22-i cikkével, amelyben elítélte az MNSZ vezetésének népfrontpolitikáját, „elvtelen magyar egységnek” bélyegezve meg azt, és nyilvánvaló tette, hogy az RKP nem fogja elfogadni a különutasságot.¹⁶ A megszilárduló kommunista hatalom szempontjából túlságosan önjáró Kurkót végül az RKP nyomására 1947-ben váltották le az MNSZ éléről.

A meghurcolt vezető

■ Az édesanyja elbeszélésére hagyatkozó lánya, Ferenczné Kurkó Veronika szerint 1949. november 3-án este jöttek érte. A házkutatás alkalmával csupán pisztolyát tudták elvenni tőle, amire természetesen engedélye volt. Az akkor mindössze négyéves lány úgy emlékszik, a Kurkót a családjától elszakítók azt mondták, csupán három napra viszik Bukarestbe – ebből végül tizenöt év távollét lett.

A mások mellett Kurkó Gyárfás ellen induló per koncepciós mivolta tagadhatatlan. Nehéz nem az erdélyi magyar jobboldali elittel való leszámolás utáni momentumot látni az eseményekben, amit ezúttal a baloldaliak szenvedtek el, illetve az első számú római katolikus egyházfő, akivel szemben nem tudtak a korábbi időszakra hivatkozva fellépni. A Rajk Lászlóval, Titóval és az amerikaiakkal való összejátszással vádoltak kirakatperébe így került egymás mellé az MNSZ és korábban a MADOSZ elnöke unokatestvérével, akitől egy világ választotta el, a római katolikus püspökkel, Márton Áronnal vagy a szociáldemokrata Lakatos Istvánnal.¹⁷ Nyilván az Erdély Romániához tartozását már 1945-ben kimondó MNSZ-t vezető Kurkó esetében szó sem volt ilyesmiről, de ez is mutatja talán, hogy a volt madoszosoknak nem igazán bocsájtották meg még azt sem, hogy túlságosan sokat gondoltak arról, hogy mekkora mozgásterük van.

Az öntudatos Kurkó megtörése azonban talán a szándékoltnál is jobban sikerült, az elszenvedett lelki és fizikai kényszerítések nyomán megtévelyodött. Rossz fizikai és szellemi állapota ellenére a pert végigvitték, és 1951. augusztus 6-án tíz év nehéz börtönre és huszonöt év kényszermunkára ítélték. Kurkó több büntetés-végrehajtási intézményben raboskodott, gyenge elmeállapota miatt idővel a dicsőszentmártoni elmeógyógyintézetbe került. A vele együtt a szabadságát elvesztő Lakatos István szerint gyakran hallucinált, feloldhatatlan vitáit ilyenkor sokszor magával Sztálinnal és Rákosi Mátyással folytatta.¹⁸

A megroppant idegzetű egyszerű brassói munkás

■ Kurkó 1964-ben az általános amnesztiával szabadult, és Balogh Edgárekhoz ment Kolozsvárra, majd onnan Brassóba. 1965-től a brassói posztógyárban dolgozott karbantartó lakatosként, egykori Hosszú utcai lakatosműhelyét elsodorta a történelem. Csakis arra támaszkodhatott, amit megtanult. 1968-ban a Román Szocialista Köztársaság Legfelső Törvényszéke ugyan megállapította az ártatlanságát, ám ez valószínűleg csak erősítette sértettségét a világgal szemben. Lánya visszaemlékezése alapján gyenge idegzete akkor mutatkozott meg igazán, ha az általa elszenvedettekkel kapcsolatosan kérdezték. A család így kényszerűen az

omertát választotta, nem beszéltek a történeteikről vagy a börtönben töltött tizenöt évről. Kurkó korábbi harcostársait, az MNSZ egykori tagjait se kereste.¹⁹

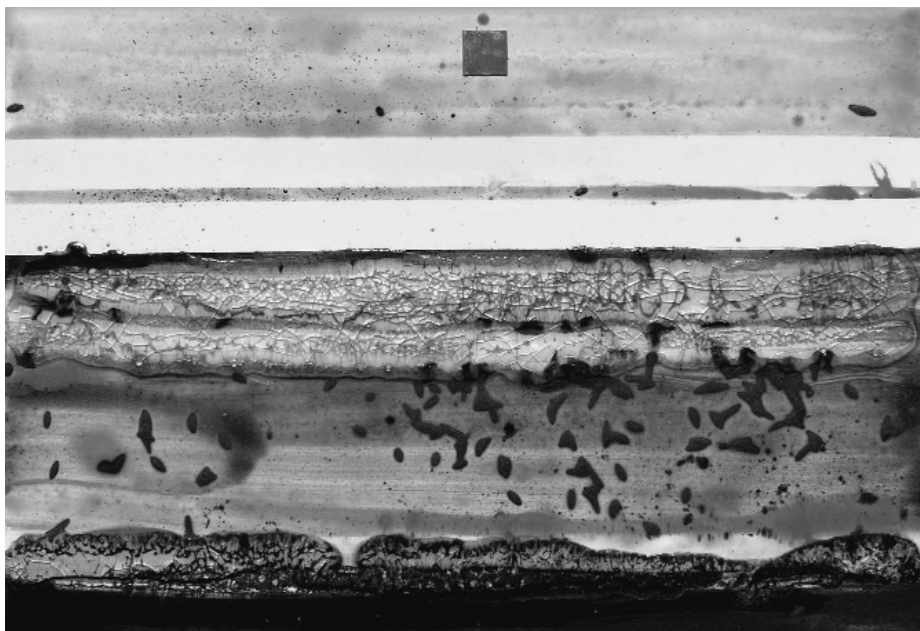
Ebből a helyzetből 1972-es nyugdíjazása mozdította ki, amikor kismértékű nyugdíja megélhetési gondokat okozott családjának. Az első ízben 1949-ben *Nehéz kenyér* címmel megjelent, de hamar visszavont önéletrajzi írása révén írónak minősítették, és a romániai írószövetség tagja lett, majd illegalista múltját is elismerték, amivel ugyancsak pénzbeli juttatás járt. „Az utolsó években otthon ült, újságot olvasott, járkált a városban, elment a Pojánába gyalog, nem volt más tevékenysége. Azt hiszem, hogy egyszer járt Csíkban is, de olyan magába zárkózott lett, nem nagyon érdekelt semmi. S aztán mi sem erőltettük. Gyomorrákbán halt meg 1983-ban” – idézte fel Daczó Katalinnak lánya az élete utolsó időszakát.²⁰

Kurkó Gyárfás életpályáját végigkövetni nem könnyű feladat. Ösztönös tehetsége, népszerűsége, állásfoglalásai és harcai különös, makacs, integer embert mutatnak, egy igazi domokosi székelty. Meghurcoltatásai, a lenyelt verések, sínylődései különböző rezsimek börtöneiben és végül bukása, megtörése, elméje megbomlása, majd megkeseredése, dacos magába fordulása mind olyan epizódjai életének, amelynek az alapos kikutatása és egy történeti életrajzban való ismertetése fontos feladata a 20. századával szembenézni készülő erdélyi magyarságnak.

■ JEGYZETEK

1. Kurkó Gyárfás pályáiva felrajzolásához a MADOSZ és az MNSZ történetéről írt műveket és az utóbbi időben a romániai magyarság 20. századi baloldali történetéről írt műveket, illetve Lipcsey Ildikó munkáit, Kovács Szabolcs ismeretterjesztő cikkét, Oláh Sándor írását és Daczó Katalinnak a *Székeltyföld* folyóiratban megjelent interjút használtam fel. Kurkó élete fordulópontjainak a kikutatása, életrajzában a történetírói igénnyel való megírása – bár az erdélyi magyar történetírás számára kétségkívül fontos feladat – egyelőre várat magára. Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban, 1934–1944*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2020; Lőnhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România (1944–1948)*. Argonaut Kiadó, Kvár, 2009; Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselet vagy pártpolitika? A Magyar Népi Szövetség története (1944–1953)* (Doktori disszertáció). Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2011; Vincze Gábor: *A Magyar Népi Szövetség válsága*. (Online: <http://epa.oszk.hu/02100/02169/00012/990230.htm> – Letöltve: 2024. 11. 11.); *Bákay Domokos visszaemlékezéseiből*. In: Tar Károly: *Erdélyi sors*. Szociográfiai írások. Erdélyi Lap- és Könyvkiadó, Kvár, 1997; Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: *Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. In: Nagy–Vincze: *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro-Print, Kvár–Csíkszereda, 2004; Antal Róbert-István: *Jordáky Lajos. A nemzetét szerető szocialista (1913–1974)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2023; Kovács Szabolcs: *Katolicizmus – szocializmus – kiábrándulás. Bányai László (1907–1981) életútja*. (Doktori értekezés). Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, 2022; Lipcsey Ildikó: *Kurkó Gyárfás emlékére: szemelvények beszédeiből, cikkeiből és róla szóló írásokból*. Kossuth Kiadó, Bp., 1987; Oláh Sándor: *Kurkó Gyárfás életpályája: társadalomtörténet-írásunk kihívása*. Székeltyföld 2012/8. 111–117.; Kurkó Gyárfás, a magányos magánember – Daczó Katalin beszélgetése Ferenczné Kurkó Veronikával. Székeltyföld 2012/8. 106–110.; Kovács Szabolcs: *Kurkó Gyárfás. Egy domokosi székelty kommunista életútja*. Erdélyi Krónika 2021. 12. 02. (Online: <https://erdelyikronika.net/2021/12/02/kurko-gyartfas-egy-domokosi-szekely-kommunista-életútja/> – Letöltve: 2024. 11. 11.)
2. Erről bővebben lásd: Főcze János: *Frontváltás Csíkménaságon? Egy félresikerült MADOSZ-gyűlés epizódja*. Erdélyi Krónika 2022.03.07. Online: <https://erdelyikronika.net/2022/03/07/frontvaltas-csikmenasagon-egy-felresikerult-madosz-gyules-epizodja/>
3. Valeriu Oțetea 1933–1937 között volt Csík megye prefektusa.
4. *A Kolozsvári Siguranța jelentése* [román nyelven]. 1937. szeptember 2. Arhivele Naționale Române. Serviciul Arhive Naționale Istorie Centrale (a továbbiakban: ANR ANIC), 50. sz. gyűjtemény: Colecția documente elaborate de organele represive despre activitatea Partidului Comunist Român și a organizațiilor de masă revoluționare (a továbbiakban: Col. 50.). 7. kötet. D4304. f. 47.
5. Ferencz Gyárfás: i. m.

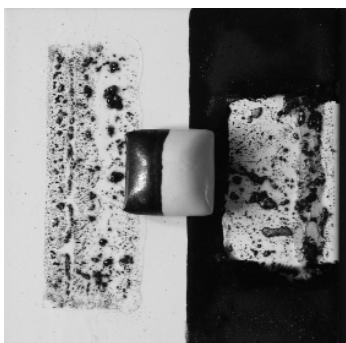
6. Molnár Gusztáv interjúja Czíkó Lőrinccl és Nándorral. Jakabffy Elemér Alapítvány (JEA). Molnár Gusztáv által készített interjúk. hatos_piros1.
7. Ferencz Gyárfás: i. m.
8. Molnár Gusztáv interjúja Czíkó Lőrinccl és Nándorral. Jakabffy Elemér Alapítvány (JEA). Molnár Gusztáv által készített interjúk. hatos_piros1.
9. Kurkó Gyárfás levele Bányai Lászlóhoz. Brassó, 1937. július 10. PTSZL. Bányai László hagyatéka. 923.f.9. f. 1.
10. Bővebben lásd: Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 180–182.
11. Mit kíván másfél millió magyar? *A romániai magyar földművesek, kisiparosok, székely alkalmazottak és munkások brassói nagygyűlésének határozata*. Brassó, 1937, Kiadja a Magyar Dolgozók Szövetsége. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. Bányai László hagyatéka. C/188. I. 5.
12. Uo. 2.
13. A Magyar Népi Szövetség nagyarányú népgyűlést tartott Sepsiszentgyörgyön. *Népi Egység* 1944. december 3.
14. Uo.
15. Kovács Szabolcs: *Kurkó Gyárfás. Egy domokosi székely kommunista életútja*. Erdélyi Krónika 2021. 12. 02. (Online: <https://erdelyikronika.net/2021/12/02/kurko-gyarfas-egy-domokosi-szekely-kommunista-eletutja/> – Letöltve: 2024. 11. 11.)
16. Uo.
17. Ekkor tartoztatták le még Szász Pált, az EMGE volt elnökét, Korparich Edét, a Kaláka Szövetkezeti Központ vezetőjét, Venczel József szociológust, Teleki Ádámot, az *Erdélyi Gazda* főszerkesztőjét, valamint Bodor Bertalant, a kolozsvári Erdélyi Bank volt igazgatóját.
18. Kovács Szabolcs: *Kurkó Gyárfás. Egy domokosi székely kommunista életútja*. Erdélyi Krónika 2021. 12. 02. (Online: <https://erdelyikronika.net/2021/12/02/kurko-gyarfas-egy-domokosi-szekely-kommunista-eletutja/> – Letöltve: 2024. 11. 11.)
19. *Kurkó Gyárfás, a magányos magánember – Daczó Katalin beszélgetése Ferenczné Kurkó Veronikával*. Székelyföld 2012/8, 106–110.
20. Uo.

NOVÁK CSABA ZOLTÁN

AZ UTAZÓ

Utak és állomások, képek Király Károly politikai karrierjéből

Király Károly a hatvan-nyolcas generáció azon kevés tagjához sorolható, akik a pártvezetéssel szemben felvállalták a nyílt sisakos konfrontációt. Szükséges megjegyeznünk ugyanakkor, hogy bírálataink szinte kizárólagosan a nemzetiségi kérdésre összpontosult, elenyésző esetben emeltek kifogásokat a párt hatalomgyakorlási eszközeivel szemben...

Király Károly, amikor a Securitate megfigyelési dossziét nyitott róla a hetvenes évek elején, a Călătorul-Utazó fedőnevet kapta. A Securitate amellett, hogy az általában bevett szokás szerint a fedőnevet a célszemély családnévének kezdőbetűjéből találta ki, Király esetében ironikus módon, egyben beszélő nevet talált ki, ugyanis az utazó jelző nagyon is találó volt a célszemély teljes életútjára. Király Károly élete egy folyamatos utazássorozat volt a különböző célállomások, funkciók, egzisztenciális állapotok között: menekülés Dél-Erdélyből, Dicsőszentmártonból, építőtelepek, pártiskolák, pártfunkciók az ország különböző vidékein, komszomol iskola a Szovjetunióban, politikai száműzetésének állomásai, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Karánsebes, Bukarest és végül áttelepülése Magyarországra. Utazónak számít a politikai karrierjében is, hisz a létező szocializmust teljes mértékben átívelő politikai pályafutása a rendszerváltás után sem zárult le azonnal. Pályafutása során többek között volt: rajoni, tartományi instruktor, KISZ- és IMSZ-titkár, Központi Bizottsági (KB) tag, megyei első titkár, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának (MNDT) központi vezetőségi tagja, a rendszerváltás után pedig a Nemzeti Megmentési Front (NMF) országos alelnöke, a Maros Megyei Tanács elnöke, majd egy rövid ideig Románia szenátora.

Tanulmányunk célja röviden felvázolni Király Károly politikai pályafutását, annak legfon-

tosabb állomásait, szakaszait. Mindezt egy általános romániai és erdélyi magyar politikatörténeti kontextusba ágyazva mutatjuk be. Korábbi kutatásainkra¹ (is) alapozott premisszánk az, hogy Király Károly az ún. „hatvannyolcas generáció” más tagjaihoz hasonlóan kettős identitással rendelkező kisebbségi politikus volt. Szocializációja révén sokáig lojális pártkatonának, ideológiailag megbízható kádernek számított, ugyanakkor fontos volt számára a nemzeti (ez esetben magyar) identitás is.

Elemzésünk többtípusú forráson alapszik: a Román Országos Központi Történeti Levéltár dokumentumai (Központi Bizottság, KB Titkárság, Minisztertanács, Végrehajtó Bizottság, különböző szakbizottságok tevékenységéről készült jegyzőkönyvek, jegyzékek, átiratok); a Román Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatóságának iratai (a megyei tanács jegyzőkönyvei); a korabeli sajtóban megjelent cikkek (*Előre, Megyei Tükör, Vörös Zászló*); Király Károly önéletírása²; a Securitate Irattárában található iratok; életútbeszélgetés Király Károllyal.³

Király Károly (1930–2021) 1958–1972 között egy ismert és tapasztalt magyar nemzetiségű pártvezetőnek számított Romániában, 1973–1989 között a rendszer kisebbségpolitikáját nyíltan bíráló személyként vált ismertté, 1989-ben visszatért az aktív politikai életbe, egy rövid ideig Maros megyei tanácselnök, a NMF bukaresti alelnöke, majd szenátor volt.

Király 1930. szeptember 26-án született Dicsőszentmártonban egy nyolcgyerekes munkáscsaládban. A két világháború között a család munkahelyi problémák miatt gyakran változtatta a lakóhelyét. Iskolai tanulmányait az első két év kivételével román nyelven végezte. 1940-ben a család Dél-Erdélyben ragadt, de az apa sikeresen átszökött az akkori Magyarországra, később a teljes család követte őt. A fiatal Király a világháború végét, az átmeneti időszakot, majd a kommunista hatalomátvételt első fázisát Marosvásárhelyen élte át. Primer szocializációját a két világháború közötti, belső erdélyi munkásélet határozta meg. Időszakos és viszonylagos jólét, majd szegényes életmód, állandó vándorlás, jellemezték a gyerekkorát, sorstársaihoz hasonlóan már korán arra kényszerült, hogy különböző gyermekmunkákkal egészítse ki a szerény családi jövedelmet. A kommunista mozgalommal Marosvásárhelyen találkozott, itt iratkozott be a Román Kommunista Párt (RKP) helyi ifjúsági szervezetébe, kezdett el tanonciskolába járni és tevékenykedni a mozgalomban. Visszaemlékezése szerint a kezdeti hittanórák után a református konfirmáció elmaradt „ideológiai megfontolásból”.⁴

Király szekunder szocializációja, új identitása az RKP különböző oktatási és szervezeti struktúráiban teljesedett ki. Több, mozgalmista kortársához hasonlóan az ország különböző építőtelepein dolgozott.⁵ 1948-ban 6 hónapig a Szálva Visói vasútépítkezéseknél dolgozott. 1949-ben KISZ-aktivista volt a Duna-Fekete-tenger csatornánál, 1952-ben pedig a békási vízierőműnél volt KISZ-titkár. Az építőtelepeket különböző rajoni és tartományi tisztségek követték. 1952-ben Buhus rajoni első titkár volt, 1955-ben pedig Bakó tartományi titkár. Közben folyamatosan képezte magát a különböző pártiskolákban, a csúcsot 1956–1957-ben Moszkvai komszomol iskola jelentette. 1963-ban elvégezte a Ștefan Gheorghiu-pártakadémiát. 1970-ben közgazdaságból diplomázott Bukarestben, majd 1971-ben akadémiai levelező tagságot nyert a Társadalmi és Politikai Akadémián. A pártiskolai és tanulmányai évei alatt is több politikai funkciót töltött be az ország különböző pontjában. 1957–1958-ban KB-instruktor volt Suceava, Galați, Nagyvárad, Ilfov és Ploiești tartományokban. 1958 és 1965 között a Magyar Au-

tonóm Tartomány, majd a Maros Magyar Autonóm Tartomány IMSZ-titkára volt, 1965 és 1968 között pedig a Gyergyó rajoni párttitkári tisztséget töltötte be.⁶

Innen, Gyergyó rajonból következett a legnagyobb politikai ugrás Király Károly életében, amikor 1968-ban a frissen megalakult Kovászna megye élére nevezték ki, ő lett az RKP első titkára. Király politikai pályafutásának felfele ívelését jelezte az is, hogy a szintén 1968-ban megalakult MNDT-nek⁷ lett az alelnöke, illetve 1974-ig bevásárolták az RKP KB-ba is. Egy frissen alakult megye első titkárának lenni 1968-ban jelzésértékűnek számított, a Ceaușescu nevével fémjelzett pártvezetés teljes körű bizalmát feltételezte.

Az új közigazgatási egységekben lezajlott egy jelentős elitcsere. A politikai modell működésnek alapját az új helyi elit és a központi vezetőség közötti zökkenőmentes kapcsolat jelentette. Ennek a megyei titkár volt az egyik alapköve. A megyék élére a KB az új pártvezetéshez lojális első titkárokat nevezett ki. Ezek többsége az 1965-ös vezetőváltás után került fontosabb pozícióba, vagy alsóbb szintekről (a Dej-vonal mellett el nem kötelezett rajoni, tartományi vezetők) érkeztek vagy pedig a bukaresti pártstruktúrákból (KB-instruktor stb.).⁸ Kovászna megye élére Király Károly személyében nem helyi (Kézdivásárhely vagy Sepsi-szentgyörgy rajoni) vezető került, hanem egy helyi (székelyföldi) és bukaresti tapasztalattal egyaránt bíró aktivista. A rövid idő alatt rendkívül felívelő politikai pályát befutott Királyt a párt X. Kongresszusán bevásárolták az RKP KB-ba, a PB-be majd az Államtanácsba is. Király a megyésítés során rendkívül hasznosnak bizonyult a pártvezetés számára. Politikailag megbízható volt, ugyanakkor jó helyismerettel rendelkezett, és sikeresen kezelte a helyi elitek (és közösség) – a megyésítési lázban és vitákban sokszor indulatos – megnyilvánulásait. Király személye tehát tökéletesnek mutatkozott a pártvezetés által működtetett politikai modell Kovászna megyei megvalósításához.⁹

A Király Károly vezette Kovásznában a közigazgatási reform utáni 2-3 év az új megye konszolidációjával, intézményesítésével telt el. Kihasnálva a pártvezetés által felkínált lehetőségeket, az országos politikára jellemző relatív kulturális nyitást az új megyei elit igyekezett gazdasági és kulturális téren egyaránt megerősíteni a térséget. Központi és helyi kezdeményezések összehangolásából több ipari beruházásra került sor, új kulturális intézmények alakultak, vagy megerősödtek a régié. Az ideológiai „harc”, a társadalom szocialista típusú átalakításának kísérlete ugyan folytatódott, de lényeges elem, hogy az ún. progresszív kultúra¹⁰ jegyében a helyi elitnek lehetősége volt egy átfogó kulturális, a lokális identitás számára gazdag táptalajt biztosító örökségesítési mozgalmat elindítania. Mindezen törekvésekben, az eddig az ország különböző tartományai és rajoni pártszervezetei között ingázó Király Károly megyei első titkárbán nemcsak egy elnéző, hanem egy aktív partnerre találtak.¹¹ A központi pártvezetés fontosabb tagjaival szívélyes és bizalmi viszonyt ápoló Király nem akadályozta, sőt az esetek többségében segítette a helyi elit törekvéseit. Ebben sokat segített a mozgalmasnak és mobilisnek tekinthető pártkarrierje során kialakult kapcsolathálózata, illetve az a tény, hogy a pártvezetés tagjai nagyon gyakran fordultak meg az ideálisnak tekintett Kovászna megyei vadászhelyeken, vadászatonon, ahol a megyei első titkár volt a házigazda.¹²

Király proaktív, sokszor önjáró szerepe, az új megyében tapasztalható erős, lokális-etnikai tartalommal is bíró kulturális mozgalom már a korai időszakban kiváltotta a pártvezetés egyes tagjainak rosszallást. Az új Kovászna megyei vezetés 1971-ben kapta meg az első komoly és összehangolt bukaresti kritikát a júli-

usi tézisek¹³ megjelenése után. Szeptember 30-án Sepsiszentgyörgyön a helyi pártszervezet újabb plenáris ülést tartott, amelyen a bukaresti küldött (a Kovászna megyeiekkel amúgy is kritikusan bántó Gheorghe Pană KB-tag) jelezte, hogy a pártpolitikában ideológiai irányváltás következett be, hogy az eddigi irányvonal sok szempontból téves, helytelen volt. Ekkorra már kirajzolódtak azok a neuralgikus pontok, amelyek az új Kovászna megyei vezetőség a központi pártvezetés kapcsolatában jelentkeztek. Király tehát a lokális kezdeményezésekben vállalt és betöltött szerepeivel, helyi hatalomgyakorlási módszereivel gyakran túllépte a „központi helytartó” státusát. Ahogy a lemondását megvitató rendkívüli ülésen a KB küldött, Pană fogalmazott „Király elvtárs gyakran hozott úgy döntéseket [kvázi a lemondását is – sz. m.], hogy nem konzultál a felső pártvezetéssel”.

1972 tavaszán a Kovászna megyei első titkár mindenki számára váratlan lépést tett. Április 1-én a megyei pártbizottság bürojának ülésén a lemondásával egyenértékű bejelentést tett és pedig, mivel benyújtotta a házasságát felbontó váló keresetét, alkalmatlanná vált¹⁴ a megyei pártbizottsági első titkári, valamint a megyei néptanács végrehajtó bizottsági tisztségek betöltésére. „Tájékoztatni szeretném a bürot személyemet illetően. Alkalmatlan vagyok a megyei pártbizottsági első titkári, valamint a megyei néptanács végrehajtó bizottsági tisztségek betöltésére. Tájékoztatom önöket, hogy nyilatkozatot küldtem Bukarestbe, amelyben közöltem, hogy mindezen tisztségekről lemondok. Tisztában vagyok a felmerülő személyes, munkahelyi és politikai következményekkel, problémákkal. Megszámlálhatatlan alkalommal kielemeztem már ezeket, főként ma éjszaka. Vállalom az ügyemben meghozandó politikai döntéseket... Kérem, ne próbáljanak rávenni arra, hogy döntésem megmásítsam, most képtelen vagyok ennél többet tenni. Tudatában vagyok a felmerülendő problémáknak, de vállalom a következményeket minden területen. Alaposan átgondoltam, hogy jó vagy rossz, amit tettem, de minden relatív, felelősségem tudatában cselekszem. Döntésem megmásiíthatatlan. Beszélni róla majd egy következő alkalommal viszont lehet” – hangzottak el a súlyos szavak.¹⁵

Király lemondása egy rendkívül komplex ok-okozati összefüggésrendszer eredménye, és mindenképpen egyedi esetnek számított a korabeli hatalomgyakorlási viszonyok közepette. Önéletírásában Király személyes és politikai jellegű indokokkal magyarázza döntését. A házassága, beszámolója szerint, zátonyra futott, ugyanakkor a politika helyzet sem volt kedvező számára. Vallomása szerint az 1972. március 31-én megtartott, de számára rosszul sikeredett MNDT vezetőségi ülése adta meg a döntő lökést a megyei pártvezetésben és néptanácsban betöltött tisztségekről való fel-, illetve lemondásra. A történet részét képezi a visszaemlékezésekben kevésbé hangsúlyozott tény is, miszerint fülest kapott arra vonatkozóan, hogy eddigi Kovászna megyei ténykedései miatt (is) bukaresti minisztériumi állásba kívánják helyezni, az-az felfele akarják buktatni.¹⁶ Mindenképpen a lemondását megvitató büroülésen elsősorban a magánéleti problémák kerültek terítékre. Király hosszasan elemezte vívódásait és a házasságában felmerülő, egyre súlyosabbá váló problémákat, amelyeket nem sikerült megoldania. Úgy gondolta, egy olyan kisvárosban, mint Sepsiszentgyörgy, nem tudta volna palástolni, rejtgetni ezen magánéleti gondokat, ezért döntött a válás és a lemondás mellett. A hivatalos jegyzőkönyv szerint azt is hangsúlyozta, hogy nem a párt ellenében hozta meg e döntését és, hogy egy másik szinten, beosztásban kész tovább szolgálni a pártot.¹⁷

Természetesen „a pártot másik szinten szolgálni” nem lehetett egyszerű feladat. A politikából szokatlan módon kicsekkolt egykori aktivistának meg kellett találni a helyét úgy, hogy a párt imidzse ne sérüljön, Király meg egyszerre legyen szem előtt, és története ne tűnjön nyílt szakításnak. A lemondását követő néhány év egy újabb „utazásokkal és ideiglenes megállókkal” tarkított időszak volt. Az állami (KB-tagság, Államtanács-tagság), inkább szimbolikus funkciókat a következő pártkongresszusig meghagyták Királynak. A pártvezetés a gazdasági szférában vélte megtalálni a hűtlen elvtárs új helyét.

Mindezek után Király 1972-ben a karánsebesi Fakitermelő és Fafeldolgozó Kombinát vezérigazgatói posztjára került, ahonnan rövid idő után, 1973 tavaszán Marosvásárhelyre távozott a Maros Megyei Fakitermelő Vállalathoz, igazgatónak. Két hónap után a marosvásárhelyi Villamossági és Áramszolgáltatási Vállalatnál a kereskedelmi osztály vezetője lett, majd újabb néhány hónap után a Maros Megyei Kisipari Szövetség elnökévé nevezték ki. 1978-ben ismét Karánsebesre helyezték a Fakitermelő Kombináthoz, de még ugyanebben az évben visszatért Maros megyébe a Konzervgyár élére.¹⁸

A politikai életből való kilépéssel járó lemondása után Királynak lehetősége lett volna csendben meghúzódnia a számára kijelölt gazdasági pozíciókban, amelyek, ha a régivel nem is egyenértékű, de helyet biztosítottak a nomenklátúra gazdasági szegmensében. Király a felajánlott pozíciókat elfogadta, a hallgatás minden formáját ugyanakkor nem. A hetvenes évek második felétől egyre több, belső-, pártfórumon fogalmazott meg bírálatot az RKP nemzetiségpolitikájával szemben. 1976 őszén Marosvásárhelyen az MNDT plenáris ülésén bírálta a párt nemzetiségpolitikáját. Első beadványában 12 pontban fogalmazott meg ajánlást az MNDT munkáját illetően. 1978-tól kezdődően több tiltakozó levelet írt a pártvezetés különböző szerveinek, vezetőjének címezve. Beadványt fogalmazott meg Ilie Verdetnek az MNDT működéséről, amelyben azt kifogásolta, hogy a szervezet munkája formálissá vált, letért az RKP által megfogalmazott elvekről.¹⁹ A továbbiakban többek között még levelet kapott Ungur Ioan, Ion Gheorghe Maurer vagy akár maga a pártfőtitkár, Nicolae Ceaușescu is. Király egyes beadványainak néhány részletét a Szabad Európa Rádió is beolvasta, amely gyakran tematizálta román és magyar nyelven is az emberjogi kérdéseket, ugyanakkor a szerzőnek ismertséget és ezáltal egyfajta védelmet is biztosított.²⁰ Talán ezzel is magyarázható az a tény, hogy Király ellen „csak” ún. adminisztratív intézkedésekkel léptek fel, munkahelyi kivizsgálásokkal, ellenőrzésekkel, a pártvezetőséghez történő beidézésekkel, büntetésekkel, megrovásokkal, áthelyezésekkel, illetve a Securitate által kezdeményezett módszerekkel (befolyásolás, eltanácsolás, elszigetelés, ellenpropaganda, befolyásolás).²¹

A hetvenes évek közepétől Király Károly egyre inkább kitüntetett helyet foglalt el a Securitate biztonságpolitikai munkájában. Az ő esetében továbbra is a disszidens megnyilvánulások megelőzése és semlegesítése volt a legfontosabb állambiztonsági feladat. „1. Király Károly magatartásának és elfoglaltságainak, valamint ellenséges jellegű kapcsolatainak (Marosvásárhelyen és a szomszédos megyékben) részletes megismerése a továbbiakban is. 2. A bel- és külföldi intézkedések folytatása Király Károlynak az ellenséges kapcsolataitól való elbátortalanítása, kompromittálása és izolálása érdekében, hogy megsemmisítsük az ellenséges tevékenységekre buzdító tényezőket. 3. Rávenni Királyt – megfélemlítés és pszichikai nyomásgyakorlás útján –, hogy a jövőben hagyjon fel az ellenséges és nacionalista tevékenységekkel. 4. A Király Károly-féle akciók hatásának

a megállapítása a magyar etnikumúak sorában, és minden olyan tett szigorú megelőzése, melyeket az ő befolyása alatt az állambiztonság ellen követnének el ellenséges, nacionalista-irredenta elemek, főképpen ún. csúcsértelmiségek” – összegezték egy, 1989-ben készült munkatervben a Securitate munkatársai.²²

A nyolcvanas években az ellenzékiévé avanzsált Király tevékenysége a Szabad Európa Rádiónak is köszönhetően – a korabeli viszonyok között értelmezve – egyre szélesebb körökben vált ismertté. Ellenzéki megítélése, presztízse jelentős mértékben megnövekedett nemcsak a magyarok között, hanem egyes román körökben is. Az 1989-es romániai forradalom és rendszerváltás eseményei közepette Maros megyében és Marosvásárhelyen a gyárakból érkező tüntetők között Király olyan legitimitással bírt, hogy politikusi múltja ellenére őt választották meg a frissen megalakult Maros megyei forradalmi tanács élére. Egyes román körökből érkezett ugyan ellenvélemény a személylét illetően, de pozícióban maradásához hozzájárult az új román vezetéssel, a NMF vezetőjével, Ion Iliescuval való viszonya is, akivel az egykori pártkarrier mellett a pártvezetésből való kiszorulásban is közös sorson osztoztak. Király lelkesítő beszédekkel mondott, tárgyalt a hadsereg és a Securitate képviselőivel, hozzájárult a helyi állapotok pacifikálásához. A bukaresti beágyazottságával magyarázható az is, hogy még ezekben a napokban megválasztották a NMF egyik országos alelnökének is.²³ A marosvásárhelyi etnikai konfliktus alatt Bukarestben tartózkodott.

Király igyekezett megkapaszkodni a rendszerváltás utáni politikai életben is. A NMF-ben történő szerepvállalása miatt nem vett aktívan részt a romániai magyarság rendszerváltás utáni érdekvédelmi szervezetének, az RMDSZ-nek a kiépítésében, de a társadalmi és politikai presztízse miatt (is) felkerült a szervezet jelöltlistájára az 1990-es parlamenti választásokon. Király Kovászna megyei szenátori mandátumot szerzett az RMDSZ színeiben. Mandátumát nem vitte végig (1992-ig), 1991-ben, az új román alkotmány elfogadásakor, szembefordulva a saját frakciójával, amely nemmel szavazott, megtagadta a szavazást, így tisztségétől is meg kellett válnia. Ez az újabb „magánakció” és a magyar érdekképviselői szervezet számos tagjával és akkori vezetőségével való súrlódásai, nézeteltérései azt eredményezték, hogy Király számára véget is ért a rendszerváltás utáni politikai karrier. Személyisége és politikai múltja miatt is több támadás érte a helyi sajtóban és különböző politikai fórumokon egyaránt.²⁴

Következtetések

■ Király Károly politikai pályája egy tipikusnak is nevezhető pártaktivista karrierrel kezdődött, eljutva ennek a csúcsára. Ezt viszont egy, a korabeli viszonyok közepette tipikusnak alig nevezhető életszakasz követte, amikor fokozatosan szembefordult a pártvezetéssel, és a nyolcvanas évekre a romániai magyar disszidencia egyik legismertebb alakja lett. A rendszerváltás után megpróbálta kihasználni az ellenállásából fakadó társadalmi, kapcsolati tőkéjét, de nem sikerült tartósan megkapaszkodnia az új politikai rendszerben. Király politikai karrierje, sikerei, majd kudarcai és ellenálló tevékenysége, az általa használt eszköztár, a közéleti tevékenységében végbement metamorfózis az adott korszak politikai kontextusában értelmezendők. Ő maga életrajzi könyvében, az önreflexió eszköztárát szinte teljesen mellőzve, kevés időt szentel az 1972 előtti életpályára bemutatására és kielemezésére, egyfajta generációs kényszerpályaként írja le.²⁵ Az RKP pártelitjéhez fűződő viszonyának, kapcsolatainak bemutatása több-

nyire kimerül néhány vadászati anekdotában. Nagyobb teret kap ugyanakkor a mellőzés, az ellenállás időszakának, majd később a '89-es változások és az RMDSZ-hez fűződő ambivalens kapcsolatának a bemutatása. Összességében ezek a fejezetek sem tartalmazznak az életpályára vonatkozó önreflexív, elemző, kontextualizáló elemeket.

Király Károlyt az ún. hatvannyolcas generáció tagjai közé sorolhatjuk.²⁶ Ide tartozott a teljesség igénye nélkül: Gáll Ernő, Domokos Géza, Hajdu Győző, Sütő András, Bodor Pál, Huszár Sándor, Király Károly, Fazekas János, Gere Mihály stb. A csoport tagjai többnyire az ötvenes-hatvanas években szocializálódtak, ekkor részesültek felsőfokú (vagy pártegyetemi) képzésben. Ismerték a többségi nyelvet és kultúrát, a kommunista párt működési mechanizmusait, és többnyire aktívan részt is annak működtetésében. Mindannyian egzisztenciális függőségben voltak a párttal és az állammal szemben, nem rendelkeztek (vagy csak eleenyésző mértékben) 1945-előtti szocializációval, így tapasztalatokkal sem arról, hogy a társadalom miként működött a párt diktatúrájának bevezetése előtt. A párton belül kisebbségi érdekvédő csoportként tartották magukat számon, ezekből a belső struktúrákból (RKP KB, PB, megyei tanácsok, Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa, szakértői tanácsok stb.) próbálták meg befolyásolni a párt nemzetiségpolitikáját. Tevékenységüket a népszolgálati ideológia határozta meg.²⁷ Baloldali szocializációval rendelkeztek, hittek a kommunista ideológiában, és ún. kettős identitás jellemezte őket: lojalitás a párt iránt és saját közösségük szolgálatának gondolata. Minden eszközzel támogatták az RKP-t, ugyanakkor szükségesnek tartották az önálló kisebbségi intézményrendszert. A Ceaușescu által felkínált integrációs lehetőségeket maximálisan kihasználták a hatvanas években. Visszafordultak a nemzeti azonosságépítéshez, amely alternatívát jelentett a hatvanas években beindult román azonosságépítéssel szemben (néprajz, honismereti mozgalom baloldali humanista hagyomány felfedezése, kisebbségi sajátosság, kulturális egyenrangúság).²⁸

Király Károly 1948–1968 között különböző szinteken töltött be, többnyire regionális szintű pártvezetői funkciókat. A politikai csúcsra 1968-ban ért fel, amikor kinevezték a frissen megalakult Kovászna megye első titkárának, a helyi pártvezetés és adminisztráció vezetőjének. Király a helyi hatalomgyakorlás szempontjából a bukaresti modellt követte. Lemondásáig megőrizte az első számú helyi vezető státusát. Közvetítette a központi vezetés ideológiai üzenetét, irányított, rendreutasított, dicsért, megrótt, felavatott, látványos vizuális megjelenítésben gyárakat, üzemeket, kulturális intézményeket és rendezvényeket látogatott meg, szónokolt, vezette a megyét. Sikerét egyszerre köszönhette a politikai konjunktúrának és személyes kvalitásainak. A pártvezetés ebben az időszakban egy relatív liberalizációval teremtett magának legitimitást. Ebben a helyzetben, egyes, erre fogékony megyei vezetőknek is lehetősége adódott az országos modell helyi szintű adaptációjához. Gazdasági téren az új megyék is részesültek az országos beruházási alaphól. Ugyanakkor a nemzetiségi kérdés tematizálására is új lehetőségek nyíltak. Király Károly ilyen körülmények között került egy magyar többségű közigazgatási egység élére, amely politikai kompromisszumok árán született, amelynek politikai-kulturális elitje bizonyítani akarta a megye gazdasági-kulturális életképességét, és megpróbálta rövid idő alatt behozni az évtizedek alatt felgyűlt hátrányt. Király, bátor és dinamikus személyisége révén a kezdeti időszakban mozdonya volt ezeknek a törekvéseknek.

Király Károlynak, tehát sikerült a pártvezetéssel és pártfőtitkárral szembeni lojális, népszerű és rendkívül eredményes megye vezetőként pozicionálnia magát. Szintén sikerült fontos közvetítő tényezővé válnia a központi hatalom számára. Ez a közvetítő szerep fordítva, a központi vezetés irányába is működött, aminek következtében olyan kérdésekben tudott eredményeket elérnie, melyek addig elakadtak a pártbürokrácia különböző útvesztőiben.²⁹ Hatékony érdekérvényesítő munkájának köszönhetően, pedig a megye olyan kulturális intézményi hálóval gazdagodott, mely Háromszék kulturális értékeinek, helyi hagyományainak megismerése, megőrzése, ápolása által a helyi közösségtudat erősítését, építését szolgálta. Politikai pályája gyakorlatilag ekkor teljesedett ki. Fontos tagja volt a felső pártvezetésnek (ezt bizonyítják a közös vadászatok, a személyes kapcsolatok révén történő helyzetmegoldások), ugyanakkor megbecsült és tisztelt vezetője a Kovászna megyei elitnek. Igazi ereje, hatékonysága helyi, megyei szinten nyilvánult meg. Király Károly azonban ekkor már nem csak egy, a központi utasításokat végrehajtó aktivista volt. Számos kérdésben önjáró módon nyilvánult meg, különböző kérdésekben, személyes kapcsolatait használva gyakran lépte túl a fennálló párthierarchiát, számos ellenfelet szerezve magának a pártvezetés felső köreiben. Ezzel és a már említett magánéleti problémákkal magyarázható részben az „aktivista Király bukása”.³⁰

Király Károly a hatvannyolcas generáció azon kevés tagjához sorolható, akik a pártvezetéssel szemben felvállalták a nyílt sisakos konfrontációt. Szükséges megjegyeznünk ugyanakkor, hogy bírálatauk szinte kizárólagosan a nemzetiségi kérdésre összpontosult, elenyésző esetben emeltek kifogásokat a párt hatalomgyakorlási eszközeivel szemben, de a kommunista ideológiát és az erre épülő gazdasági-politikai rendszer létjogosultságát nem kérdőjelezték meg.³¹ A módszer, amit a kezdetben választott, ami egyfajta modellként létezhetett számára, az a párt- és a diktatúra működési mechanizmusának terméke volt. Egy ún. „informális-individuális alkudozási modellben” a vezetők személyes kapcsolataikat kiaknázva, egyezkedéssel „oldották meg” a közösségi és egyéni problémákat. Újabb és újabb tárgyalásokkal, beadványokkal, ismeretségi szálak húzogatásával igyekeztek enyhíteni a rendszerszintű etnikai diszkrimináción.³² Király pártaktivista időszakában, mint említettük, előszeretettel használta az egyéni kapcsolatrendszerét, lemondása és fokozatos kiszorulása közben a párt belső nyilvánosságának és vezetőségének szánt beadványokban, „levelekben” fogalmazta meg bírálatait. Király ellenzéki tevékenysége egy, változásokon végbemenő folyamat, egy metamorfózis. Egy, a párthierarchiát bejáró és jól ismerő, a kezdetekben a diktatúra szabályait elfogadó és működtető magyar nemzetiségű pártaktivistában a személyes ambíciók és sértettség mellett aktiválódik a nemzeti tudat is. Az egykori pártaktivista a személyes és hatalomgyakorlási mechanizmusok miatt (is) bekövetkezett „kicsekkolása” után egy rövid ideig, a párt belső iratai alapján, úgy tűnt, hogy egy renitens aktivista fegyelmi jellegű ügyéről van szó. A hetvenes évek levelei és beadványai elsősorban a párt belső nyilvánosságát célozták meg és a párt által működtetett adminisztratív és kisebbségi szervezetek működését, azoknak az etnikai politizálás szempontjából történi tartalmi kiürülését tematizálták. Ő maga is azt írja az emlékirataiban, hogy: „Ezt a néhány problémát a Párt és Államvezetés iránti teljes bizalom jegyében írtam le Önnek, bízva abban, hogy megoldódnak, anélkül, hogy felvetőjének emiatt nemkívánatos következményekkel kellene szembenéznie.”³³ A Securitate által készített feljegyzések alapján, Király ekkor még azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy a Szovjetunió

erőteljesebb fellépésével meg lehetne oldani a nemzetiségi kérdést, egyre szorosabbra fonva a szocialista országok együttműködését, megfontolandó a határok légiesítését is.³⁴ A nyolcvanas évektől Király tevékenysége a Szabad Európa Rádióknak és a magyarországi érdeklődésnek is köszönhetően egyre nagyobb publikitást kapott. Ekkor Király már tisztában volt a tettei következményével, felismerte, hogy számára nincs visszaút és a párt által felkínált apró kompromisszumokba se ment bele.³⁵

A politikai elszigeteltségéből az 1989-es romániai forradalom és rendszerváltás után törhetett ki, mint említettük, megválasztották a NMF Maros megyei vezetőjének, majd országos alelnökének. A diktatúra bukásának pillanatában ő volt az a személy, aki kellő ismertséggel, tapasztalattal rendelkezett ahhoz, hogy az események élére álljon, Bukarestben és Marosvásárhelyen is egyaránt elfogadják. A hetvenes évek elején vált kegyvesztetté, saját elhatározásból vált a rendszer ellenzőjévé. A másfél évtized viszonylag elegendő volt ahhoz, hogy a köztudatban viszonylag megkopjon pártaktivista múltjának emlékezete, bár erre a rendszerváltás körüli vitákban is történtek utalások. A Szabad Európához intézett levelei, amelyben a diktatúra nemzetiségpolitikáját bírálta, nagy népszerűséget szereztek számára a magyar lakosság körében. A személyéről, az őt ért vált vagy valós támadásokról szóló, néha misztikus történeteket szinte mindenki ismerte. Jó kapcsolati tőkével rendelkezett Bukarestben, az új vezetés számos tagját személyesen is ismerte. Úgy tűnt, Király személye az első napokban mindenki számára garanciát jelentett. Bukarest és Iliescu azt remélhette tőle, hogy Maros megye nem fog a radikalizmus útjára lépni, a marosvásárhelyi magyarok pedig az etnikai ügyek képviselőjeként tekintettek rá. A helyi románság és a román elit pedig azt nyugtázhatta, hogy noha magyar nemzetiségű vezető került Maros megye élére, legalább olyan személyről van szó, aki valamikor integrált része volt a román államvezetésnek.³⁶

Az, hogy a NMF-ben országos vezetői tisztséget vállalt, azt eredményezte, hogy egyre több időt töltött Bukarestben, és kevesebbet Maros megyében, és ennek két következménye is volt, ami véleményünk szerint kihatással volt a későbbi politikai karrierére is. A Fekete Márciusként ismert marosvásárhelyi etnikai konfliktus során talán számított volna a személyes jelenléte, terepismerete, presztízséé, de ő Bukarestben tartózkodott. Ott viszont nem sikerült komolyabb eredményeket elérnie pl., hogy rávegye Ion Iliescut arra, hogy közösen látogassanak el Marosvásárhelyre (ezt hangsúlyosan kérték a tüntetők több alkalommal is), pacifikálni a kialakult polgárháborús helyzetet, és a későbbi helyi tárgyalásokon se vett részt. A Marosvásárhelytől való távolmaradása és a NMF-ben való szerepvállalása már a kezdetektől eltávolította a frissen megszervezett magyar érdekképviseleti szervezet, az RMDSZ munkájától. A szervezet színeiben ugyan szenátor mandátumot szerzett, de az új román alkotmány és más kérdésekben kifejtett különutas magatartása hamar elhozta a szakítást. Véleményünk szerint ebben szerepet játszott Király személyisége és politikai szocializációja is, ugyanis nem minden esetben ismerte el és a fel a tárgyalások, a kompromisszumok szükségességét, álláspontja mellett (mint korábban is többször) a végsőkéig kitartott és nehezen ismert el más „igazságokat”.

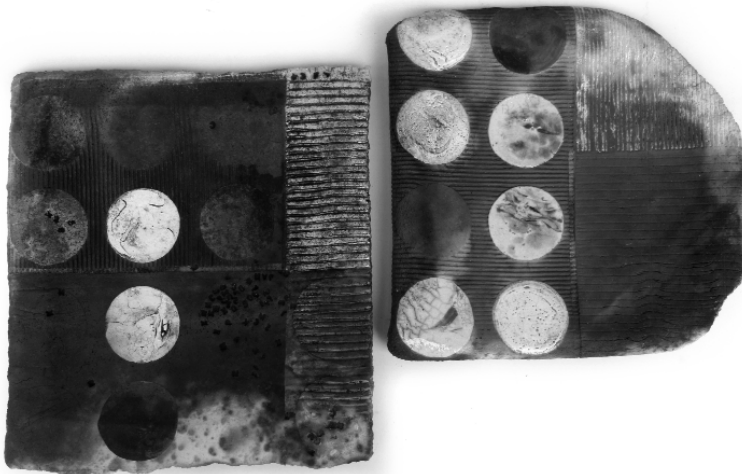
Az „Utazó-Călătorul” hosszú és mozgalmas, rendszereken és politikai korszakokon átívelő karriert járt be a huszadik századi romániai politikai életben. Magyar nemzetiségű pártaktivistaként kezdte a sztálinizmus időszakában, bejárta a pártképzés fontos szakaszait, lojális és jó pártkadernek bizonyult, így elérte

azt a pozíciót is, ami csak keveseknek adatott meg (a romániai magyarok körében hatványozottan), megyei első titkár, KB-tag lett. Személyes és politikai indíttatású ügyei miatt szakításra került sor a pártvezetéssel, és ez a momentum egy másik úton indította el. A kezdetben a párt hatalomgyakorlási mechanizmusait bíráló egykori aktivista fokozatosan a nemzetiségpolitika nyílt és felvállalt bírálójává vált, amely korabeli viszonyok közepette komoly fegyverténynek számított. Ebben valószínűleg segített a meg nem alkuvó személyisége is, és az a tény is, hogy a lépéseiből fakadó politikai lavinát már félúton lehetetlen lett volna súlyos kompromisszum nélkül megállítani. Az ellenállásból fakadó társadalmi tőkéje a rendszer-váltás közben újra a politikai élet központjába emelte, de a rekordgyorsasággal zajló történelmi események és megváltozott, új, demokratikus játékszabályok közepette nem sikerült tartósan megkapaszkodnia a politikában.

■ JEGYZETEK

1. Novák Csaba Zoltán – Tóth-Bartos András – Kelemen Kálmán Lóránt: *Újjászületés. Háromszékből Kovászna. Kovászna megye megszervezése és intézményesülése 1968–1972*. Pro-Print Könyvkiadó – Háromszék Vármegye Kiadó, Csíkszereda – Sepsiszentgyörgy, 2013.
- Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája 1965–1974*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011.
- Uő: *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája 1974–1989*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2023.
2. Király Károly: *Nyílt kártyákkal I. Önéletírás és naplójegyzetek*. Sétatér Alapítvány, Pécs, 2013.
3. Életútbeszélgetés Király Károllyal. Az interjút Maksay Ágnes készítette, szakmai referens Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Dokumentációs tára, Kolozsvár.
4. Király: *Nyílt kártyákkal...* i. m. 14.
5. Kortársa és sorstára volt pl. a későbbiekben, a – romániai magyar szempontból – legmagasabb politikai funkciókat betöltő Fazekas János vagy Románia 1989 utáni első elnöke, Ion Iliescu.
6. Király: *Nyílt kártyákkal...* i. m. 15.
7. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsáról részletesebben lásd: Novák: *Aranykorszak* ... i. m. 54–64.
8. Hargita megye élére a Csík rajonból érkező Bránis Lászlót, Maros megye első titkárának pedig az egykori MMAT vezetőjét, Vereş Nicolaét nevezték ki. A közigazgatási reform székellyföldi vonatkozásairól, Kovászna megye létrehozásáról részletesebben lásd: Novák – Tóth-Bartos – Kelemen: *Újjászületés...* i. m. 91–103.
9. Uo.
10. Progresszív kultúra részének számítottak a kulturális örökség azon elemei, amelyek beilleszthetőek voltak a kommunista ideológia és mozgalom narratívájába.
11. Novák – Tóth-Bartos – Kelemen: *Újjászületés...* i. m. 109–224.
12. Király: *Nyílt kártyákkal...* i. m. 10–35.
13. Ceaușescu 1971. július 6-án a KB plenáris ülésén fejtette ki a téziseit, amellyel kezdetét vetett Romániában az ún. „mini kulturális forradalom”. A tézisek előírták a párt szigorúbb beavatkozását a politikai-ideológiai és kulturális életbe: erőteljesebb ideológiai nevelés és indoktrináció a párt- és az állami oktatásban, a propaganda fokozása és látványosabbá tétele, a káderszelekció szigorítása, a társadalmi mobilizáció fokozása, a nyugatról beáramlott filozófiai és kulturális irányzatok kiszorítása a médiából, a szocialista cenzúra erősítése. A „júliusi tézisek” első pontja kitért a nemzetiségi kérdésre is. A negyvenes évektől hangoztatott hivatalos álláspont, miszerint a nemzetiségi kérdés megoldódott Romániában, ezúttal is alapaxiómaként jelent meg. Részletesebben lásd. Novák: *Aranykorszak?*... i. m. 64–72.
14. A kommunista párt, mint a társadalom egyedüli és üdvözítő vezetője, mindig is nagy hangsúlyt fektetett az ún. szocialista erkölcs és normák betartására, a társadalom fölötti hatalmának egyik legitimációs eszközeként kezelte. Ennek tudatában elleneztek az ismert vezetők nyilvános válását, magánéleti titkaik kiszivárogtatását.
15. Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Covasna (ANRDJCV), fond CJ al PCR CV dos. 3/1972. 246–247. f.
16. Király: *Nyílt kártyákkal...* i. m. 24.
17. ANRDJCV, fond CJ al PCR CV dos. 3/1972. 261–262. f.
18. Király: *Nyílt kártyákkal...* i. m.

19. Király helyesen érzékelte az MNDDT kifáradását, tartalmi kereteinek kiürülését. Novák: *Holtvágányon...* i. m. 44–50.
20. Uo. 66.
21. Emlékirataiban Király általa elkövetett merénylet kísérletről és orvosi beavatkozásról (sugározásról) is említést tesz, de kézzelfogható bizonyítékot ő maga se szolgáltat. Király ezen feltételezéseit maga a Securitate is feljegyezte, a „célszemély körében terjesztett híreszteléseként”.
22. ACNSAS, fond Documentar, dos. 13409, vol. 38. 10–19. f.
23. Novák Csaba Zoltán – László Márton: *A szabadság terhe*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2012. 33–45.
24. Király: *Nyílt kártyákkal...* i. m. 279–328.
25. Ugyanezt, a megkonstruált élettörténetet mesélte el a vele készített életútinterjúban is. Lásd, a már említett, a Videopontes által készített életút-beszélgetést.
26. A megnevezést Bárdi Nándor használja. Érvelésével, miszerint e generációs csoport tevékenységének csúcspontja volt az 1968-as esztendő, elfogadjuk. Bárdi Nándor: *A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989)*. In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor – Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 41–69.
27. Az 1945 utáni időszakban az erdélyi magyar közéletben a „pragmatikus” szocializmus-kommunizmus ideológiája a népszolgálatot mint jelszót és modellt megtartotta. Azzal a különbséggel, hogy megfosztotta annak legfontosabb elemétől, a spiritualitástól, az emberi lét közességéről szóló tant pedig felváltotta egy gnosztikus utópia. Az elképzelés az volt, hogy a kisebbségnek a szocialista világnézetben belül kell megfogalmaznia a helyét, a feladatait és a jövőképét. A világkép elfogadása tette ugyanis lehetővé a kisebbségi problémák, érdekek, feladatok, értékek tematizálását. Lőrincz D. József: *A népszolgálat*. In: *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Szerk.: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015. 305.
28. Novák: *Holtvágányon...* i. m. 73–74.
29. Uo. 81.
30. Novák – Tóth-Bartos – Kelemen: *Újjászületés...* i. m. 100.
31. Esetükben az etnikai disszidens kifejezését használjuk. Novák: *Holtvágányon...* i. m. 78.
32. Az elnevezés a *model of informal-individual bargaining*-ből származik, és Kiss Tamás, Torú Tibor és Székely István munkáira alapozva, Kiss Ágnes használja. Kiss Ágnes: *A „magyar érdek”. Versengő kisebbségi érdekképviselési elképzelések a nyolcvanas évek Romániájában*. kézirat
33. Király: *Nyílt kártyákkal...* i. m. 349.
34. ACNSAS, fond Documentar, dos. 13409, vol. 38. 21. f.
35. Uo.
36. Novák – László: *A szabadság terhe...* i. m. 42–44.

GÖMÖRI GYÖRGY

Képek mutogatása

„– Képmutató voltál, s vagy ma is,
síkos bőrű, akárcsak e hagyma itt” –
De mindenki képet mutat: magának,
s a világnak, megint mást a családnak,
önarcképet, szépen kiretusáltat,
elhallgatva, megőrizve titkaink
(a szülő, ha példát mutat, úgy tanít).
Ha megvénül, hátranéz, nem előre,
s végül kedves – unokákról – fényképeket
mutogató néni-bácsi válhat belőle.

Magellán monológja

Patagóniától Lapulapuig
repülővel csak néhány óra az út
nem is kell már átszállni Guamban
de az én koromban hajóval eltartott pár hónapig –
közben skorbutban meghalt harminc emberem
és hazatért a San Antonio
de birsalma-készletem még egyre tart
és ha nem bízom annyira magamban
túléltem volna a maktani kirándulást*
és jelenthettem volna a spanyol királynak:
Én a portugál Ferdinand Magellán
körülhajóztam az egész ismert
világot a teljes földgolyót

*Magellán 1521-ben esett el a fülöp-szigeteki Maktanban vívott harcban

FELLINGER KÁROLY

Kilégzés

Antoine Coysevox: XIV. Lajos szobra

A Napkirály ereje teljében
úgy néz a tömeg közé,
mint ahogy az áldott tükörbe tekint,
amit csak neki készítettek
a mesterek,

amibe rajta kívül senki emberfia
nem nézhet bele.

Mégis üres a tekintete,
képzeletben már
valahol messze jár,
a szabadság túloldalán.

François Jouffroy: A Vénuszra bízott első titok

A fiatal meztelen lány
egy Vénusz-szobor
fülébe súgja
első titkát.

A szobor ezáltal
életet nyer, megelevenedik,
a lány pedig szoborként
élheti mindennapjait.

Paul Maximilien Landowski: A Megváltó Krisztus szobra

Az Úrban hiszek,
a tenyerébe vert
szegek kitartásában.

A tisztaság
légyfogó.

Addig, ameddig
nem ragadnak rá
a legyek.

Kedvelt falfirka a
mondd el a vonalnak,
hogy mi az a gömb,

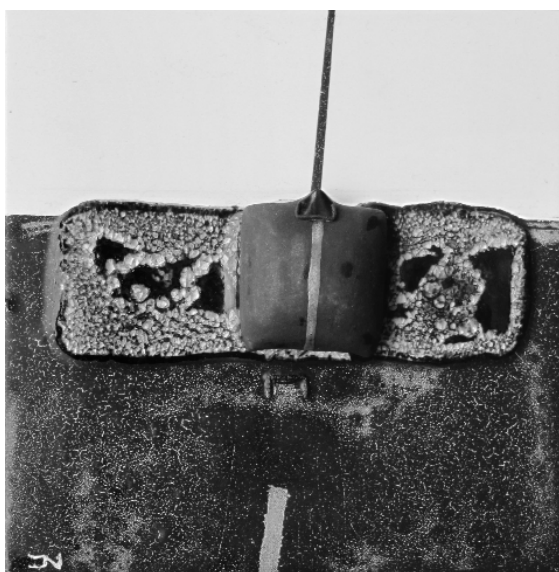
ott, ahol nincsenek falak.

A negyedik dimenzió
az örökké
jótékonykodni akaró idő,
időutazás, vissza
a kitalált jelenbe.

Ossip Zadkine: Az elpusztított város, Rotterdam

A feldarabolt testrészeket
összerakja a szobrász,
a szív, a tüdő, a belsőségek
azonban hiányoznak.

Átláthatóvá lett az ember,
az eltorzult, szörnyű száj
nem képes
lyukat beszélni
a remény hasába.

SÜMEGI GYÖRGY

PAULOVICS LÁSZLÓ

(Szatmárnémeti, 1937. augusztus 15. –
Szentendre, 2024. november 21.)

■ Paulovics László – *zarándokfestő*, Kocsis István drámaíró lényegbevágó meghatározása szerint, noha egész életében állandóságra vágyott, mindig a műterme moccanatlan magányában szeretett dolgozni. De a műtermét, a szatmárit a történelem, a Ceaușescu-diktatúra fölcseréltette, s először az NSZK-ba vitte, sodorta, majd végső révként, utolsó műteremkikötőként Szentendrére. Paulovics a 20. századi erdélyi, romániai magyar festőgenerációk negyedik rendjéhez, a Bardócz Lajos – Deák Ferenc – Gaál András – Cseh Gusztáv – Tóth László generációhoz tartozik. Ők 1960 körül diplomáztak a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán. Mestere a modern képzőművészet legfőbb kolozsvári terjesztője, Kádár Tibor volt, akiről vallja Paulovics, hogy „felnyitotta a szemem”. Szülővárosában, Szatmáron színházi díszlet- és jelmeztervező (1962–85). 1985-ben emigrál az NSZK-ba, ahol sajátos képletű magyar kulturális közegben dolgozik, bár kiállíthat német kollégákkal is. „Az NSZK-ban magyar témákban mozogtam, a német művészetbe nem lehet integrálódni. Azokat a témákat dolgozom föl, amiket otthon, Ceaușescu idejében nem lehetett” – vallja. Ott kezdi el a Don-kanyar történéseit és az 1956-os forradalmat megidéző grafikai sorozatait. Ezek erős kulturális gyökereit, az áldozatokkal való sorsvállalását fejezik ki. Ezt a műegyüttesét szerettük volna együtt kiállítani, ám e fontos történelmi munkáinak nem sikerült bemutatóhelyet találni az utóbbi években. E művei most már az elárvult szentendrei műteremben egymásnak háttal vagy a falnak fordítva várják a kiállítási föltámadásukat, amit az alkotójuk már nem érhetett meg.

Magyarországon, Szentendrén telepedett le, de ottélő és dolgozó festőként is látszólag megmaradt zarándokfestőnek, ugyanis volt olyan eset, amikor *nem fért bele* egy szentendrei kiállításba. Kicsoda is valójában ő? Magyarországon is emigráns, változatlanul vándorfestő? *Sorsrendeltetése* (Áprily Lajos kifejezése) szerint Paulovics László erdélyi, még pontosabban szatmári, partiumi, romániai magyar festő, aki németországi emigrációjából Magyarországra települt. „Sokszor úgy ébredek, hogy Szatmáron vagyok. Mindig úgy megyek haza, mint aki el se jött”.

Az emigrációban folytatta azon alkotói gyakorlatát, amelynek során íróarcmásokat, írójellemeket, alkotói habitusokat fogalmaz meg vizuális eszközökkel: „Szatmárnémetiben kezdtem, színészekkel: Csíky András, Ács Alajos és a költő Gellért Sándor. Kós Károlyt Kolozsváron rajzoltam le 1957-ben, akkor ő még a Széchenyi téren lakott. Volt, ami fotóról készült, pl. Kemény Jánosnál voltam, de akkor nem volt nálam rajzeszköz, aztán fényképről csináltam a rajzot. Ő őrizte az erdélyi melegséget, ahogy Barcsay Jenő is.” Paulovics íróportréinak textúráját gyakorlati azonos értékűen alkotja az írótl gondosan kiválasztott műrészlet, rövid életrajza, vagy kronologikus rendbe szedve élethelyszínei fölsorolása (pl. Ady Endre). Kós Károlyén könyvcímlapjai, rajzok s életrajza, vagyis bizonyos fragmentumok az arcképével együtt képezik azt a vizuális egységet, amely a sokat megélt alkotóhoz, jellemhez társul. Fontos az írásmód, a kalligráfia, hiszen Paulovics azt is igyekszik hűségesen visszaadni. Az írók, költők versíró mozdulata is fölidéződhet

általa. De maga a betű, a szavak és mondatok töredezett vagy folyamatossá tett egymásmellettsége vagy egymásutánisága fontos vizuális elemnek minősül e képeken. Milyen képi hordozóvá válhat a textus, amely alapvetően verbális természetű? Nincs itt valami ellentmondás, nem érezzük ösztönösen is minden, képen megjelent szövegnél, már a szentek szájából kibomló mondatzalagoktól kezdődően, hogy az csupán magyarázat, konfesszió, semmi más? Vagy éppen figyelemelterelő? Van olyan eset, amikor a másik oldalra billent az egyensúly, amikor maga a szöveg vált képpé (Lakner László: *Isa pur...*); a kalligráfiákban pedig műfajjá emelkedett. Paulovics megközelítése azonban merőben más: ő a portréra vagy az arra kiválasztott arcképhez az író munkásságára jellemzőt épít látványegyensúlyba. Jellemképpé, életútdiagrammá, példaenergiává. Hiszen létrejöttük motivációja alapvetően a példa fölmutatása, példaemberek galériája Paulovics sajátos arcképcsarnokában. Mindezekkel gazdag erdélyi arcképfestői hagyománysorba kapcsolódik, hiszen a vándorfestők, vagy Barabás Miklós, Sikó Miklós és mások erdélyi értelmiségieket, írókat, alkotókat megjelenítő portréi sora jelentősen gyarapodott a 20. században. Nagy István, Szolnay Sándor, majd Zsögödi Nagy Imre gazdag arcképgalériáját – hogy csak a legjellemzőbbeket említsem – Cseh Gusztáv *Hatvan főembere* és Paulovics műsora folytatja a zömmel kortársaink, a hozzánk közelebb állók tanúságtételét arckép- és életútsűrítő-ményekbe foglalva.

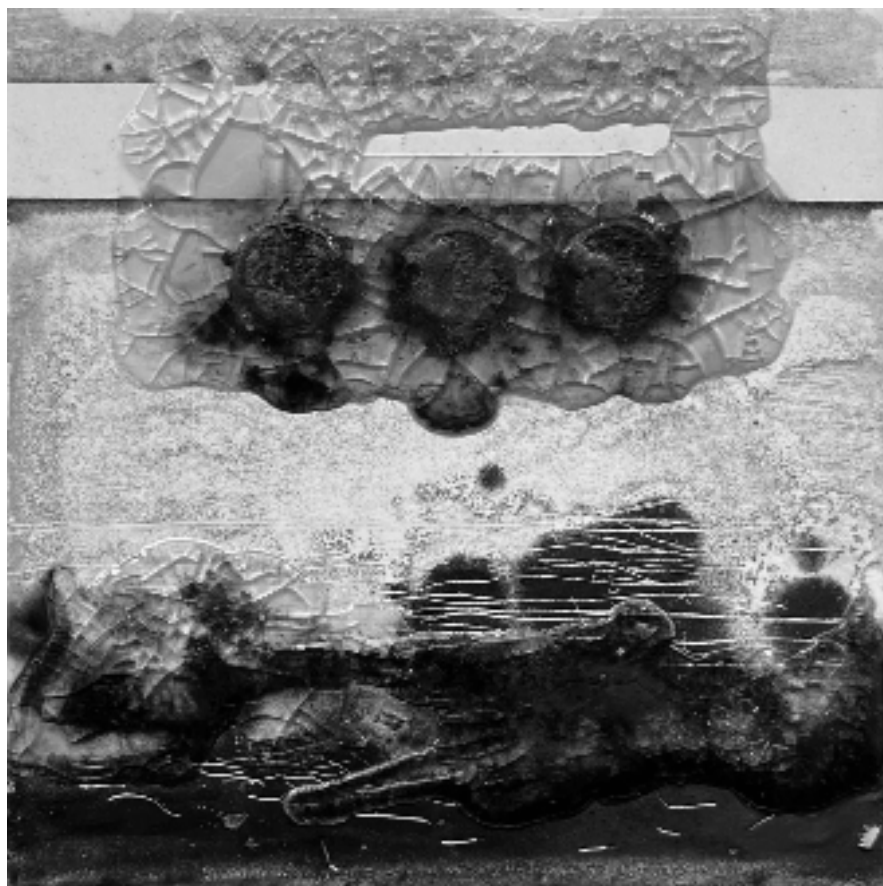
Ha csak fősorolásszerűen vesszük számba gyakorlott műfajait, akkor is zavarban vagyunk, hogy a pusztán listából ki ne hagyjunk valamit: folyóirat- és könyvillusztrációk, ex librisek, könyvborítók, plakátok, színházi díszlet- és jelmeztervek, műsorfüzetek, grafikák (az egyedi rajztól sokszorosított eljárásokkal készültéig), festmények temperával, olajjal, kis mérettől muráliáig. A muráliák sorában Szatmáron volt (megvalósított, majd később lebontott művek) üvegablakait, kerámiáit, textilkompozícióit, kovácsoltvas munkáit ugyanúgy számításba kell vennünk, mint szülővárosa, Szentlélek templomának 1998-ban készült főoltárképét (vászon, olaj, 7 x 6 méter) és a 2000-ben befejezett *Keresztút* sorozatát. Egyéni és kollektív bemutatókon való részvételeit, magán- és közgyűjteményekben őrzött műveit szám szerint is nehéz fölmérni. Erdélyi magyar íróportréiból negyvenhármát sokáig állandó kiállításon mutatott be a Kolozsvár Társaság Kolozsváron, a főtéri galériájában, és a Szatmárnémeti Múzeumnak adományozott harminckét festményét 2009 óta a Református Fiúgimnáziumban láthatni.

Paulovics László egész eddigi alkotói gyakorlatában, festői, rajzoló munkásságában „küzdelmes kereséssel”, „mindegyre megújulni” akarással dolgozott. A hatvanas évek modern hangú és elvont formarendbe fogalmazott figurális kompozíciói után eljut a montázsos szerkesztéshez, azon módszer szerint, hogy a kép alapanyagához másféle anyagot ad hozzá: „Egy időben még vásznakat is kasíroztam, ragasztottam, hogy megmozgassak velük egyes részleteket. Ez a mondánivaló kiugrasztására, kiemelése kellett.” Tájképei már évtizedek óta belső tájak, nem a kiválasztott motívum előtt kerülnek vászonra, farosra, hanem a műteremben. Átírtak, átlényegítettek, emlékeztethetnek ugyan akár szatmárnémeti, kolozsvári vagy szentendrei részletekre, de emlékképekké átszűrve festői valomásként fogalmazza újra az élményt. „A portré is olyan ma már, mint egy tájkép”, vagyis konstrukciója, sajátos morfológiája van. A kettős portrék sorozatában a különböző karakterek, a másfelé figyelés, ellenkező irányba fordulás, a formai gazdagság megmutatása is célja lehet. Ahogyan a konkrétól az elvontig, színfoltokig, harmonikus festék együttállásokig eljut, noha alapvetően motívumpárti. Egyfajta hullámmászás, jó ütemű pulzálás figyelhető meg az életműben, téma és cél szerint a motívum közelebb vagy elvontabb megközelítéseit alkalmazza kompozícióin. Színvilágát, egyéni színhangját mély barnák, szürkék, kékek, általában a középtónusok uralják, s mindezek együttesen adnak egyfajta nosztalgikus haza-

gondolást, a szülőföld, a szülőhely fájdalmasan vagy már éppen derűs nyugalommal hordozott emlékét megidézendő.

Paulovics László festői világa a szülőföld vonzásában fogant, s annak ihlető erejétől teljesedett ki. A partiumi Szatmárnémeti küldte őt az erdélyi/romániai, a németországi emigrációs és a magyarországi képzőművészetekbe. Búcsúzzunk tőle Partium nagy költő követe, Ady Endre szavaival:

*Megjöttem. Hallod? Én vagyok itthon,
Aki rég elment, az a fiad.*

CSEPELI GYÖRGY – PAPP RICHÁRD

„ERRŐL NEM SZABAD, NEM ILLIK BESZÉLNI”

A holokauszt emlékezetéhez kapcsolódó bizalmatlanság nem zsidó olvasatai

Kiáltó csend. A holokauszt helyi emlékezete Magyarországon

■ Jelen írás Csepeli György és Papp Richárd *Kiáltó csend. A holokauszt helyi emlékezete Magyarországon* címmel készülő könyvének részleteit tartalmazza.

Nyolcvan év telt el a magyarországi deportálások tragédiája óta. Az áldozatok és szemtanúk nemzedékének élő, kommunikatív emlékezete lassan a kulturális emlékezet része lesz. Mindeközben Közép-Európában az elmúlt évtizedekben nem volt kollektív szembenézés, nem volt nyilvános és átfogó, nyílt társadalmi diskurzus a vészorkszakról. A felejtés és az elhallgatás problémái, az antiszemitizmus társadalmi megnyilvánulásai és a holokauszttagadás narratívái ma is eleve nek Közép-Európában.

A rendszerváltás óta eltelt három évtized során beiktatták a holokausztoktatást az iskolai tantervekbe, valamint emlékművek, múzeumok épültek, könyvek és filmek jelentek meg a holokausztra való emlékezés érdekében. Felmerül azonban a kérdés, hogy mindez hogyan járul hozzá a holokauszt emlékezetének fenntartásához.

Mindehhez kapcsolódóan *Kiáltó csend. A holokauszt helyi emlékezete Magyarországon* című, kiadás előtt álló könyvünkben többek között a következő kérdésekre kívánunk válaszlehetőségeket találni: milyen jelentéssel bír a holokausztra való emlékezés különböző településeken? Vannak-e az emlékezésnek jelei, és elérnek-e hozzánk jelentéseik? Hogyan kutathatjuk és értelmezhetjük a holokausztemlékezet, illetve a felejtés folyamatait? Meggyőződésünk, hogy a hallgatás okozta kollektív stresszt csak a beszéd, a közös gondolkodás, az értelmező emlékezés oldhatja fel.

Könyvünk a fent leírtak fényében született empirikus társadalomtudományi kutatásunk eredményeiből készült. Kutatásunkat 2022 és 2024 között a Visegrad Fund támogatta.

A holokausztemlékezetről számos kiváló történeti és kvantitatív szociológiai kutatás született. Ezek a kutatások azonban nem tárják fel, és nem elemzik az emlékezet helyi és személyes empirikus mélységeit, amelyeket a személyes elbeszélések konstruálnak és rekonstruálnak. Kutatásunk kvalitatív társadalomtudományi módszerekkel dolgozta fel és értelmezte a holokausztemlékezet recens jelentéseit társadalmunkban. A kutatás nívuma, hogy a magyarországi holokausztemlékezet-kutatás eddig kevésbé feltárt vetületére, a transzgenerációs és transzlokális emlékezeti mintázatok jelentéseire, a holokausztemlékezet generációs változásaira és továbböröklődő folyamataira is rá tud mutatni.

Reményeink szerint könyvünk példáinak segítségével az olvasó olyan gondolatokkal szembesülhet, amelyek az áldozatok, a kívülállók, az elkövetők és utódaik nézőpontjainak megismeréséből fakadhatnak. Írásunkban a holokauszt társadalmi emlékezetéhez kapcsolódó felejtés, tudáshiány, illetve a vészorkszak

borzalmainak átélése és a múlt életben tartásának fontossága egyszerre jelenik meg. Kutatásunk eredményei ezáltal drámaian mutatnak rá a holokauszthoz kapcsolódó emlékezetminták velünk élő ellentmondásaira, feszültségeire, az emlékezet/felejtés dialektikus jelenlétére, valamint az empátikus emlékezeti narratívák és az antiszemita előítéletek együttes továbbélésére a mai magyarországi társadalomban. Ennek következtében a könyvünkben olvasható interjúnarratívák rámutathatnak a máig velünk élő magyarországi társadalmi feszültségek egyik megkerülhetetlen forrására is. Mindezek tükrében írásunk célja többek között hozzájárulni a magyarországi holokausztemlékezet megkerülhetetlen kérdéseinek átbeszéléséhez. Elemzéseink ezáltal nem csupán társadalmunk egyik legfontosabb kérdését járják körül, hanem segíthetnek az értelmező emlékezet megkésétt, de még talán megvalósítható újrarendelésében is.

Kutatásaink módszertana kulturális antropológiai részt vevő megfigyelésen, valamint személyes és fókuszcsoporthoz tartozó interjúk készítésén alapult.

Kutatásainkat egy észak-magyarországi faluban, Alfred Zukor szülőfalujában, Ricsén, egy kelet-magyarországi kistérség, Sárrét településeiben, egy nyugat-magyarországi kisvárosban, Kőszegen, egy kelet-magyarországi megyeszékhelyen, Miskolcon, Magyarország fővárosában, Budapesten, valamint a második világháború alatt Magyarországhoz tartozó, ma Romániában lévő Nagyvárád városában végeztük.

A falusi és a kisvárosi helyszíneken nem tudtunk magukat zsidóként azonosító személyeket a fókuszcsoporthoz meghívni. Nagyvárádon, Miskolcon és Budapesten azonban sikerült zsidó és nem zsidó beszélgetőtársak együttes részvételével elkészíteni az interjúkat.

Az így megszervezett fókuszcsoporthoz tartozó interjúk során arra törekedtünk, hogy feltárjuk a holokauszt helyét a megkérdezettek zsidókkal kapcsolatos tudáskészletében (melynek részei a „zsidó” név lehetséges jelentései), a lakóhelyen 1944-ben történt deportálás forgatókönyveit, a történetek jelen való létét konstituáló elhallgatásokat és megszólalásokat, a történetekre való helyi emlékezés jeleit, valamint a felejtés és az emlékezés kockázatait.

A csoportok tagjaihoz intézett kérdéseket hat tematikus blokkba foglalva tettük fel. Az összes fókuszcsoporthoz tartozó interjú során feltett kérdéseink a következők voltak:

Általános bevezető kérdések:

1. Kik a zsidók?

2. Mik voltak az antiszemitizmus és a zsidóüldözés okai?

Helyi emlékezet:

3. Hogyan történtek a deportálások az önök településén?

4. Vannak-e látható jelek a településen az itt élt zsidókról és a holokausztról?

Az emlékezés és felejtés kultúrája:

5. Volt-e szó a holokausztról családtagjai/barátai/iskolatársai/tanárai/munkatársai/ismerősei között?

Zárókérdés:

6. Kell-e emlékezni a holokausztra?

Az első, kiinduló blokkban a „zsidó” szó szemantikára voltunk kíváncsiak, ami lehetőséget nyújtott a válaszadók számára, hogy a név sokféle jelentései közül kiválasszák azt, amit érvényesnek tartanak. A második blokkban a „zsidó” név által jelölt kisebbségi csoport és a környező többségi társadalmak közötti, megpróbáltatásokkal teli viszony okaira kérdeztünk rá, rávezetve a válaszadókat a harmadik blokk témáját képező 1944-es évre, amikor sor került Magyarországon a vidéken élő zsidóknak minősített lakosság teljes körű deportálására. A negyedik blokk kérdései a deportálás helyszínein ma is ott található nyomok, emlékeztető jelek számontartását feszegették, feltárva az eltűntek jelenvalóságára emlékeztető hiányt. Az ötödik blokk kérdéseinek célja a helyben megtörtént holokauszt emléke-

zete intergenerációs változatainak kiderítése volt, mely lehetőséget adott arra, hogy a megkérdezettek feleleveníthessék az emlékezés és a felejtés finom szálai-ból a családi emlékezeti mintákat. A záróblokkban tettük fel a vizsgálat alapvető céljának megfelelő kérdést, mely azt a dilemmát feszegette, hogy a holokauszt történéseitől időben egyre távolodva a fájdalmas, felsebzett múlttal együtt élő mindenkori jelen számára az emlékezés vagy a felejtés lenne-e a legjobb megoldás.

A fókuszcsoportos interjúk mindegyike során a félig strukturált kérdezői technikát alkalmaztuk, azaz hagytuk a beszélgetőtársakat az általuk felvetett kérdéskörökről, témákról, személyes emlékekről és gondolatokról is beszélni, beszélgetni. Ugyanakkor ezek után visszatértünk az általunk megismerni kívánt kérdésekhez, hogy összehasonlíthatóan is értelmezhetővé váljanak interjúink narratívái. A személyes interjúk mindegyike narratív interjú volt. A könyvünkben olvasható és értelmezett narratívák azonban nem csupán az interjúkat, hanem a terepmunkák során elhangzott és lejegyzett beszélgetéseket is magukban foglalják.

Könyvünk első része a kulturális antropológiai megközelítés perspektívájából, kutatásunk terepmunka-tapasztalatainak tükrében értelmezi a holokauszt helyi emlékezetét Magyarországon. A könyv első részében található példák betekintést nyújtanak a kutatásunkat átitató atmoszférába és az ebből fakadó módszertani nehézségekbe, akadályokba. A terepmunkánk során ugyanis még a kutatásunk iránt nyitott résztvevők többsége is elutasította a vizuálisan rögzített interjúkban való részvételt. Mindez a holokausztmemória kutatásának témájával, mind pedig a kutatócsoportunkkal szembeni bizalmatlanságból fakadt. Ehhez kapcsolódott az a bizonytalanság, amelyet beszélgetőtársaink önmaguk irányában éreztek, tartva attól, hogy nem tudják, mit fognak mondani az interjúban, és a felvételben való részvételük milyen „következményekkel” járhat számukra. Mindennek tükrében könyvünk első része részletesen elemzi a kutatásunkat átható bizalmatlanság légkörének társadalmi és politikai összefüggéseit, zsidó és nem zsidó szemszögből egyaránt. Egy fejezetet szentelünk ugyanakkor azoknak a pszichológiai folyamatoknak is, amelyek a bizalom kialakulásához vezettek az interjúkban részt venni hajlandó beszélgetőtársainkban.

A második rész a kutatás során rögzített interjúk szociálpszichológiai elemzését tartalmazza. Ezek segítségével a narratívákban fellelhető általánosabb mintázatokra figyelhetünk fel. Kutatásunk során hét településen 16 fókuszcsoportos interjút készítettünk, összesen 112 személlyel. A könyvünk második részében található elemzés a fókuszcsoportos interjúk során keletkezett szövegkorpuszra épül, amelyet az általunk feltett hat kérdés szerint strukturáltunk. A hat kérdés szerint szegmentált fejezetekben az általunk jellemzőnek tartott interjúrészleteket értelmezzük. Az elemzésekben markánsan jelenik meg a nem zsidó interjúalanyok részéről a magyarországi deportálások emlékéhez kapcsolódó hallgatás, a magyar társadalom felelősségének hárítása és az ezzel járó büntudat. Kutatásunk atmoszférájára jellemző módon csupán egyetlen olyan interjúalany volt hajlandó beszélgetni velünk, akinek a családjában nyilas elkövető volt. Ebben a fejezetben részletesen elemezzük a holokauszt emlékezetével kapcsolatos zsidó narratívákat is, amelyekben az asszimilációs folyamat tragikus kudarcának, a holokauszttal kapcsolatos „zárt”, óvatos kommunikációnak és a máig élő felelemnek a narratívái dominálnak.

A könyv harmadik, összegző része az általánosabb emlékezeti minták mellett, illetve az azokkal együtt meglévő transzlokális és transzgenerációs különbségeket és hasonlóságokat mutatja be. Könyvünk harmadik része feltárja, hogy a nem fővárosi településeken a reflektálatlan antiszemitizmus és a dichotomizáció sztereotípiáinak megléte mindhárom generáció zsidósághoz való viszonyulására jellemző. A többi helyszínhez képest Budapesten összetettebb mintázatokat, heterogénebb narratívákat fedeztünk fel a transzgenerációs emlékezetben. Ennek elsődleges oka

a zsidó kultúra láthatóbb jelenléte a fővárosi mindennapokban és terekben, míg a nem budapesti beszélgetőpartnereink többségének nincs ismerete és személyes kapcsolata a zsidósággal. Ugyanakkor a fiatal, nem budapesti beszélgetőpartnereink körében megjelennek kritikus hangok is az idősebb generációk magatartásával és a holokauszt emlékeztetének személytelen megnyilvánulásaival szemben. Az is igaz viszont, hogy a nem budapesti generációkban megnyilvánuló reflektálatlan antiszemita sztereotípiák és a holokauszttal való szembenézés hátrítása a budapesti fiatalok körében is megtalálható. Ezzel összefüggésben látható, hogy a zsidósággal kapcsolatos dichotomizáció folyamata és a holokauszt emlékével kapcsolatos elhallgatás és tabusítás minden vizsgált településen és generációban megtalálható.

Könyvünk célja, hogy értelmezően vehessük szemügyre a holokauszt emlékeztetének jelenlegi magyarországi jelentéseinek összetettségét. Ennek segítségével szeretnénk felhívni a figyelmet arra is, hogy a magyar társadalom előtt még hosszú út áll addig, hogy a közös emlékezet hangjai mindenkihez eljussanak, és ezeket a hangokat közösen meg is halljuk, és meg is tudjuk beszélni, értően és érzékenyen, odafigyelve egymásra.

A következő oldalakon könyvünknek azt az alfejezetét olvashatják, amelyben nem zsidó beszélgetőtársaink kutatásunkhoz kapcsolódó bizalmatlanságát elemezzük. Ebből a részből nem csupán kutatásunk fent említett atmoszférája, de ennek az atmoszférának társadalmi jelentései is elgondolkodtatók lehetnek az olvasó számára.

A holokauszt emlékeztetéhez kapcsolódó bizalmatlanság nem zsidó olvasatai

■ Budapesti terepmunkáink során az idősebb generáció körében készítendő második fókuszcsoportos interjúra készülve mindössze egy nem zsidó beszélgetőtársunk mondott igent a felvételen való részvételre. Mindez nagy dilemmát okozott számunkra.

Egyikünk hazafelé sétálva egy este összefutott az egyik, korábban a középkorúak körében készített felvételen részt vevő interjúpartnerünkkel. A találkozás során szóba került fenti dilemmánk is. A férfi nem zsidóként szívesen vett részt az említett középkorúakkal készített fókuszcsoportos interjúban, ezért is volt számára meglepő, hogy az idősebbek korosztályából megkeresett beszélgetőtársaink elutasítják a felvételen való részvételt. Ezután felajánlotta, hogy szól szüleinek, akiket ő „nagyon nyitott keresztényekként” jellemzett, és akiknek baráti társaságából biztosan többen részt vesznek majd az interjúban, ahogyan azt ő is tette korábban.

Néhány órával ezt az üzenetet küldte WhatsAppon: „Beszéltem édesanyámmal. Kezdem érteni a problémád lényegét. Azt mondta, még meggondolja.” Az üzenetet egy mosolygós emodzsi zárta. Mondanunk sem kell, több üzenet nem érkezett...

Azokban az esetekben, amikor nem zsidó beszélgetőtársaink meg is indokolták, miért nem szeretnének az interjúban részt venni, többször hivatkoztak arra, hogy ők „nem tudnak semmit a témáról”. Ez még akkor is így történt, amikor szívesen és hosszan beszélgettek el velünk terepmunkánk során a „témáról”. Mikor ezt felvetettük nekik, azt mondták, hogy igen, „informálisan” megosztják velünk gondolataikat és emlékeiket, de „szégyellik” azt a „hiányt”, ami a zsidósággal és a holokauszttal kapcsolatos tudásukat illeti szerintük, és nem szeretnék, ha más is tanúja lenne ennek „nyilvánosan”.

A zsidósághoz kapcsolódó tudás hiánya, illetve az erre való hivatkozás még az interjúban részt vevő nem zsidó beszélgetőtársak esetében is tapasztalható volt. Ennek érzékletes példáját mutatja az a két következő interjúrészlet, amely Buda-

pesten készült. Az első részlet az idős, míg a második a fiatalok korcsoportjával készített fókuszcsoporthoz tartozó interjúinkból származik. A válaszok interjúnk első kérdésére („Kik a zsidók?”) reflektáltak:

„Nem tudom. Azt mondanám, hogy aki zsidónak született. Elejétől fogva... nem tudok rá válaszolni.”

„Az nem olyan, mint ha azt mondanád, hogy ő keresztény, máshogy működik ez a dolog, és abszolút nem vallási kérdés, hanem mondjuk származás, de közben meg ezt is olyan furcsának érzem, hogy mi van, hogyha valakinek az édesanyja nem zsidó, és akkor ő elvileg zsidó, de ő mégse vallja magát annak. Szóval, gondolom, van ilyen is. Szóval én nem tudok válaszolni erre a kérdésre.”

A zsidóságról való tudás hiánya és zavart homályossága erőteljesen fogalmazódik meg a fenti interjúrészletekben. Erre utal például a második interjúrészlet, amikor a fiatalember arról beszél, „hogya valakinek az anyja nem zsidó, és akkor ő elvileg zsidó”. Beszélgetőtársunk itt hibásan utalt a rabbinikus-halachikus normarendszerre, amely szerint, ha az édesanyja zsidó, akkor gyermeke is az. Lehetséges, hogy fiatal beszélgetőtársunk csupán azért tévedett, mert zavarba jött attól, hogy tudása hiányos a zsidósággal kapcsolatban.

Ennek okairól és további jelentéseiről bővebben fogunk írni majd a dichotomizációról szóló értelmezésünkben, azonban már itt is láthatjuk, hogy a zsidóság „másságához” kapcsolódó tudáshiány, valamint az „ismeretlenségből” fakadó „zavartság” még azokban a narratívákban is előjön, amelyeket olyan személyek osztottak meg velünk, akik hajlandóak voltak részt venni a felvételeken.

S mivel – ahogy olvashattuk – mindkét interjúrészletet azzal zárták le beszélgetőtársaink, hogy „nem tudnak válaszolni a kérdésre”, megérthetjük, hogy mindez, miért okozhatott olyan „zavart” és bizonytalanságot más beszélgetőtársainknak, hogy nem vettek részt végül az interjúkban.

Láthatjuk tehát, hogy a „tudáshiányból” származó „zavar” még a budapesti nem zsidó beszélgetőtársaink körét is érintette. Nem meglepő tehát, ha azokon a településeken élők körében is ehhez hasonló visszautasításokat kaptunk, ahol a zsidóságról és a holokausztról való tudás, valamint a zsidó kultúrához és/vagy zsidó egyénekhez kapcsolódó személyes tapasztalat szinte teljes hiányával találkozhattunk.

Mindezt a legintenzívebben a Békés megyei Sárrét kistérség településeinek végzett terepmunkánk során tapasztalhattuk meg.

Ebben a környezetben „félelemként” nevezték meg egyes beszélgetőtársaink azt az attitűdöt, amely az „ismeretlen másokhoz”, a zsidósághoz való viszonyulásukat jellemzi.

Szeghalmon, a fiatalokkal készített fókuszcsoporthoz tartozó interjú egyik (a beszélgetőtárs és a kérdező között létrejött párbeszéd) alkalmával így került szóba a „félelem” a „Ki a zsidó?” kérdésünk kapcsán:

„– A zsidóság egy vallás szerintem. Találkoztam már. Az egyik tanárom annak vallotta magát, és kipát hordanak, ha minden igaz, akkor jól tudom.

– Jól.

– És ezért kérdezted is tőle?

– Nem, nem kérdeztem.

– Nem mentél mélyebben bele.

– Nem, nem mertünk. Ő osztályzott, szóval...

– Miért nem mertetek?

– Ő osztályzott minket.”

Az idézett beszélgetésben azt láthatjuk, hogy fiatal beszélgetőtársunk középiskolásként úgy sem mert „kérdezni” tanárától a zsidóságról, hogy emlékei szerint a tanár „zsidónak vallotta magát”. Félelmének indokaként azt nevezte meg, hogy elképzelése szerint rossz jegyet kaphatott volna, ha kérdéseket tesz fel a zsidóságról.

A „közele ismeretlentől” való félelem további példáját nyújtja egy másik interjúban elhangzott beszélgetés, amely arra is utal, hogyan öröklődhet, kommunikálódhat a családon belül a zsidósággal szembeni (és így kutatási témánkkal is kapcsolatos) bizalmatlanság:

„– Bennem egyfajta félelemmel vegyes tisztelet alakult ki egyébként a zsidóság iránt. Ez részben abból is adódik, hogy itt éltem régen a Körösladányban, azóta már elkerültem. Nagyon szeretett nagyszüleim által szerintem ez a fajta habitus lett átadva, hogy tisztelet mindenképpen irányukba, de mindig egyfajta félelem is, ami egy tény és való, hogy ez így volt, de semmi esetre, aminek nagyon örülök, sosem volt gyűlölet.

– Ezt körül tudnád írni, hogy ez a félelem ez mit jelentett?

– Hát például a nagymamámmal beszélgettünk, és akkor nyilván ő ’21-es születésű volt, úgyhogy jócskán a Horthy-rendszerben növekedett föl. És ő is tényleg a helyben élt emberkéket is mindig szerette és tisztelte, de közben mindig... Ezt most nehéz kimondani igazából, de nyilván nyomot hagyott a tanítás, mivel a gyerekek képlékeny időszakában, tehát, rajta is nyomot hagyott a tanítás, ami arra a korra jellemző volt. Volt egy mondat, amit érdemes lenne megjegyezni, és azt nehéz kimondani, de azt gondolom, hogy ezzel nem ellene beszélek, hanem ez tény, hogy hát, hogy tudod, hogy így mondta, hogy az okos németek sem bírtak velük. Most nem is biztos, hogy bele szeretnék ebbe menni, hogy ez pontosan mire gondolt. De hogy mindig tisztelettel beszélt, és igazából sosem volt gyűlöletről szó, de mindig valamiért egyfajta, tehát az, hogy az embernek megmaradt ez a fajta ilyen külön kezelés, de hogy így éreztem.”

Beszélgetőtársunk szerint tehát „egyfajta félelemmel vegyes tisztelet” jellemzi a zsidósághoz való viszonyulását, amely a nagymamája antiszemita olvasatából fakad, miszerint a zsidókat egyszerre lehet tisztelni és félni tőlük, hiszen velük még az „okos németek sem bírtak”. Az interjúrészlet erőteljesen mutat rá beszélgetőtársunk reflektálatlan antiszemita attitűdjére is, hiszen bár a nagymama szavai szörnyűek, és ezt ő is érzi, mégis a nagyszülei által örökölt, zsidósághoz kapcsolódó képet pont hogy „tiszteletteljesnek” és „gyűlölködéstől mentesnek” értékeli. Ugyanakkor – és valószínűleg épp ezért – a kettőség (ahogy fogalmazott, a „kettős kezelés”) érzete miatt a zsidóság iránt megfogalmazott pozitív hozzáállása benne is „egyfajta félelemmel” párosul.

A „tiszteletteljes félelem” mellett olyan narratívákkal is találkoztunk kutatásunk során, amelyekben megjelenik a zsidók „kivételezettségéhez” kapcsolódó antiszemita attitűd még a holokausztot követő események kapcsán is. Erre utal a következő sárréti interjúrészletünk, amelyben egyik idős nem zsidó beszélgetőtársunk beszél a zsidósághoz kapcsolódó emlékeiről.

„Az első rendőrpáncsnok, a Piltz Tibor, neki ki merem mondani a nevét, egy zsidó fiatalember volt akkor, és akkor leszerelték a csendőrbrigádót. Na, ott hallottam még egy vitát, amit érdemes, hogy mindig azon panaszkodtak az emberek egymásnak, főleg azok, akik a hároméves hadifogságból hazaértek, hogy ők nem kapnak segélyt, a zsidók miért kapnak. Én nem tudom bizonyítani, csak emlékszem, hogy a fülemben van, hogy ezen vitatkoztak a hazatért hadifoglyok. Meg mondták ott a Piltz Tibornak is, azt mondja, Piltz úr, maga kap segélyt, mi miért nem kapunk. Mi is odavoltunk ennyi ideig. Ez az, hogy mi lett a végeredmény, ez megmaradt bennem.”

Ami, tehát beszélgetőtársunk emlékeiben máig „megmaradt”, hogy a vészkorszak után a hazaérkezett nem zsidó hadifoglyok számonkérték a helyi rendőrpáncsnokon, aki „zsidó fiatalember volt”, hogy miért csak a „zsidók kapnak segélyt”.

Úgy tűnik, hogy a távolságnak és a bizalmatlanságnak helyi jelentései között több olyan múltbéli, a helyi emlékezetben „sérelemként” rögzült konfliktust és az ezekkel összekapcsolódó antiszemita attitűdöt is találunk, amelyek kibeszéletlen-

sége nem csupán a kutatásunkhoz kapcsolódó bizalmatlanságot konzerválhatja, de a múlttal való közös és nyílt szembenézést is tovább akadályozhatja a sárréti régióban is.

Ezt egészítik ki azok a további interjúrészletek is, amelyek összekötik a „félelem” narratíváját a helyi emlékezet nem közvetlenül a soához kapcsolódó aspektusaival. Ezekben a narratívákban a bizalmatlanság atmoszférájának átfogó „kulturájára” pillanthatunk rá az emlékezet tükrében.

Ahogy a legutóbb idézett interjúrészlet, a következő, szintén Sárréten készült interjúrészletek is a második világháborút követő időszakra emlékeznek. Az interjúrészletek további jelentéseit az adja, hogy beszélgetőtársaink az alábbiakat annak a kérdésnek a kapcsán fogalmazták meg, amikor azt kérdeztük tőlük, hogy volt-e szó valaha környezetükben a holokausztról. A következő narratívák ezért a soá emlékezetét övező „tabu” lokális jelentéseinek tágabb kontextusával is megismertethetnek minket.

„Én hetednapot ünneplő családban nőttem föl, annak is kereszteltek, de keresztelés után azt mondta apám, hogy ha valaki megkérdi, hogy milyen vallású vagy, akkor azt mondd, hogy református. Ez még az 50-es években volt, akkor sok mindenről hallgatni kellett. És erre oktattak bennünket is, hogy itt nincs zsidó, itt nincs csendő, itt ember mindenki, és hallgatni.”

„– Én meg azt még úgyse tudok Szeghalomról semmit. És én úgy gondolom, hogy féltek az emberek, azért nem mertek beszélni róla.

– Mitől féltek?

– Hát, hogy őket is elviszik valahova.

– Kik? Tehát, aki később beszél a holokausztról, nem zsidóként, őt is elvihetik, mert beszél a holokausztról?

– Igen. Például az én apukám három évig volt orosz fogságban, de egy szót soha nem mesélt róla.

– Az orosz fogságról sem?

– Arról sem. Úgyhogy nem tudunk róla semmit, hogy ő hogy meg mint élt odakint. Soha nem említett egy szót se róla, és ugyanúgy szerintem az itteni emberek is féltek. Még a falnak is füle van, sose tudják, hogy ki hallja meg. És milyen következménye van, ha ő valamilyen véleményt mond róla.”

Az interjúrészletek valóban rávilágítanak arra, hogy a félelem és a bizalmatlanság nem kizárólag a soá emlékezetéhez kapcsolódik. Ugyanakkor a soá megtörténte olyan „precedens” hozott létre a sárréti társadalomban és így az emlékezetben is, amely azt a tapasztalatot is életben tartotta (és tartja), hogy azután ugyanez bármikor és bárkivel megtörténhet, ahogy ezt a második interjúrészletben olvashattuk. A zsidósággal és a holokauszttal összekapcsolt félelemre elgondolkodtatóan utal az első interjúrészlet, amelyben azt olvashatjuk, hogy még az ötvenes években is tanácsosabb volt reformátusnak identifikálni magát azoknak, akik a szombati hetednapot ünneplő adventisták felekezetéhez tartoztak.

Tanulságos továbbá azt olvasni az interjúrészletekben, hogy a holokausztot követő időszakban annyira „féltek az emberek”, hogy még az orosz hadifogságról sem mertek beszélni, mert „féltek”, hogy „őket is elviszik valahová”.

Azok a sárréti beszélgetőtársaink is, akik nem vettek végül részt az interjúban, visszatérően osztották meg velünk azt az „öröklött félelmet”, ami miatt még az 1956-os eseményekről sem mertek később beszélni a családban. Egyikük ennek kapcsán arról számolt be, hogy „nem tudni, miért”, de édesapját ’56-ban több évről elvitték „valahová”, de erről ő később sem beszélt egy szót sem. A hallgatás ezáltal járul hozzá a mai napig a bizalmatlanság atmoszférájának fenntartásához, amely, ha esetenként nem is közvetlenül, de esszenciálisan kapcsolódik a soá traumájához is. Nem véletlen tehát, hogy kutatásunk is újra és újra beleütközött a bizalmatlanság falaiba.

Mikor visszavittük Körösladányba az ott készült dokumentumfilmünket, többek között a bizalmatlanságból épített falak okairól beszélgettünk a film megtekintése után. A beszélgetést követően egy idősebb férfi lépett oda egyikünkhöz, hogy ha nem is nyilvánosan, de négy szemközt – ahogy fogalmazott – „megvilágítsa” számunkra a bizalmatlanság atmoszférájának „természetét”.

Elmondása szerint édesapja a rendszerváltáskor visszaigényelhette volna családjuk elkobzott földjeit. Úgy döntött végül azonban, hogy nem igényel vissza semmit, mert „félt”. Mindezt – beszélgetőtársunk szavaival – „’56-ra hivatkozva” indokolta meg édesapja, amikor „mindenki azt hitte, hogy visszakaphatja, amit elvettek tőle, aztán csak még jobban megbüntették érte”.

Végül pedig ezt követően sem maradt el a holokauszt traumájára való utalás a beszélgetés során, miszerint, ha egyszer egy „embercsoporttól” elvehették tulajdonukkal együtt az életüket is, ez bármikor és bárkivel „ismét megtörténhet”.

Az idézett idős férfi különösen tragikusnak tartotta, hogy apja még a rendszerváltás idején, a közelmúltban is ennyire bizalmatlan maradt – ahogy fogalmazott – „mindennel szemben”. Ami pedig még inkább elkészeríti, osztotta meg egyikünkkel, hogy mindezt a mai napig meg tudja érteni, mert „ilyen ez a vidék, és ilyen ez a világ”.

A felidézett beszélgetés drámaian mutat rá a bizalmatlanság tágabb történeti és társadalmi atmoszférájára. Láthatjuk, hogy még azok a beszélgetőtársaink is, akik nem érintettek személyesen vagy családjukon keresztül a soá borzalmaiban, nem rendelkeznek személyes tudással a zsidóságról és az áldozatokról, visszatérően reflektálnak a holokausztra, mint egy általánosabb, mindenkit érintő történelmi referenciapontra, amely a mai napig hozzájárul a társadalmunkban élő bizalmatlansághoz.

Olvashattuk ugyanakkor azt is, hogy fentebb idézett beszélgetőtársaink számára a holokausztból mint „precedensből” levont tanulság nem enyhíti vagy fogalmazza át a zsidóságtól való távolságot, bizalmatlanságot vagy „félelmet”.

Felmerülhet a kérdés, hogy a személyes ismeretség nem zsidók és zsidók között csökkentheti-e a távolságot a holokausztra való emlékezés során.

Számos példa mutat erre (amelyekről későbbi elemzéseinkben lehet majd olvasni), és kutatásunk célja is az ehhez való hozzájárulás. Kutatásunk néhány példája azonban elgondolkodtathat minket a feltett kérdés komplexitásáról.

Az egyik ilyen példa a már többször említett és a későbbi elemzéseink során majd részletesen körüljárt „tabu”, a holokausztról való beszélgetések hiánya.

A következő, budapesti idősek körében felvett két interjúrészlet érzéketlenül mutat rá erre.

„Nem volt téma. Tudtuk, hogy az évfolyamtársainak a fele zsidó, tisztában voltunk vele, utána a munkahelyemen, ott is a tanáraink egy-kettő kivételével talán mindegyik zsidó volt. Nem volt téma, ugyanúgy nem.”

„Fel sem merült, ennyiről szólt a történet, tehát a család ilyen, és kész! Na most ők egymás között talán-talán lehet, hogy beszéltek ilyesmiről. Mittudom én’... a nagymama esetleg elmondta. Viszont nekünk, amikor mi gyerekek átmentünk hozzájuk játszani, ugye, mert egy család voltunk, velünk, érthető módon, nem beszéltek. Mi egy másik szobában játszottunk, mi erről nem tudtunk jóformán semmit. Tehát én is, amikor már felnőttem, és már elkezdtem különböző dolgokról tudomást szerezni, akkor vettem tudomást arról, hogy mi történt. Hát addig az sem tűnt fel nekem, hogy nekem négy félig zsidó unokatestvérem van. Senkit nem érdekelt ez a dolog.”

Ezekből a rövid interjúrészletből is láthatjuk, hogy még abban az esetben sem volt szó a holokauszt történéseiről, amikor érintettek és nem zsidók együtt tanultak vagy dolgoztak, mindennapi, közeli személyes kapcsolatban egymással, sőt mint a második interjúrészletben láthatjuk, még arra is van példa, hogy még akkor sem beszéltek erről, ha a családtagok között is voltak érintettek...

Egyik Budapesten kívüli vetítésünk után a fentiekhez kapcsolódó emlékezetes beszélgetésben volt részünk. A vetítés után odajött hozzánk egy fiatal nő, és elmesélte, hogy neki miért – ahogy fogalmazott – „traumatikus” a holokauszt témája. A nő nem zsidó, viszont nagymamájának volt Budapesten egy nagyon közeli barátja, aki holokauszt-túlélő volt.

Amikor beszélgetőtársunk kislány volt, többször is meglátogatták ezt a családi barátot Budapesten, késő estéig meghittén beszélgetve. Amikor a kislány figyelmes lett arra, hogy a bácsi, nagymamájának barátja, megemlíti, hogy egyszer majdnem a Dunába lőtték, a kislány rákérdezett ennek részleteire. A bácsi viszont a többször feltett kérdés ellenére sem válaszolt, hanem könnyes szemmel nézett maga elé. Amikor a kislány és a nagymama szállásukra érkeztek, a nagymama lekevert neki egy nagy pofont, és azt mondta, hogy „ilyet soha nem szabad megkérdezni”. A fiatal nőt azóta is bántja és összezavarja ez az eset, és úgy érzi, van egy olyan távolság az emlékezetben, amit „nem szabad” bolygatni.

Hasonló példákkal találkoztunk nagyváradi interjúnk során is. Mindez azért is elgondolkodtató, mert Nagyváradon több olyan személy is részt vett a fókuszcsoporthoz tartozó interjúbán, akik bár – az iménti példához hasonlóan – szintén nem zsidók, de családjuk szoros baráti viszonyt ápolt zsidó családokkal és túlélőkkel is. Ennek ellenére ők nem beszélgettek a holokausztban érintettekkel a soában történekről.

„Nagyon sok túlélővel találkoztam, pontosabban, bocsánat, a családjaikkal. Tehát ez azért közvetlenebb viszony. Van például a mi családunknak egy olyan nagyon közeli, szinte családtagnak számító barátja, akinek a szülei voltak túlélők... De nem, ez nem, ez sose volt téma. A mi barátaink voltak, akikről tudtuk, hogy zsidók, akikről tudtuk, hogy ez történt velük otthon. Mindig vigyázni kellett arra, hogy mikor miket mondunk, de ez a személynek a története volt, nem egy általánosabb keret. Tehát tulajdonképpen tabutéma ezzel, ezt akartam ezzel mondani.”

„Nem, nem, nem beszélgettem soha túlélőkkel. Tudtuk emberekről, például a bácsi, aki hozzánk járt, hogy ő megjárta Auschwitzot, de nem volt szabad kérdezni. Tehát erről abszolút tabuként mindig azt mondták, hogy tartsuk tiszteltben az ő életüket, és nem volt szabad kérdezni.”

„Én is sokkal találkoztam, de részben a generációs különbségek miatt sem beszélgettünk erről, hát én lehettem mondjuk tizenéves, ők meg hetvenes vagy akár még több. Emlékszem, hogy a Magda néninek a karján ott volt a tetoválás – számok, illetve egy »A« betű – és én a nagymamámat kérdeztem, hogy az micsoda. Mert hát olyat nem láttam még addig. De ezt is úgy kérdeztem, hogy este, mikor – mert náluk aludtunk –, és mikor lefeküdtünk, és akkor kérdeztem nagymamámat, hogy mi az ott – és mondta, hogy erről nem szabad, nem illik beszélni.”

„Valahol mindig volt bennem valamilyen ódzkodás, hogy ez egy olyan dolog, amit nem illik megkérdezni.”

Ezekből az interjúkból is láthatjuk, hogy hiába voltak beszélgetőtársainknak túlélő ismerősei, barátai, sőt „szinte családtagok”, mégis „vigyázni kellett arra”, hogy ne hozzák fel a soá „tabutémáját”, mert azt értették meg velük nem zsidó családtagjaik, hogy „erről nem szabad, nem illik beszélni”. Ezért aztán még fent idézett beszélgetőtársainkban is kialakulhatott „valamilyen ódzkodás” a holokausztra vonatkozó közös, egymás felé forduló kommunikációval kapcsolatosan.

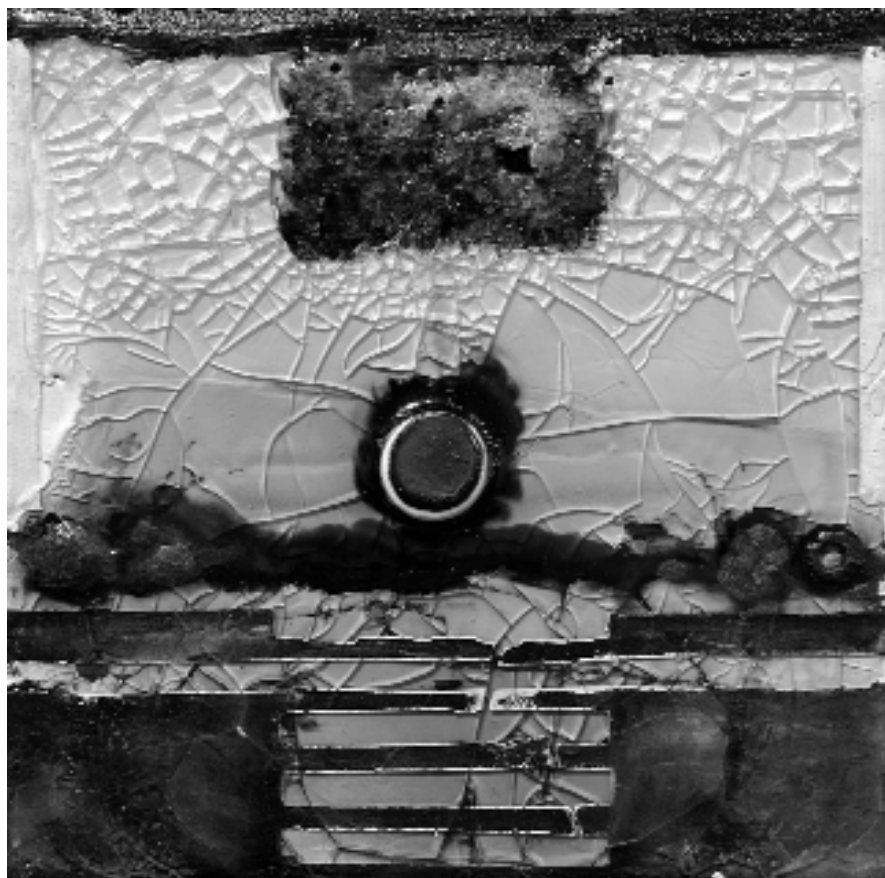
További adalékul szolgálhat mindehhez egyik, miskolci középkorúak körében végzett fókuszcsoporthoz tartozó interjúnk egyik részlete is, amelyben beszélgetőtársunk nem a holokauszt, hanem a zsidóság kapcsán beszél arról a „titokzatosságról”, megközelíthetlenségről, ami „körülvehet” egy zsidó embert.

„Az apám keresztanyjának a szomszédja volt. Ott egy hosszú házban laktak, az első házrészben élt ez a néni, és amikor mi mentünk ehhez a keresztanyuhoz, aki az apám keresztanyja volt, akkor ez a néni ott úgy ült. Köszöntünk neki, és ott éreztem meg, hogy a néni körül titok van. Körülbelül húsz év telt el, amikor csak

úgy mellesleg, amikor a nagymamát éppen, talán három vagy négy héttel a halála előtt még úgy mellesleg meg tudtam kérdezni, hogy ugye a Kertész néni, ugye ő zsidó volt. És nagymamám mondta, hogy igen, és ez úgy merült fel, hogy ő sokszor elmondta, hogy ő szolgált, szolgált, szolgált, és akkor úgy húsz vagy harminc év után csak megkérdeztem, hogy hol szolgált, és mondta, zsidóknál.”

Az utolsóként idézett interjúrészletek azért is lehetnek különösen elgondolkodtatóak, mert az utolsóként idézett „titok” összekapcsolódni látszik azzal, amit korábban az „egyfajta félelemmel vegyes tiszteletből” eredő „ismeretlenségről” és „távolságról” szóló narratívákban láthattunk megfogalmazódni nem zsidó beszélgetőtársaink részéről. Ahogy pedig később láttuk a soát túlélők iránt „illemből” fel nem tett kérdések kapcsán, ez a „távolság” a közös nem zsidó és zsidó holokauszt- emlékezet csendjének és hiányának fenntartásával is együtt jár. A csend fennmaradása pedig a bizalmatlanság falait is tovább erősíti.

A túlélők nem zsidó barátai tapintatból, „illemből” nem kezdeményeztek beszélgetést a soáról, ezzel viszont gyermekeiknek és unokáiknak sem adták meg az esélyét annak, hogy azok személyes példákön keresztül halljanak a vészkorszak borzalmairól. Tapintatukat pedig átítatta és láthatatlanul hálózta be a bizalmatlanság atmoszférája.

BECK TAMÁS

BEAUFRET MÁSODIK KÉRDÉSÉTŐL AZ „AKÁRKI” MEGTESTESÜLÉSÉIG

A Humanizmus-levél egy fontos részének lehetséges interpretációja

■ Martin Heidegger *Levél a „humanizmusról”* című műve közvetlenül a második világháború után, 1947-ben látott napvilágot. A mű keletkezésének apropóját az adta, hogy Jean Beaufret francia filozófus (1907–1982) kérdéseket intézett a náci múltja miatt éppen kényszerű szilenciumát töltő Heideggerhez. Ezek a kérdések leginkább a humanizmus eszméjének korabeli helyzetét firtatják. Heidegger már szóban forgó írásának első részében nyilvánvalóvá teszi, hogy kizárólag a metafizikai értelemben vett humanizmussal szemben foglal állást, metafizikán mindenekelőtt „érzékföltöttséget” (és persze létfelejtést) értve; tulajdonképpen ez a körülmény indokolja a mű címében a „humanizmus” szó idézőjelbe vételét. Kritikusainak állításaival szemben filozófiája nem vonja kétségbe a hagyományos értékeket vagy a logika létjogosultságát, nem „ateista” (és nem is teista) irányultságú. A humanizmus eredetileg a középkori istenközpontúsággal fordult szembe; lényegéhez tartozik, hogy mindennek mértéke az ember. Az ember (a jelenvalólét) viszont Heidegger meglátása szerint az egyetlen létező, mely létmegértéssel rendelkezik, ergo az ember legfőbb feladata a lét igazságának elgondolása. A mű megfogalmazása szerint: „Arról van szó, hogy a humanitas – elhagyva a metafizikai értelemben vett humanizmust – a lét igazságának szolgáljon.”¹ A lét igazságának szolgálata viszont óhatatlanul aktuálissá teszi Beaufret Heideggerhez intézett második kérdését, mely a Humanizmus-levél közepe táján kerül megfogalmazásra: „Már hosszú ideje igyekszem pontosan meghatározni, milyen viszony áll fenn az ontológia és egy lehetséges etika között.”² A kérdésre adott válasz Heidegger kommentátorai szerint is mintegy hiánypótlóvá teszi e művet: „Az erre a kérdésre adott bevezető válasz révén a Humanizmus-levél a »heideggeri etikáról« szóló diszkusszió központi referenciaszövegévé vált.”³

Keletkezési idő és a létezők megrendülése

■ Heidegger a kérdésre reflektálva először is felfedi az olvasó előtt, hogy már a *Lét és idő* megjelenését követően arról érdeklődött tőle valaki, mikor fog bele egy saját etika írásába. A német gondolkodó elismeri ugyan egyfajta etika létjogosultságát, mely a lételmélethez szükségszerűen kapcsolódik, hiszen a léthez jutó ember igényli a szabályokat arra vonatkozóan, miként kell „sorsának megfelelően” (*geschichtlich*) élnie. Az etikai cselekvés azonban Cousineau szerint sem alapulhat egy az emberre kívülről rákényszerített szabályrendszeren: „De ennek a cselekvésnek a részletezése nem feltétlenül szükséges, ha Heideggerhez hasonlóan a »humanitas« valóságába gondolunk bele, mert akkor az etikai, nem pedig valamilyen külső cselekvés vagy törvény kifejtése lesz a »természetes« (*wesentlich*) eredmény.”⁴ Határozottan megkülönbözteti továbbá Heidegger az ilyen értelemben vett etikát azoktól az útmutatásoktól, melyeket a technika korának tömegem- bere (akit tekinthetünk a gondoskodásban feloldódó akárkinek, *das Mannak* is)

igényel tevékenykedése különböző mozzanatainak egybegyűjtése és összerendezése céljából. A technika kétségtelenül szükségessé teszi az ilyesfajta kötelékek kialakítását, de ez a német gondolkodó szerint nem menti fel az embert legfőbb feladata, a lét gondolása alól. Különösen a Humanizmus-levél megírásának idején, ugyanis Heidegger talányosan utal rá, hogy a lét hosszas elfeledettségét követően éppen hírt ad magáról, a létezők megrendülése révén. Mivel a mű 1945-ben íródott, joggal merülhet fel bennünk: vajon „a létezők megrendülésén” nem az épp befejeződött, iszonyatos pusztítást, felfordulást eredményező második világháborút érti-e a szerző? Ebben az esetben egy filozófián kívüli tapasztalat, a világégés heideggeri megélése jutna szóhoz. A filozófiatörténet-írásnak létezik olyan válfaja, mely komolyan számol az adott történelmi szituáció beszüremlésével egy bölcselő gondolatrendszerébe. Bár Schwendtner Tibor a szóban forgó szöveghe-lyen elsősorban filozófiatörténeti hatásokra gondol, mégis ide kívánczik egyik Heidegger-tanulmányának fontos megállapítása: „Minden filozófust hatások so- kasága ér, melyeket a maga módján feldolgoz, és a feldolgozott, elsajátított tar- talmakat beépíti a saját gondolati világába.”⁵ A heideggeri koncepció integritását véleményem szerint mindenesetre nem sérti, ha a létezők létet megnyilvánító „megrendülését” a Humanizmus-levél születését közvetlenül megelőző világka- tasztrófával azonosítjuk.

A primátus kérdése

■ Mielőtt azonban Heidegger gondolatmenetét követve megpróbáljuk rekonstru-álni „ontológia” és „etika” eredeti, preszokratikus értelmét, szükségesnek tartok egy kitérőt tenni. Kérdésem ugyanis számomra: valóban egy előzetesen kidolgozott lételmélet veti-e föl egy hozzá kapcsolódó etika szükségességét, vagy éppen ellen-kezőleg, egy eredendő etika teszi lehetővé a heideggeri értelemben vett ontológia létezését? A Humanizmus-levélből az derül ki, hogy Heidegger következetesen a lét igazságára vonatkozó kérdés kidolgozásának értelmében vett ontológiát teszi meg oknak, koncepciója szerint az etika csupán okozat. A *Lét és időben* felvázolt fundamentálonológia birtokában érzi ugyanis sürgető szükségét az etikai kérdé-sek feltevésének: „Válaszában Heidegger elismeri mindenekelőtt az etikai kérdés- feltevés sürgősségét, melyet ő olyan kérdésként fog fel, mint ami »kötelező útmutatásokra« vonatkozik, és olyan »szabályokra, melyek megmutatják, hogyan kell [...] az embernek [...] élnie«”⁶ Véleményem szerint azonban az oksági irány ebben az esetben is bizonytalan, viszonylagos. Egy korábbi dolgozatomban vala- mely elképzelt Isten, illetve az ember (a jelenvalólét) létképességének etikai elő- feltételeit neveztam meg. Kifejtettem, hogy egy öröktől fogva és örök időig létező szellemi lényből szükségszerűen hiányoznia kell a bűnre való képességnek. (Schelling megfogalmazása szerint Istennek csupán „léte alapján” található meg a bűn.) Ezzel szemben az emberi létezés előfeltételeként azonosítottam a bűn elkövetésének képességét: a bűn ugyanis, bár következményei révén csökkenti lé- tünk értékét, egyúttal megadja a szükséges nyomatót is létezésünknek. (Ez az észrevétel egyébként összecseng azzal a heideggeri „életideállal”, mely a szoron- gás bátor vállalásához köti a *Dasein* létezésének tulajdonképpeniségét: „A legsajá- tabb lenni-tudásra és ezzel a tulajdonképpeniség és a nem-tulajdonképpeniség lehetőségére való szabad lét a szorongásban mutatkozik meg a maga eredendő, elementáris konkrétságában.”⁷)

Az ontológia elsőbbsége az okság dekonstrukciójának tükrében

■ A szóban forgó viszonylagosság azonban akkor is fennmarad, ha magunkévá tesszük Heidegger álláspontját, s az ontológiát fogadjuk el kiindulási alapként az etika felé vezető úton. A lételmélet és a német gondolkodó által keresett erkölcs- tan közötti oksági relációra is alkalmazható tudniillik az az eljárás, amit Friedrich

Nietzsche a kauzalitás dekonstrukciójaként véghez visz. Nietzsche *A hatalom akarása* című művének egy fragmentumában kijelenti: „Állapotok szükségszerű egymásutániságából még nem következik ezek oksági viszonya [...] *Nincsenek sem okok, sem okozatok/hatások.* [...] In summa: *valamely történést nem idéztek elő, és nem is idéz elő semmit.* [...] *Az oksági interpretáció tévedés...*”⁸ A nietzschei érvelés megértéséhez egy hétköznapi példát használok fel. Ha valaki egyszer csak fizikai fájdalmat érez, s az érintett testrésze közelében megpillant egy tűt, a kettő között rögtön kapcsolatot tételez fel. A következő lépésben pedig az illető az észleleti vagy fenomenális sorrendet (fájdalom – tű) megfordítja, s felállítja az úgynevezett kauzális sorrendet (tű – fájdalom). Ennek a mindennapjainkban észrevétlenül használt eljárásnak, a kronológiai megfordításnak (*chronologische Umkehrung*) az alapja egy metalepszis nevű költészettani művelet, vagyis ok és okozat felcserélése. (Ha pedig a verifikálhatatlan okságot egyszerűen pusztán érintkezésnek, illetve időbeli egymásutániságnak tekintjük, egy másik költői eszközhöz, a metonímiához folyamodunk.) A szóban forgó műveletnek viszont nagy horderejű filozófiai következményei vannak: „Ha az ok az okozat következtében válik okká, akkor az okozatot, s nem az okot kell eredetnek tekinteni. [...] Ha akár az ok, akár az okozat elfoglalhatja az eredet pozícióját, akkor az eredet többé nem eredendő, elveszti metafizikai kiváltságát.”⁹ Következésképpen a Humanizmus-levélben is eldönthetetlen, vajon a teoretikus képzetalkotást jelentő ontológia vagy az életünkben gyakorlati szabályokat felállító etika az eredendőbb diszciplína. Kissé előreszaladván a mű gondolatmenetében, legalábbis részben ezért jelentheti ki Heidegger, hogy a lét igazságát fontolóra vevő gondolkodás „sem nem teoretikus, sem pedig nem gyakorlati. E különbségtevést megelőzően történik meg.”¹⁰ Szintén ebben a szövegrészben citál a gondolkodó az 1936-os előadásából egy Hölderlin-idézetet, mely Hajnal Gábor fordításában így hangzik: „Tele érdemmel, de költőien lakozik a földön az ember.” Ha meggondoljuk, hogy mindennapi életünkben a fentebb bemutatott költői gyakorlatunk – ok és okozat megfordítása – mennyire észrevétlené, megszokottá vált, s a léthez hasonlóan feledésbe merült, új értelmet nyernek Heidegger szavai: „A költés a lakozás lényegét építi. [...] »Költőien lakozik az ember.« Mi költőien lakozunk? Feltehetően nagyon költőietlenül lakozunk. Ha ez így van, meghazudtolja ez a költő szavait és igazságát? Nem. Szavainak igazsága a leghátborzongatóbb módon nyer megerősítést. Mert csak akkor lehet a lakozás költőietlen, ha lényege szerint költői. Hogy egy ember vak lehessen, lényege szerint látónak kell maradnia.”¹¹

A gondolkodás hanyatlási folyamata

■ Ahhoz, hogy az „ontológia”, valamint az „etika” közötti viszonyt szemrevételezhesse, Heidegger megkísérli rekonstruálni e fogalmak eredeti értelmét, illetve viszonyukat a lét igazságát elgondolni hivatott „gondolkodáshoz”. Mindenekelőtt megállapítja, hogy a két szóban forgó diszciplína, több más tudományág mellett, még a platóni iskolában vált ki a heideggeri értelemben vett gondolkodásból, hogy aztán önállósuljanak. A Humanizmus-levél hanyatlási folyamatként írja le a gondolkodás „filozófiává”, majd a filozófia akadémiai értelemben vett tudománnyá (*episztéme*) válását. Heidegger talányos megfogalmazása szerint „(A)z így felfogott filozófiához való átmenetben jön létre a tudomány, s megy veszendőbe a gondolkodás.”¹² Hogy jól értsük e mondat értelmét, azt a tudománycsoportosítást kell elővennünk, mely egy másik Heidegger-műben, a *Fenomenológia és teológiában* található. Mint látható, a szerző ott határozottan megkülönbözteti a létezővel foglalkozó, ontikus tudományokat a léttel foglalkozó, ontologikus tudománytól: a filozófiától.¹³ A most feltárt folyamat szerint tehát a platóni iskolában a léttel foglalkozó gondolkodás létezőre orientált tudománnyá alakul, és részdiszciplínákra tagolódik. Így alakul ki az „etika” mellett a „logika”, valamint a „fizika” is. A létfé-

lejtés tartóssá válásával az ontológia éppúgy talajtalanná válik, ahogyan a fizika sem képes többé kellő mélységben elgondolni a teremtett világ (*phüszisz*) lényegét. A platóni iskolától fogva az „ontológia” kifejezés elveszíti egykori értelmét, torzulása folytán pedig meg kell különböztetni a „veszendőbe ment” gondolkodástól, mely még magába foglalt ontológiát és etikát egyaránt: „Ez a gondolkodás, amely alapvető és eredeti etika, nem olyan ezért, mint az ontológia; mert, ahogy Heidegger kifejti, az ontológia nélkülözi az alapjait, hiszen csupán létezőkre gondol, nem pedig a lét igazságára. Ráadásul a *Sein und Zeit* tapasztalata az volt, hogy maga az ontológia szó tévútra viszi az embereket, annak ellenére, hogy némelyek azt állítják: erőfeszítéseket tesznek a fundamentális és megalapozó gondolatok megszerzésére.”¹⁴

Paradigmaváltások a léttörténetben

■ Az ontikus tudománnyá vált ontológia a későbbiekben osztozik a pozitív diszciplínák sorsában, vagyis újabb és újabb paradigmaváltásokon megy keresztül. Tudományos paradigmán Thomas S. Kuhn definíciója szerint azokat a tudományos eredményeket értjük, melyek két közös vonással rendelkeznek: „Feldolgozásmódjuk eléggé újszerű volt ahhoz, hogy a tudományos tevékenység velük vetélkedő módszereivel szemben tartósan követőkre találjanak, s ugyanakkor eléggé nyitott volt ahhoz, hogy mindenfajta megoldandó problémát hagyjanak hátra az új tudóscsoportnak.”¹⁵ Egy adott paradigma rendszerint olyan modellt jelent, mely egy kutatási terület tudósai számára meghatározza, milyen problémák és módszerek tekinthetők bevettnek. A tudománytörténet során azonban a modellek váltják egymást: így lesz például a ptolemaioszi (földközpontú) csillagászatból kopernikuszi (napközpontú), vagy az arisztotelészi dinamikából newtoni. Az efféle modellváltásokat nevezzük paradigmaváltásnak. A preszokratikusokkal kezdődő ontológiában a létfelejtés egészen Heideggerig kikezdhethetetlen dogma maradt, a paradigmaváltások pedig egybeesnek a léttörténetnek nevezett hanyatlásfolyamat egymás utáni fázisaival: „A lét értelmére irányuló kérdés egyre inkább háttérbe szorul a létezőre, mégpedig a legfelsőbb létezőre irányuló kérdés kutatásának javára, s ezért tekinti Heidegger a léttörténetet fokozódó létfeledésnek. A filozófiai hagyományban Platóntól kezdve a lét értelmezése mindig egy legfelsőbb létező fényében történik: örök idea (Platón), az Egy (Plótinosz), a monász (Leibniz); az abszolútum (Hegel), a hatalom akarása (Nietzsche).”¹⁶ Mások, mint Franco Volpi, Arisztotelész működéséhez kötik e folyamat kezdetét, „és pedig abban az értelemben, hogy az »első filozófia« arisztotelészi meghatározása a létező olyan vizsgálatát implikálja, mely során rákérdez a létezők közös, formális vonásaira [...] s a legfelsőbb létezőre egyaránt”.¹⁷ Otto Pöggeler úgy fogalmaz ezzel kapcsolatban, hogy „ez az »onto-teológiai« karaktere az eddigi, »metafizikai« gondolkodásnak: a lét egy vezető értelmére való irányultság, mely a lét esetében egy reprezentatív létező létére gondol, a »filozófusok istenének« létére”.¹⁸ Egyesek, például Walter Schulz ugyanakkor bizonyos fejlődést is belelátnak a létfelejtéssel jellemzett léttörténetbe: „A *nyugati metafizika egy önmagában is értelmes beteljesülési folyamat*. Ez az állítás nem valamely spekulatív történeti sematikán nyugszik. Csupán azt mondja ki, hogy a nagy metafizikusok konkrét *interpretációja* egy bizonyos fejlődést képes felmutatni, melyben ezek a gondolkodók egymásra következnek.”¹⁹

Hérakleitosz és a tudattalan

■ A Humanizmus-levél következő, Hérakleitoszsal argumentáló részében mindenesetre látni fogjuk, hogy az *éthosz* lényegének meghatározásakor Heidegger is a létfelejtéssel karakterizált gondolkodói hagyományt tekinti kiindulási alapnak. A vizsgálandó hérakleitoszi töredéknek (*éthosz anthrópó daimón*) több fordítása is létezik. Amennyiben a közkeletű és Heidegger által „modernnek” és „nem görög

módon gondolkodónak” bélyegzett interpretációt vesszük alapul („az ember jelleme a démona”), akkor a szóban forgó kijelentés tulajdonképpen a szabad akarat melletti argumentációnak tekinthető. Ebben az esetben a vizsgált Hérakleitosz-idézet „annak a – Homérosznál gyakori – nézetnek a tagadása, amely szerint az egyén gyakran nem tehető felelőssé tetteiért. A *daimón* itt egyszerűen az ember személyes sorsát jelenti; ezt saját jelleme determinálja – efölött némi ellenőrzéssel rendelkezik –, nem pedig külső és gyakran szeszélyes erők, amelyek talán egy minden ember számára a véletlen vagy a végzet által kijelölt »szellemen« keresztül hatnak.”²⁰ Hérakleitosz tehát ennek a fordításmódnak a tükrében a racionális és értékvezérelt cselekvés mellett teszi le a voksát, továbbá szakít azzal az archaikus szemlélettel, mely az embert kizárólag tőle független erők által determinált lénynek tekinti. Ha viszont csatlakozunk Heideggerhez, s a hérakleitoszi töredéknek ezt a fordítását magunk is túlságosan modernnek, valamint a görögségtől idegennek tartjuk, kibontakozhat előttünk egy újabb értelmezési réteg. Az imént idézett cambridge-i kiadvány szerzői ugyan fizikai értelemben véve „külső” erők meghatározó erejére gondolnak, a 19. század óta azonban tudjuk, hogy a személyen belül is létezik egy szféra, mely a külvilághoz hasonlóan determinálhatja tudatos cselekedeteit. Sigmund Freud szavaival: „A tudattalan a tulajdonképpeni lelki valóság, amelynek belső természete számunkra ugyanúgy ismeretlen, mint a külvilág valósága, s a tudat adatai révén ugyanolyan tökéletlenül nyilvánul meg előttünk, mint a külvilág az érzékszervek adatai révén.”²¹ Amennyiben tehát Hérakleitosz tagadja, hogy az emberi cselekedetek indítékát külső erőkben kell keresni, a modernitás embere kijelentheti, hogy a szóban forgó preszókratikus filozófus a tudattalan létezését sem ismeri el. Ebből a szempontból a hérakleitoszi felfogás összhangba hozható lenne akár a fenomenológiai mozgalommal is, hiszen már a Husserlre – és közvetve Heideggerre – óriási hatást gyakorló Brentano tagadja a tudattalan létezését. Ullmann Tamás írja: „Franz Brentano úgy véli, hogy nem beszélhetünk tudattalan tudatról, ez ugyanis fogalmi képtelenség. Ha egy tudati tényből tudattalan pszichikai fenoménekre akarunk következtetni, akkor először magát ezt a tényt kell körültekintően megvizsgálni. Ami a tudathoz tartozik, az szükségképpen tudatos, amit pedig tudattalannak nevezhetünk, az vagy megmagyarázható valamilyen tudati jelenséggel, vagy visszavezethető a testre, vagyis szomatikus jellegű. Brentano álláspontja szerint tudattalanok csak fiziológiai folyamatok lehetnek, pszichikaiak nem. [...] A fenomenológiai hagyomány Brentanót követi.”²² Hozzá kell tennünk azonban, hogy Freud fellépésével a tudattalan felfogása radikálisan megváltozik, a freudi megközelítés ugyanis „a tudattalant nem szomatikus jelenséggé, hanem pszichés valósággé fogja fel. A tudattalan tehát már nem a test fogalmához kapcsolódik, de nem is valamiféle irracionális, okkult vagy spirituális minőség.”²³ A tudattalan ilyen értelemben vett fogalmát pedig ma már a fenomenológia is igyekszik önmagába integrálni.

Időfelfogás, létfelejtés, ontoteológia

■ Heidegger viszont, mint már utaltam rá, nem a korábban megszokott módon fordítja le a szóban forgó hérakleitoszi mondást. Felhívja figyelmünket arra a kevésbé ismert tényre, hogy az *éthosz* eredetileg „tartózkodást, a lakozás helyét” jelenti. Nem pusztán tartózkodási helyet jelöl meg azonban. Annak a közelségét is jelenti, amihez, vagy akihez valaki lényegileg tartozik. Ebben az esetben az *éthosz anthrópo daimón* annyit jelent: „az ember, amennyiben ember, Isten közelében lakozik”.²⁴ Joggal tehetjük fel a kérdést ugyanakkor: az Isten közelségére utaló hérakleitoszi kijelentés vajon mennyire és milyen értelemben visz bennünket közelebb etika és lételmélet kapcsolatának mibenlétehez? Heidegger válasza valószínűleg az lenne, hogy Hérakleitosz minden bizonnyal a lét igazságára mint az ember eredeti közegére gondolna – ha ezt a létigazságot, a metafizikai tradíciónak

megfelelően, nem helyettesítené be egy elképzelt Legfelsőbb Létezővel. Otto Pöggeler röviden így írja le az ide vezető folyamatot: „Így a metafizika a létező létének tana, ontológia. Ez az ontológia a lét alapvonásaként, mint magától értetődő dolgot, feltételezi az állandó jelenlétet. Az állandóan jelenlévő s ezért egyúttal rendelkezésre álló létben megalapozást nyerhet a létező. De maga a lét is igényli a megalapozást, ami által állandóan jelenlévő lét lehet. Ezért a metafizika olyan létező után néz, mely az állandó jelenlét követelményét különleges módon teljesíti. Ezt a létezőt az önmagában álló isteniben, a *theiôn*-ban találja meg. A metafizika tehát nem csupán a létező megalapozása a létben, ontológia, hanem a lét megalapozása is egy legfelsőbb létezőben, a *theiôn*-ban, tehát teológia. Mivel egyáltalán megalapoz, ez egyfajta -lógia. Így ez az onto-teo-lógia.”²⁵ Az antik ontológia tehát, minthogy a létet kizárólag jelen-létként képes értelmezni, szükségszerűen esik az „ontoteológia” nevével fémjelzett létfelejtés csapdájába. Fundamentál-ontológiájának kidolgozása közben már az antik ontológia destrukciójára törekvő, fiatal Heidegger számára „nyilvánvalóvá válik, hogy a létező létének antik értelmezése a „világ”-ra, illetve a legtágabb értelemben vett „természet”-re orientálódik, s hogy a lét megértését valóban az „idő”-ből nyeri. Ennek külsőleges dokumentuma – s persze *nem több* ennél – a lét értelmének *parúziaként*, illetve *úsziaként* való meghatározása, ami ontológiailag-temporálisan „jelenlétet” jelent. A létezőt a maga léteben mint „jelenlétet” fogják fel, vagyis egy meghatározott időmódusra, a „*jelenre*” való tekintettel értik meg.”²⁶ A lét „jelenlétként” való felfogása összefügg azzal, hogy az időt – melyet Heidegger explicit módon is a létmegértés horizontjának tart majd – már a görögök létvesztésként interpretálták, s innentől kezdve mintegy a rossz szimbólumává vált egészen az újkorig. Miként Lengyel Zsuzsanna Mariann kifejti, „ezen értelmezés keretében a lélek csak akkor lesz az időnek és változásnak alávetett, amikor éppen alacsonyabb erőkkel érintkezik vagy rendelkezik. Így a létet Heidegger szerint az idő érzékelése nélkül úgyszólván „örök jelenlétként” (*nunc stans, ständige Anwesenheit*) gondolják el. Ez az európai időtudatot hosszú ideig meghatározó metafizikai időfelfogás, melyet Derrida a jelenvalóság metafizikájának (*métaphysique de la présence*) nevezett, először az újkorban vált problémává.”²⁷ Hérakleitosz lét felé tartó gondolkodásának tehát mintegy útját állja az „örök jelenlét” megtestesítőjeként aposztrofált Isten. Heidegger a Humanizmus-levélben véleményem szerint semmiképp sem csupán az *éthosz* kifejezés eredeti értelmét („tartózkodás”) kívánja illusztrálni a preszókratikus gondolkodónak ezzel a szentenciájával, hanem számára a hérakleitoszi „Isten” egyúttal az elfeledett, illetve elfedett létet szimbolizálja. Dirk Mende ennek a szövegrésznek az elemzése közben viszont nem vesz tudomást a már Hérakleitosznál megfigyelhető, ontoteológiai jellegű létfelejtésről: „Heidegger az »éthosz lényegének« kifejtésekor visszanyúl a preszókratikus Hérakleitosz Platón előtti s ez által a létfelejtésen kívül álló filozófiájához.”²⁸

Kíváncsiskodók Hérakleitosznál

■ Heidegger, a vizsgált hérakleitoszi mondás interpretációját elősegítendő, rögtön ezután ismertet egy Arisztotelészről származó anekdotát, mely a szóban forgó görög gondolkodóról szól. A rövid történet Bacsó Béla fordításában így hangzik: „Hérakleitoszról mesélik a mondást, melyet azokhoz az idegenekhez intézett, akik elé akartak járulni. Közelítvén meglátták őt, amint egy kemencénél melengette magát. Meglepetten megálltak, mégpedig mindenekelőtt azért, mert a habozókhoz – még bátorítva is őket a bejövételre – az alábbi szavakkal fordult: »Itt is jelen vannak az istenek.«”²⁹ Heidegger kiemel néhány dolgot az anekdotából, s észrevételem szerint mintegy húsz esztendővel a *Lét és idő* megjelenése után a Humanizmus-levélnek ebben a részében ismét fiatalkori főművének fogalomkészletét használja. Nyilvánvaló, hogy a Hérakleitosz elé járuló látogatókat a hanyatló jelenvalólétre

jellemző kíváncsiság (Neugier) motiválja. A kíváncsiság egzisztenciálontológiai jelensége eredetileg a kézhez állóról való gondoskodásunkból származik. Gondoskodásunk tárgyát ugyanis közelebb kell hoznunk magunkhoz, heideggeri terminussal el-távolítást (*Ent-fernung*) végzünk tehát annak vonatkozásában. Csakhogy amint gondoskodásunk véget ér, vagyis munkálkodásunk elérte célját, a gondoskodásra jellemző körültekintés megmarad bennünk, csak éppen nincs már eszköz-szerű létezőkhöz kötve. A körültekintés szabaddá válása maga után vonja, hogy a jelenvalólét innentől kezdve nem valamely kézhezállót, hanem a funkció nélküli, „messzi és idegen világot” igyekszik közel hozni magához: tehát eltávolítani. A hangsúly azonban ezúttal a látásra és nem a látott megértésére helyeződik. Nem időzik sokáig a látott létezőnél, máris továbbszökken az újabb látnivalóhoz. Ahogy a fiatal Heidegger megállapítja, „a kíváncsiságot a legközelebbinél való sajátosan *nem időzés* jellemzi. Ezért nem a szemlélő időzés épülését keresi, hanem a nyugtalanságot és izgalmat, amelyet a mindig új, valamint az útjába kerülő váltakozása vált ki. A kíváncsiság nem-időzésében a *szórakozás* állandó lehetőségéről gondoskodik.”³⁰

A fecsegés mint inadekvát nyelvhasználat

■ Hérakleitosz látogatói sem megérteni kívánják a felkeresett filozófus gondolatait. Azt remélik, a gondolkodónál tett látogatásuk során nem hétköznapi dolgoknak lesznek tanúi. Sztereotípiáiknak megfelelően talán azt képzelik, Hérakleitoszt éppen gondolataiba mélyedve találják, netán érthetetlen rébuszokban fog beszélni hozzájuk. Mindenképpen egzotikus viselkedésmódot várnának a filozófustól. Heidegger megfogalmazása szerint: „A sokaság reméli, hogy a gondolkodónál tett látogatása során oly dolgokban részesül, melyek – legalább egy időre – tápot nyújtanak a szórakoztató *fecsegés*hez. [...] Kerülve a gondolkodást, a látogatók csupán ezt akarják »megélni«, hogy aztán majd elmondhassák, láttak és hallottak valakit, akiről azt mondják, hogy gondolkodó.”³¹ Ismét felbukkan tehát egy terminus a *Lét és időből*: a fecsegés (*Gerede*). A fecsegés szervesen kapcsolódik az előbb bemutatott kíváncsisághoz, és a hanyatló jelenvalólét ontológiai értelemben inadekvát nyelvhasználatát jelöli. A beszéd már a korai Heidegger koncepciójában különleges szerepet játszik a *Dasein* önmegértésében: „Minden megértés hangolt; a megértés kivetülése számára a belevetettség által már mindig is bizonyos lehetőségek adóttak, bizonyos lehetőségektől pedig meg van fosztva. Így artikulálódik a belevetett kivetülés tagolt jelentésességsszé. Ezt az artikulációt nevezi Heidegger – tekintettel a nyelvre mint az artikuláció kitüntetett módjára – »beszédnek«.”³² Az egymással-létben való feloldódás során azonban már nem azt értjük meg, amiről a beszéd szól; ehelyett azt fogadjuk el gondolkodás nélkül, amit mások [az akárki (*das Man*)] mondanak róla. A beszéd fecsegéssé válásának tendenciája kezdetektől benne rejlik az emberi nyelvben: „A nyelv kétértelmű: egyszerre szóként és fecsegésként, megmutatásként és elfedésként, világossággként és zavarodottsággként van.”³³ A fecsegésben a mondottak helytállóságát a megértés helyett immáron a „mások” tekintélye szavatolja: „Most a beszéd és megértése helyességéért és tárgyszerűségéért az kezeskedik, hogy megmondtam, amit megmondtam: a diktum, a szentencia. És mivel a beszélés elvesztette –, illetve sohasem nyerte el – elsődleges létvonatkozását arra a létezőre, amely a beszéd tárgya, azért nem e létező eredendő elsajátításának módján közöl a beszéd, hanem csak *továbbad* és *megismétel*. A mondottak egyre szélesebb körben terjednek, és autoritativ jelleget öltenek.”³⁴ Otto Pöggeler megfogalmazása szerint: „A jelenvalólét egyáltalán nem önmagaként él, hanem úgy, ahogy »akárki« él; az Akárki »diktatúrája« által »válík élővé«. [...] A beszéd nem engedi létrejönni a világban-való-lét elhatározottságát, hanem »fecsegéssé« válik”³⁵.

Az „akárki” megtestesülése Hérakleitoszban

■ A Hérakleitoszt látni akaró kíváncsiskodók a gondolkodóban a fecsegés forrását látják; egyfajta autoritást, tekintélyt, az „akárki” ritka megtestesülését. A sajátos apoteózison átesett filozófusnak a gondolatait nem megfontolás, hanem kizárólag a kritikátlan megismétlés és a környezetüknek való továbbadás céljából szeretnék hallani. Az „akárki” effajta megtestesülése cseppet sem szokványos, hiszen Heidegger a *Lét és időben* kijelenti: „Ez az egymással teljesen feloldja a saját jelenvalótlétét »a mások« létmódjában, és pedig úgy, hogy a mások a maguk megkülönböztethetőségében és körvonalazottságában egyre inkább eltűnnek. Ebben a fel-nem-tűnésben és megállapíthatatlanságban fejt ki az akárki a maga tulajdonképpeni diktatúráját. [...] A mindennapiság létmódját az akárki írja elő, aki nem valaki meghatározott, hanem mindenki, habár nem összegként az.”³⁶ Az „akárki” hiposztázisa tehát ismeretlen jelenség a *Lét és idő* szerzője számára; a társadalmi munkamegosztás létrejöttével azonban véleményem szerint automatikusan kijelölődtek azok a személyek is, akikre az uralkodó közfelfogás kialakítójának szerepét osztották. A modern közvélemény-formálóknak ezek az elődei Hérakleitosz korában, legalábbis az ókori Hellász területén, még többnyire filozófusok voltak. Az „akárki” annál is inkább megőrizhette anonimitását, mert a társadalmi munkamegosztás jelentőségét akkoriban kevesen ismerték fel, s tették diszkusszió tárgyává. E kevesek egyike volt Arisztotelész, aki a *Nikomakhoszi etikában* jegyzi meg: „Mert a közösség rendesen nem két orvosból tevődik össze, hanem legalábbis egy orvosból és egy földművesből”.³⁷ Hérakleitosz is „megmondóember” hírében áll, ezért keresik fel anekdotabeli látogatói. Ő viszont ahelyett, hogy egy orákulum papjához hasonlóan körmönfont szellemi útmutatást nyújtana nekik (például köznélne velük: *éthosz anthrópó daimón*), kiábrándítóan profán módon fejezi ki mondanivalóját: „itt is jelen vannak az istenek”.

Az „akárki” történetisége. Középkori példa a hiposztázisra

■ A kemencénél melegedő Hérakleitosz persze még csak alkalmyszerűen adja nevét az anonimitásba húzódó „akárkinek”. Ahhoz azonban, hogy bemutassam, az „akárki” efféle megtestesülése igenis lehetséges, az európai történelem egy lényegesen későbbi korszakához kell előreugranom. Az „akárki” egyik legfőbb ontológiai funkciója érákon átívelően a halál lehetőségének elfedése szemünk előtt. A mindennapi jelenvalótlét a halál elfedés története során ugyanis minden korszakban az „akárki” fecsegésére hagyatkozik. Ennek az „akárkinek” a megjelenésmódja, státusza, egyáltalán megfoghatósága azonban koronként eltérő. Amint a *Lét és időben* olvashatjuk az egzisztenciáléként meghatározott „akárkiról”: „Uralmának nyomtatékossága és kifejezettsége történelmileg változhat.”³⁸ Azt Heidegger sem tagadja, hogy az „akárki” mindenkor „nyilvános tekintélyre” vágyakozik.³⁹ A diskurzusok elméletét kidolgozó Michel Foucault-nak a *Collège de France*-on tartott 1970-es székfoglaló beszédéből azonban azt szűrhetjük le, hogy a kereszténységet államvallással tévő Nagy Theodosius fellépését követően sokkal többről van szó. Az éppen uralkodó beszédmódot a hatalom intézményei a maguk szolgálatába állítják abból a célból, „hogy csökkentsék a diskurzus veszélyeit, uralmukba kerítsék véletlenszerű megjelenését, kiküszöböljék súlyos, fenyegető anyagságát”.⁴⁰ Más szavakkal: a halál elfedésére szolgáló platonikus-keresztény beszédmódot, vagyis az „akárki” fecsegését, amelynek központi eleme a túlvilági életbe vetett hit, az államhatalom az ókor végétől fogva saját legitimációjára használta fel, amikor „trón és oltár szövetségét” létrehozta. A hatalom pártfogó magatartásának oka, hogy a halál utáni életbe vetett hit egzisztenciális funkcióján túl politikai célokat is szolgált, hiszen a túlvilági jutalom, illetve büntetés képze által mintegy orvoslást nyújtott a feudális társadalmi rendszer szociális igazságtalanságaira, ekképpen pedig a köznyugalmat biztosította a korabeli államalakulatokban. (Marx val-

laskritikája *A hegeli jogfilozófia kritikájához* című művének bevezetőjében éppen e diskurzus politikai célú felhasználását éri.) Krisztus tanainak elterjedését megelőzően, a hellenizmus korában más volt a helyzet. Mind a sztoikusok, mind Epikurosz szabadon kétségbe vonhatták a lélek halál utáni továbbélését, szembe-menve a korabeli közfelfogással. „(Epikurosz) azt remélte, ha tagadja, hogy a személyiség a halál után bármilyen formában fennmarad, akkor be tudja bizonyítani, hogy a földi életben elkövetett dolgokért járó jutalmak és büntetések rendszerébe vetett hit nem egyéb, mint merő mitológia.”⁴¹ Ma már nehéz lenne megbecsülni, hogy a túlvilági életbe vetett hiedelmek akkoriban mennyire voltak népszerűek. De Epikurosz „vehemens vágya, hogy aláássa ezeket, már önmagában is bizonyágul szolgál elterjedtségükre”.⁴² Az epikureizmus megalapítója még szabadon megírhatta Menoikeusznak: „A halál tehát, amitől a bajok közül legjobban rettegnék, egyáltalán nem érdekel bennünket, minthogy ameddig mi létezőnk, a halál nincs jelen, mikor pedig a halál megérkezik, mi nem vagyunk többé.”⁴³ A Foucault által egységes érának tekintett premodern korszak első felében tehát még nem tiltotta semmiféle állami törvény az európai gondolkodók számára a halál utáni élet tagadását. A kereszténység államvallássá tétele után viszont egyházi intézmények garmadája gondoskodott arról, hogy a szóban forgó másvilággit kényszerítő eszközök segítségével gyökeret verjen a kora középkori Európa társadalmában. Már a gyermekek szocializációja nem állt másból, mint a halál elől való elfedő kitérés korabeli módozatának a lelkekbe plántálásából a kötelező hitoktatás révén. Az egyház úgyszólván bölcsőtől a koporsóig gondoskodott arról, hogy a hívő az egzisztenciális értelemben vett hanyatlás állapotában maradjon. Fontos megjegyezni, hogy a politikai hatalommal ekképpen összeolvadt és intézményesült „akárki” vélekedését a túlvilágról büntetés terhe mellett tilos volt nyilvánosan kétségbe vonni egészen a felvilágosodásig. Az ókor végétől tehát az intézményesült „akárkinek” a halálról szóló fecsegése kodifikált törvényként érvényesül.

Összegzőképpen: a Humanizmus-levélnek a Jean Beaufret második kérdésére választ kereső része számos interdiszciplináris vonatkozással bír. Zárótézisem pedig az, hogy az „akárki” megtestesülésének, láthatóvá válásának lehetőségét Heidegger nem csupán nyitva hagyja a *Lét és idő*-ben, de a középkori Európában a szóban forgó hiposztázis ténylegesen végbe is ment átmenetileg. S alkalmasszerűen bár, de ugyancsak az egyébként megfoghatatlan „akárki” testesül meg Hérakleitoszban, amikor a Humanizmus-levélben ismertetett anekdota szerint látogatóival találkozik.

■ JEGYZETEK

1. Martin Heidegger: *Levél a „humanizmusról”*. (Ford. Bacsó Béla.) In: *Uő: Útjelzők*. Szerk. Pongrácz Tibor. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 293–334. 324.
2. Uo.
3. Dirk Mende: „Brief über den »Humanismus«”. *Zu den Metaphern der späten Seinsphilosophie*. In: *Heidegger-Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*. Hrsg. Dieter Thomä. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart-Weimar 2003. 247–258. 255. (Saját fordításom.)
4. Robert H. Cousineau: *Heidegger, Humanism and Ethics. An Introduction to Heidegger's Letter on Humanism with a critical Bibliography*. Nauwelaerts, Louvain-Paris, 1972. 9. (Saját fordításom.)
5. Schwendtner Tibor: *Filozófiatörténet – politika – életrajz. Heidegger életművének paradigmikus értelmezési módjai*. Erdélyi Múzeum LXXXIII. évf. 2021. 4. sz. 76–89. 78.
6. Dirk Mende: *i. m.* 255. (Saját fordításom.)
7. Martin Heidegger: *Lét és idő*. Ford. Vajda Mihály et al. Gondolat, Bp., 1989. 348. (Kurziválás az eredetiben.)
8. Friedrich Nietzsche: *A hatalom akarása. Minden érték ártértékelésének kísérlete*. Ford. Romhányi Török Gábor. Cartaphilus Kiadó, Bp., 2002. 241. (Kurziválás az eredetiben.)
9. Jonathan Culler: *Dekonstrukció*. Ford. Módos Magdolna. Osiris Kiadó, Bp., 1997. 121.
10. Martin Heidegger: *Levél a „humanizmusról”*. 329.

11. Martin Heidegger: „... költőien lakozik az ember...”. In: Uő: „... költőien lakozik az ember...” *Válogatott írások*. Szerk. Pongrácz Tibor. Ford. Bacsó Béla et al. T-Twins Kiadó/Pompeji, Bp.–Szeged, 1994. 191–209. 207.
12. Martin Heidegger: *Levél a „humanizmusról”*. 325–326.
13. Vö. Martin Heidegger: *Fenomenológia és teológia*. In: Uő: *Útjelzők*. 49–78. 52.
14. Robert H. Cousineau: i. m. 58. (Saját fordításom.)
15. Thomas S. Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Ford. Bíró Dániel. Osiris Kiadó, Bp., 2002. 24.
16. Olay Csaba – Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2011. 123.
17. Franco Volpi: *Der Rückgang auf die Griechen in den zwanziger Jahren. Eine hermeneutische Perspektive auf Aristoteles, Platon und die Vorsokratiker im Dienst der Seinsfrage*. In: *Heidegger-Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*. 26–37. 35. (Saját fordításom.)
18. Otto Pöggeler: *Einleitung: Heidegger heute*. In: *Heidegger. Perspektiven zur Deutung seines Werks*. (Hrsg. Otto Pöggeler) Athenäum Verlag GmbH, Königstein/Ts., 1984. 11–53. 41. (Saját fordításom.)
19. Walter Schulz: *Über den philosophiegeschichtlichen Ort Martin Heideggers*. In: *Heidegger. Perspektiven zur Deutung seines Werks*. 95–139. 97. (Saját fordításom. Kurzíválás az eredetiben.)
20. G. S. Kirk – J. E. Raven – M. Schofield: *A preszókratikus filozófusok*. Ford. Csiszter Kálmán és Steiger Kornél. Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 1998. 315.
21. Sigmund Freud: *Álomfejtés*. Ford. Hollós István. Helikon, Bp., 1985. 424.
22. Ullmann Tamás: *A tudattalan modelljei. Fenomenológia, pszichoanalízis és kognitív tudományok*. Magyar Filozófiai Szemle 2016. 1. sz. 9–30. 9–10.
23. Uo. 10.
24. Martin Heidegger: *Levél a „humanizmusról”*. 326.
25. Otto Pöggeler: *Der Denkweg Martin Heideggers*. Neske, Pfullingen 1963. 135–136. (Saját fordításom.)
26. Martin Heidegger: *Lét és idő*. 118. (Kurziválás az eredetiben.)
27. Lengyel Zsuzsanna Mariann: *A végesség hermeneutikája. Az idő mint filozófiai probléma Martin Heidegger gondolkodásában*. ELTE BTK Filozófiai Intézet – L'Harmattan Kiadó – Magyar Filozófiai Társaság, Bp., 2011. 52.
28. Dirk Mende: i. m. 255–256. (Saját fordításom.)
29. Martin Heidegger: *Levél a „humanizmusról”*. 326.
30. Uő: *Lét és idő*. 322. (Kurziválás az eredetiben.)
31. Uő: *Levél a „humanizmusról”*. 327. (Kiemelés tölem.)
32. Otto Pöggeler: *Der Denkweg Martin Heideggers*. 56. (Saját fordításom.)
33. Wilhelm Anz: *Die Stellung der Sprache bei Heidegger*. In: *Heidegger. Perspektiven zur Deutung seines Werks*. 305–320. 314. (Saját fordításom.)
34. Martin Heidegger: *Lét és idő*. 316. (Kurziválás az eredetiben.)
35. Otto Pöggeler: *Der Denkweg Martin Heideggers*. 59. (Saját fordításom.)
36. Martin Heidegger: *Lét és idő*. 259.
37. Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. Ford. Szabó Miklós. Magyar Helikon, Bp., 1971. 129.
38. Martin Heidegger: *Lét és idő*. 262.
39. Vö. uo. 462.
40. Michel Foucault: *A diskurzus rendje*. Ford. Török Gábor. Holmi 1991. 7. sz. 868–889. 869.
41. A. A. Long: *Hellenisztikus filozófia*. Ford. Steiger Kornél. Osiris Kiadó, Bp., 1998. 71. 42. Uo.
43. Epikurosz levele Menoikeuszhoz. Ford. Sárosi Gyula. In: *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I*. Tankönyvkiadó, Bp., 1966. 149–152. 150.

DEMÉNY PÉTER

NEM KÖPÖK A SÍROTKRA

Schillinger Gyöngyvér: *Rohadjon meg az összes*

■ „Egy olyan világban, ahol az élvezetek a játékboltból valók, a fájdalmak sem lehetnek a vasüzletből” – írta a 19. században született argentin író és filozófus, Macedonio Fernandez. Ez jutott eszembe, miközben Schillinger Gyöngyvér könyvét olvastam. Itt senki nem szeret senkit, mindenkinek csak hiányzik a szeretetet, mindenki kétségbeesetten igyekszik szeretve lenni, ezért azonban nem hajlandó semmit áldozni: talán a kétségbeesett hiány pótolja az igazi szerelmet.

„Kigombolja az övét, néhányat ránt a farkán, ráélvez a hasára. Az orgazmus pillanatában arra gondol, hogy ez mégiscsak szerelem.” (145.) Olga és Balázs között történik mindez: Balázs egy ügyvédi iroda főnöke, Olga a titkárnő. És természetesen egyáltalán nem „mégiscsak”, és még kevésbé „szerelem”. Mindketten kiürült kapcsolatokban élnek, Balázs házasságban, Olga közvetlenül előtte, de még az sem biztos, hogy ezek valóban kiürültek, hogy igazán „tele” lettek volna valaha.

Működésképtelen családokból nehezen kerül ki olyan gyermek, aki szeretni tud: borzalmas igazság, de a szeretetet is tanulni kell, nem úgy történik, mint a romantikus regényekben, hogy egyszer csak belénk tapad, mint Ámor nyila. A szerelem történhetik így, de a kitartás, a gondoskodás, a szolidaritás, egymás megértése, mindaz tehát, ami a folyamatot, a tartósságot, a szeretetet alakítja, az másként formálódik, tanulni kell. Akit nem szerettek, az nem tud szeretni.

Kalligram, Bp., 2024.

A könyv szereplői sem tudnak. A regény elején Balázs hagyatéki tárgyalásra indul. Az anyjuk egy szörnyeteg volt, de minden szörnyeteg magához ránt valakit, aki aztán képtelen szabadulni tőle. A *Rohadjon meg az összes*-ben Karesz az a fivér, aki nem tud szabadulni. Illetve Balázs sem tud, de ő mégiscsak elszakad. A hagyatéki tárgyalás kudarcba fullad, utána sem béke jön, hanem a feldolgozás képtelensége.

Üresség, gyűlölet, alkoholizmus, magány. Egyik sem végzetes, csak annyira, hogy az ember ne értse, ugyan miért is él. Manszúr, Balázs gyermekkori barátja, alkoholizmusba menekül. Próbál jó ember lenni, de az is feladat, hi-telesség kérdése, kapkodva nem lehet csinálni. Schillingernél nagyon kevés a fény.

„Amit valónak hittem, nem volt talán sehol? / Mély álom ringatott el, csak nem tudom, mikor.” A 170. oldalon hál’ istennek jelöletlenül idézett Walter von der Vogelweide egy nagyanyai mondat, amittől a nagybácsi a szemét forgatja. A melankólia is hamis, egyfajta Duna tévés sóhajtozás valami menny felé, amelyről mindenki tudja, hogy nem létezik.

Jó regény ez, a világirodalomból talán Sally Rooney, a magyarból talán Nagy Gerzson atmoszférája. A mondatok rövidek, nem ítéleznek, hanem mesélnek. A mesélésnek nem bája van, hanem monoton ereje: magába ránt, nem enged el. A történet ki van szakítva egy egézből, még hozzá úgy, hogy az olvasó érzi, az egész sem vigasztal

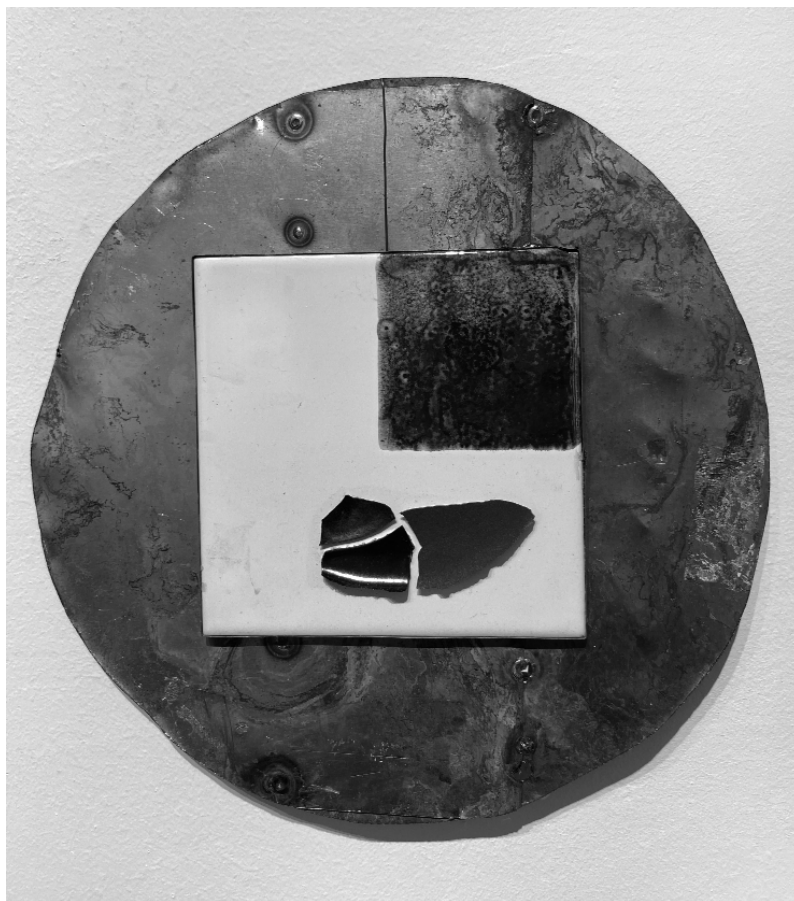
lőbb semmivel. A szerkezet ugyanezt a monotoníát erősíti, a fejezetek számozottak, minden folytatódik, de semmi sem megy tovább.

„Alapos változások után minden úgy marad” – olvassuk a könyv egyik mottóját Kukorelly Endrétől; a másikat, szintén tőle, hogy ti. „Semmi változás, mégis minden megváltozik... abban az egy pillanatban”, talán úgy értelmezhetjük, hogy az ember abban a pillanatban érti meg, hogy semmi nem fog megváltozni.

A 200 oldalnál is vékonyabb regény tudja a terjedelmét: éppen annyit mesél, amennyiből kiderülnek a viszonyok, de az is, hogy semmi nem fog megváltozni.

„Jucika hívja, most már egyáltalán nem veszi fel neki a telefont, egyszerűen elfárad, ha vele beszél. Édesanyád így meg úgy. Béküljete ki. Istennél vannak a halálból kivezető utak. Addig béküljete ki, amíg lehet. Újra együtt lehettek a paradicsomban. Ezen majdnem elröhögte magát, de közben a sírás szorongatta a torkát. Azt azért mégsem kellene. Mit nem kellene? Együtt lenni a paradicsomban.” (196.) Nincs az a hely, ahol a szüleinket szeretni tudjuk, mert nem tudjuk megbocsátani nekik, hogy ők sem szerettek.

Boris Vian még hitt a felháborító gesztusokban. Itt már senki fel sem háborodik.

A KELETI MAGYAR NYELVTERÜLET MONDAHAGYOMÁNYÁNAK KÉZIKÖNYVEI

■ Amikor 1989 nyarán a mezőcsávási harangláb ácsmunkáját vizsgálgatva a hátam mögül egy meleg, nyugodt hang megkérdezte tőlem, hogy én vagyok-e a harangozó, még nem sejthettem, hogy pár év múlva ugyanennek a meleg és nyugodt tónusú hangnak a hallatán készségesen fognak rendelkezésére állni több százan erdélyi és moldvai adatközlők, hogy az általuk hallott folklórhagyományokat, népi elbeszéléseket megosszák vele. És közben talán nem is voltak annak tudatában, hogy minden szó, amely elhagyja szájukat, azzal válik felmérhetetlen értékűvé, hogy valaki rögzíti, majd kötetekbe foglalva közkinccsévé teszi azokat.

Magyar Zoltán néprajzkutatóról, a budapesti székhelyű akadémiai kutatóintézet, a Néprajztudományi Intézet tudományos főmunkatársáról van szó, aki gyalog, szekéren, néha autóstoppal felkereste a magyar nyelvterület utolsó zugait, tanyáit vagy a pásztorok nyári szállásait, és sokszor az utolsó pillanatban összegyűjtötte a még részben hagyományos paraszti közösségek körében azokat a hiedelmeket, mondákat, meséket, tréfás elbeszéléseket és igaz történeteket, melyeket bizonyára sírba vittek volna őrzőik, és azok a magyar kultúra számára örökre elvesztek volna.

Magyar Zoltán talán megtanulhattott jó pár ördögösséget a mesélőitől, mert sikerült a 24 órás napot jócskán megnyújtania. Csak így magyarázható, hogy a Kárpát-medence majdnem minden néprajzi táján megfordulva, különösen a jelenleg Magyarország határain kívül élő magyar népcsoportok körében több tízezer folklórszövegét gyűjtött össze, dolgozott fel az utóbbi

három évtizedben, majd adott ki – eddig több mint száz önálló kötete jelent meg. Továbbá konferenciákat szervezett és előadásokat tartott kutatásai eredményeiről a magyar és angol nyelvterületen, terepmunkájának színhelyeit bemutató filmeket rendezett, és írt hozzájuk forgatókönyveket. Jelen írás célja azonban nem(csak) ennek a mennyiségében is hatalmas és értékében becses tevékenység bemutatása, hanem a szerző két utóbbi, világszínvonalú tudományos művének ismertetése.

A Kairosz Kiadó gondozásában látott napvilágot Magyar Zoltán negykötetes, közel kétezer oldal terjedelmű műve *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* címmel. A folklórkutató szerző neve bizonyára nem ismeretlen az erdélyi olvasók számára sem, hiszen számos, az erdélyi folklórt megörökítő mese- és mondakötete jelent meg az utóbbi másfél évtizedben (pl. *A csángók monдавilága*. Gyimesi csángó népmondák, 2003; *Kalotaszegi népmondák*, 2004; *Népmondák a Kis-Küküllő mentén*, 2005; *Lüderc vőlegény*. Póra Péter meséi – Gyimesfelsőlóki népi elbeszélések, 2006; *A Szilágyság mondahagyománya*, 2007; *Tetűbőr belezna*. Ördögösfüzesi népmesék, 2007; *Így beszéltek Farkasok patakán*. Tankó Fülöp Gyugyu történetei, 2008; *Népmondák Erdély szívében*. Alsó-Fehér megye mondahagyománya, 2008;

Hunyad megyei népmondák, 2009; *Csinódi népköltészet*. Az Úz-völgyi csángók folklórhagyománya, 2009; *Erdővidéki népmondák*, 2011; *Népmondák a két Homoród mentén*, 2011; *Erdélyi népmondák*. I–II., 2011; *Mezőségi népmondák*, 2012; *Mátyás király Körös-éven*. Géczy Hegedűs Sándor történe-

tei, 2012; *Érmelléki népmondák*, 2012; *Erdőháti népmondák*, 2014; *Népköltészet gyűjtés 2.*, 2018; *Népmondák a Fekete-Körös völgyében*, 2018; *Történetmondás és ökológiai tudás. Egy mesélő ember Farkasokpatakán*, 2022; *Hideg Anna meséi. Ördögösfüzesi mesék, mondák és egyéb történetek*, 2023; *A tündérek vára*. Révi népmondák, 2023). Továbbá szerzője a *Magyar népi kultúra régiói* című, 2011-ben kiadott kézikönyv erdélyi, partiumi és moldvai fejezeteinek. Magyar Zoltán fáradhatatlan kutatóként és gyűjtőként bejárta Erdély és a Partium magyarlakta vidékeinek majd minden szegletét, és ama „utolsó órában” még olyan mennyiségű és minőségű népköltészeti hagyományanyagot sikerült feljegyeznie, amely csak Kriza János és gyűjtőkörének teljesítményével vagy Kallós Zoltán munkásságával vethető össze. E néprajzi gyűjtőutak tudományos hozadéka és végcélja az a küllemében is rendkívül szép és elegáns lexikonszerű négy kötet, amely remélhetőleg a főbb romániai magyar könyvtárakba is eljutott már.

E könyvsorozat a maga nemében világszínvonalú tudományos mű, mindazonáltal rendkívül olvasmányos is, hiszen a lapjain ezerszámra sorakoznak típus- és motívumindex formájában az erdélyi magyar szájhagyományban élő (vagy valaha létezett) különleges történetek. Az első kötetben a halál és a halottak témakörének mondái, a túlvilágjárásról szóló mondaszövegek, a különféle természetfeletti lények (kísértet, ördög, lidérc, betegségdémon, vadleány, óriás, tündér, szépasszony, bányaszellem) narratív hagyományvilága található. A második kötetet teljes egészében a természetfeletti, mágikus erővel és képességgel bíró emberekről (boszorkány, táltos, garabonciás, néző, román pap stb.) szóló mondák rendszerezett tartalmi kivonatai töltik meg, míg a harmadik kötetet olyan egyéb folklórtémák, melyek szintén jellegzetes részei az erdélyi magyar folklórkincsnek (prikulics, mitikus állatok és növények, rontás és csinálmány, ufó, igézet). A kézikönyvsorozat utolsó kö-

tetében a szerző a mondákban szereplő motívumokat mutatja be, valamint élvezetes, gördülékeny stílusú tanulmányban az általa bemutatott, megörökített hagyományokat tekinti át tudományos érvennyel.

Az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* sok tekintetben folytatása a szerző három évvel korábbi, tizenkét kötetes (!) kézikönyvsorozatának (*A magyar történeti mondák katalógusa*), amelyben a magyar népi történelmi emlékeket világát foglalta össze enciklopédikus igényrel. Erdélyi magyar népmondák, köztük nagy számban kincsmondák, számottevő részét képezték már annak a műnek is. Ez a mostani kézikönyv azonban csakis az erdélyi kulturális örökségből merít, illetve azt mutatja be, és ennyiben saját „gyermeke” e nagy múltú nemzeti közösségnek. Érdemes fellapozni, hiszen alig van olyan erdélyi magyarlakta község, amely ne szerepelne nevesítetten is (az ott feljegyzett mondák által) a négy kötet valamelyikében. Tudományos jellege ellenére is szórakoztató olvasmány, honismereti haszna pedig szinte felbecsülhetetlen. Egyedülálló a folklorisztika történetében ez a mintegy 35 ezer hiedelemmondát és 112 ezer történeti mondát összegző két lexikonszerű kézikönyv.

Négy évvel *A magyar történeti mondák katalógusa*, és egy évvel az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* publikálását követően megjelent Magyar Zoltán mondatrendszerző típus- és motívumindexének harmadik, nagyszabású darabja is, a *Moldvai csángó mondakatalógus*. Mint az már a korábbi kézikönyvsorozatból is kiviláglott, a szerző nem „kispályán” mozog: e mű is két vaskos kötetben jelent meg, 1030 oldal terjedelemben. És a „sorozat” immár mindösszesen 18 olyan kötet ölel fel, amelyben a szerző a magyar mondahagyomány enciklopédikus igényű számbavételére törekszik, látható eredménnyel. A fenti szám annyiban még bővítendő is, hogy ide sorolhatók Magyar Zoltán ama korábbi kötetei, melyek e nagy művek előtanulmányainak

tekinthetők – igaz, azok is kötetnyi terjedelemben (lásd: *Motif-Index of Legends of Early Hungarian Saints*. Herne, 2009; *Az Árpád-kori szentek legendái*. Típus- és motívumindex. Bp., 2010; *Mátyás király narratív hagyományköre*. Típus- és motívumindex. Bp., 2017; *Erdély védőszentje*. A Szent Lászlóról szóló mondák típus- és motívumindexe. Kvár, 2021).

Mint azt a szerző írja műve bevezetőjében, ahhoz, hogy e nagy múltú és archaikus népi kultúrájú magyar etnikai csoport epikus népköltészete (illetve azon belül itt a mondahagyomány) is számba vehető legyen – mint a másik két említett kézikönyvsorozat esetében –, egy olyan nagyszabású és teljességre törekvő adatbázis, népköltészeti archívum kiépítésére volt szükség, amely alapján e további tudományos munka elvégezhetővé vált végre. Ez a publikált forrásokat, adattárakban szunnyadó kéziratokat és magánarchívumok rejtett kincseit egybegyűjtő archívumépítési munka mintegy tíz esztendő óta tart, és a 2020-as évek elejére a közel nyolcezer tételes Moldvai Csángó Szövegfolklor Archívum létrejöttét eredményezte. Hogy ez a folklor adatbázis lehetőleg valóban teljes körű legyen, a szerző moldvai néprajzi terepmunkái is szükségesek voltak, még 2021-ben és 2022-ben is – mint írja – heteket töltve a moldvai csángók között mondagyűjtéssel, az „utolsó óra” jegyében százszámra örökítve meg a moldvai magyar folklorörökséget. Külön érdeme e katalógusnak, hogy a csángók kutatástörténetében először a már generációkkal ezelőtt asszimilálódott, ám magyar eredetű moldvai katolikus településekről is tartalmaz – célirányos és megbízott gyűjtések révén felszínre került – folkloradatokat, hiánypótló módon, tovább árnyalva a moldvai csángók, különösen a középkortól kontinuus északi és déli csángók népi kultúrájáról létező képet.

E mű létrejötté a szerző szakmai pályafutásában nem tűnik véletlenszerűnek. Életrajzából kitűnik, hogy egyetemi szakdolgozatát *A moldvai csángók*

búcsújáró szokásai címmel védte meg, és első tudományos közleménye is moldvai vonatkozású (*Vallás és etnikum kapcsolata egy moldvai csángó faluban*, 1994). Immár mondanakutatóként is többször visszatért még Moldva földjére: a 2011-ben publikált *Erdélyi népmondák* című kétkötetes gyűjteményében például függelékként szintén fellelhetők általa gyűjtött csángó folklórszövegek. Folklórgyűjtéseinek zöme azonban az utóbbi két-három év terepmunkáiból származik, nyilvánvalóan már e kézikönyv összeállításának a jegyében.

Magyar Zoltán mostani mondanakatalógusáról elmondható, hogy a nemzetközi folklorisztika első olyan monográfiája, amely típus- és motívumindex formájában, nagyszabású adatbázis alapján mutatja be egy európai etnikai csoport mondahagyományát. E hagyományvilág az összmagyar hagyományok részét képező, többnyire az erdélyi magyar, kisebb részt a moldvai román folklórban gyökerező, sajátos arculatú, változatos mondavilágba nyújt betekintést. A katalógus első kötete típusmutató formájában mutatja be a rendkívül gazdag és sokszínű moldvai csángó mondahagyományt. E kötet fejezetekre tagolva jeleníti meg azokat a főbb témacsoportokat, melyek kisebb-nagyobb szegmensét képezik a moldvai magyarság prózaepikájában is e műfajnak. A katalógus hangsúlyos részét alkotják mindazok az eredetmagyarázó mondák és biblikus apokrif hagyományok, melyek a középkori kultúra színhagyományozott örökségeként e tájegységen maradtak fenn legnagyobb változatosságban. A kötet részét képezik a moldvai magyarok alapítási hagyományai, történeti mondái és történelmi emlékezetének más szövegmélei, továbbá elkötelezett katolikusságukkal összefüggésben vallásos témájú mondáik. Részben ide sorolható a túlvilágról szóló különleges elbeszéléspertoár is. A kötet második felét a moldvai magyarok körében fennmaradt hiedelemmondák regisztere alkotja, amelyben nagyobb tartalmi egysé-

gek szólnak a sors és előjelek, a halál és halottak hiedelemköréről éppúgy, mint a különféle természetfeletti lényekről, valamint a mágikus tudású és képességű személyekről, a mitikus állatokról és növényekről, a mindennapi mágiáról szóló narratív képzetkörig. A kötetet a moldvai csángó szövegfolklor bibliográfiája zárja.

A katalógus második része az első kötetben közreadott típusmutató tudományos segédanyaga és elméleti szintézise. E kézikönyv első fele egy alfabetikus rendben közzétett, a tárgyszó szövegkörnyezetére is utaló motívumindex. E kiegészítő alkalmazás által válik igazán használhatóvá az előző kötet anyaga, hiszen a tárgyszavas mutató révén a keresett motívum népköltészeti beágyazottságáról és sokszínűségéről is fogalmat alkothat, a feltüntetett típusszámok segítségével pedig az eredeti helyekre is visszakereshet az olvasó. A motívumindexet egészíti ki a moldvai csángó mondákat a nemzetközi párhuzamokkal egybevető konkordanciajegyzék, továbbá az a könyvnyi terjedelmű tanulmány, amely a moldvai magyar etnikai csoport történetét és főbb kulturális jellemzőit, a moldvai csángó szövegfolklor kutatástörténetét, valamint a műfaji klasszifikáció alapját és előfeltételét képező adatbázist ismerteti. A kötet második felében a moldvai csángó mondahagyomány leginkább tájspecifikus témakörei és típusai kerülnek bemutatásra a magyar szent királyok narratív hagyománykörén át a csíksomlyói kegyhely legendaköréig, egy, csakis a moldvai folklórból ismert kincsmondától több fontos regionális hiedelemköréig (táltos, szépasszony stb.) bezárólag. Külön figyelmet érdemel a csángók Csíksomlyóhoz való

mély és régtől való viszonya, amelyről a szerző egyes korábbi tanulmányaiban már szintén szólt részletesen (*A csíksomlyói kegyhely legendaköre*. 2016; „Keressük a Szűzanyát...” Csíksomlyóról szóló mondák a moldvai csángó folklórban. 2022).

Magyar Zoltán *Moldvai csángó mondakatalógus* című lexikonszerű kézikönyve jelentős teljesítménye a kortárs folklórkutatásnak. Alapja és biztos bázisa minden további, a moldvai csángó népköltészetre irányuló kutatói vizsgálatnak, és egyúttal a romániai magyarság múltjának, kultúrájának is fontos „emlékműve”.

A globalizáció csápjai mind mélyebbre hatolnak a hajdani, a mondagyűjtések idején még érintetlen oázisokba, és felzavarják a tiszta forrásokat. Ezért (is) felbecsülhetetlen a „Magyar Zoltánok” munkája. Anyagi értékeinket elrabolhatják, épített örökségünket lerombolhatják, de a lélekben tárolt vagyunk megőrződik, ha feljegyzésre és megőrkítésre kerül. Nem vagyunk annyira gazdagok, hogy ezt a veszteséget is megengedhessük magunknak.

(Magyar Zoltán: *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus*. Típus- és motívumindex. I–IV. Kairosz Kiadó, Bp., 2021. – I. *A természetfeletti világ*; II. *Természetfeletti tudással és képességgel rendelkező emberek*; III. *Egyéb mondák és bibliográfia*; IV. *Index, konkordancia, tanulmányok*)

(Magyar Zoltán: *Moldvai csángó mondakatalógus*. Típus- és motívumindex. I–II. Kairosz Kiadó, Bp., 2022. – I. *A mondák típusai*; II. *Index, konkordancia, tanulmányok*)

Lazsádi László

ABSTRACTS

Róbert-István Antal

■ ***Socialism, Transylvanian Identity, and Nationalist Accusations: The Life of Lajos Jordáky (1913–1974)***

Keywords: *Lajos Jordáky, double identity, dogmatic socialist, Hungarian patriot from Transylvania*

Lajos Jordáky, a former social-democratic and later communist politician, was regarded as a man with a dual identity: a dogmatic socialist and a Hungarian patriot from Transylvania. He joined the Communist Party of Romania in October 1944, but by 1946, he was expelled, accused of deviating from the official line and Hungarian nationalism. In 1952, he was arrested, tried, and sentenced to 12 years in prison for high treason. He was released in 1955, but was arrested again in 1957, accused of collaborating in the case of István Dobai's Memorandum. After six months of criminal investigation, Jordáky accepted the role offered by the authorities: he performed self-criticism, condemned the 1956 events in Budapest, and admitted to being a Hungarian nationalist. Gradually, his views shifted, adapting to the party's official narrative. By the end of his life, he believed that the nationalist and retrograde tendencies within Hungarian cultural life in Romania could only be countered from an official position. Consequently, in 1972, he rejoined the ranks of the Romanian Communist Party.

Róbert-István Antal

■ ***The Most Famous Székely Communist, László Luka (1898–1963)***

Keywords: *László Luka (Vasile Luca), Hungarian communist, Romania*

Born in Székely Land, László Luka (Vasile Luca) became the highest-ranking Hungarian communist politician in Romania. In the chaotic aftermath of World War I he joined the radical socialist movement in 1919 and was one of the founders of the

Communist Party. He rose through the ranks of the party during the interwar period, becoming a member of the Central Committee. Throughout this time, he was imprisoned several times, and in 1940, he was sent to the Soviet Union. During the war, he served as an officer in the Soviet army and also worked within the Comintern. At the end of the war, he returned home and became a prominent figure in the party leadership, serving as Minister of Finance and a member of the Secretariat. In the late 1940s, he was an advocate of strict party loyalty and alignment with Stalin's policies. Despite this, he became a victim of a show trial, was arrested in 1952, and sentenced to life imprisonment. He died in prison in 1963.

Tamás Beck

■ ***From Beaufret's Second Question to the Incarnation of "das Man": A Possible Interpretation of a Key Passage in the Letter on Humanism***

Keywords: *Martin Heidegger, ontology, das Man, ethics, Heraclitus*

In this brief paper, I examine a specific section of Martin Heidegger's *Letter on Humanism*, where the German philosopher attempts to define the foundational relationship between ontology and ethics. More precisely, I aim to offer an interpretation of this passage that emphasizes the role of disciplines somewhat removed from the core of ontological theory – ranging from sociology of knowledge and depth psychology to the philosophy of science. My study does not shy away from presenting “heretical” ideas, which have yet to be considered by others, and I am willing to take responsibility for the potential criticism this may incur. The argument includes the theory of the unconscious as proposed by Freud, as well as aspects of deconstructionism, which later achieved prominence in the postmodern era. In the final section of the paper, I devote special attention to a startling conclusion: an anecdote

about Heraclitus, as discussed by Heidegger, leads me to infer that “das Man”, granted total anonymity by *Being and Time*, can, in certain historical contexts, become identifiable with specific individuals or powers. While I explore these interdisciplinary connections, I remain anchored in the primary issue: how does Heidegger, in his later works, envision the grounding of ethics through ontology?

György Csepeli – Richárd Papp

■ **“One Must Not, and It Is Not Proper to Talk About This”: Non-Jewish Readings of Distrust Related to Holocaust Memory**

Keywords: *Hungary, Holocaust, Jews, memory, trauma*

The Holocaust is the Philoktetes wound tormenting every European country occupied by Hitler’s armies between 1939 and 1945. Paradoxically, it may be the Germans who feel this pain the least, as they have nowhere left to escape the curse of their role as perpetrators. This article presents the results of research on the memory of the events in Hungary, the last theatre of Hitler’s European campaign against the Jews. The researchers returned to the sites of the drama that unfolded in the summer of 1944, searching for traces of the vanished Jewish life in both the physical and social-psychological spaces, where the void created by the destruction of the Jews is filled with fear, distrust, confusion, silence, and cognitive dissonance. Based on the research findings, it can be stated that 80 years after the Holocaust, in Hungarian villages, small towns, and Budapest, both within and outside the current national borders, today, in Macbeth’s words, “nothing is, but what is not”.

Norbert Falusi

■ **István Apáthy: The Tragic Fate of the Hungarian Natural Scientist**

Keywords: *István Apáthy, Transylvanian Hungarian politician, natural scientist*

Born in Budapest, István Apáthy was one of the leading figures of the Transylvanian Hungarian political elite at the turn of the century. He engaged in debates on nationalities, agrarian issues, and electoral rights, representing the opposition to the 1848 independence goals, advocating for Hungarianization proposals put forward by regionalist nation-building elites, and supporting the expansion of suffrage. Some of Apáthy’s political goals were realized, but only after a lost war for Hungary, which radically changed the framework for political activities that had existed before 1918. The worldview that had supported the societal, economic, and political system – founded on the unique blend of “great statehood” and national sovereignty – collapsed with the fall of dualism. Meanwhile, Apáthy was also a world-renowned natural scientist, one of the founders of neurobiology in Hungary, and was appointed rector of the University of Cluj in 1903. This paper discusses the tragic fate of István Apáthy, the natural scientist.

János Fodor

■ **Between Two Governments: An Evaluation of György Bernády’s Political Role in Transylvania**

Kulcsszavak: *György Bernády, Transylvanian Hungarian politician, Marosvásárhely (Târgu Mureș), mayor*

György Bernády (1864–1938) was a versatile public figure and a defining personality in 20th-century Transylvania. As mayor of Târgu Mureș, he was praised for his city development efforts. As a county prefect and member of parliament, his political career was centered around the defense of the minority Hungarian community’s interests. During his mayoralty, he became a key figure in the economic and cultural revitalization of Târgu Mureș. Bernády played a key role in Romanian Hungarian politics between the two World Wars: through his pamphlets, parliamentary work, and connections in Hungary, he sought to

safeguard the rights of Transylvanian Hungarians within the new state framework. While his political approach often divided public opinion, his pragmatic attitude and influential connections made him a significant personality. Despite numerous efforts in the past decade to promote his public activities and popularize his work, Bernády's recognition has mostly remained confined to regional boundaries.

János Főcze

■ *The Career of Gyárfás Kurkó, an Instinctive Politician (1909–1983)*

Keywords: *Gyárfás Kurkó, Hungarian politician, 20th century, Transylvania*

Gyárfás Kurkó was an iconic figure among Transylvanian Hungarians in the 20th century. His political views were shaped both by his humble Székely origins and by the popular front politics of the Romanian communists in the 1930s. A stubborn and tenacious organizer, he rose to become the leader of the Hungarian People's Union (Magyar Népi Szövetség) in the late 1940s, only to be arrested in 1949, primarily due to his support for an autonomous Hungarian People's Union independent of the Communist Party. In 1951, he was convicted of treason, alongside other prominent Transylvanian Hungarians, and sentenced to imprisonment. He remained incarcerated until 1964. After his release, he started anew as a factory worker in Brassó (Braşov). He passed away in 1983. This study aims to outline the career of this remarkable individual, though a comprehensive historical biography remains a vital task for Transylvanian Hungarians who must confront their 20th-century past.

János Kristóf Murádin

■ *Count Miklós Bánffy, the Transylvanian Politician*

Keywords: *Count Miklós Bánffy, political activity, Transylvania, 20th century*

This article provides a brief analysis of Count Miklós Bánffy's political activity

in Transylvania during the early 20th century. It examines his position within Transylvanian politics, as well as his role in shaping the broader national political landscape of the time. The study focuses on the political struggles between the two dominant ideologies of the period: classical liberalism and conservatism, presenting the two key figures representing these ideologies in Northern Transylvania – Count Miklós Bánffy and Count György Bethlen. The main objective of the study is to enrich the existing understanding of Miklós Bánffy's personality and political goals, based on prior research. The source material for this study includes archival documents, published collections of documents, specialist books, published and online studies, memoirs, and contemporary press articles.

Csaba Zoltán Novák

■ *The Traveler: Roads and Stations, Images from Károly Király's Political Career*

Keywords: *Károly Király, Romanian Hungarian politician, 20th century*

Károly Király, or as his name appears in Securitate documents, "Utazó-Călătorul", had a long and eventful career that spanned multiple political systems and eras in 20th-century Romanian politics. He began his political journey as an ethnic Hungarian party activist during the Stalinist period, progressing through key stages of party training. He proved to be a loyal and effective party cadre, eventually attaining a position that few could reach (and even fewer among Romania's Hungarian community): county first secretary and a member of the Central Committee. However, personal and political motivations led to a break with the party leadership, marking a shift in his career. The former activist, initially critical of the party's mechanisms of power, gradually became an outspoken critic of the national minority policy, a stance that, in the context of the time, was a significant and

daring move. His uncompromising personality likely played a role in this, as well as the fact that the political avalanche triggered by his actions could not have been stopped without serious compromise. His social capital gained from resistance brought him back into the political spotlight during the regime change, but amid the rapid historical events and the newly established democratic rules, he was unable to firmly re-establish himself in politics.

Ignác Romsics

■ A 20th-Century Transylvanian Aristocrat: Count Béla Bethlen (1888–1979)

Keywords: Count Béla Bethlen, 20th-century Transylvania, government commissioner of the whole Northern Transylvania

Béla Bethlen traced his origins to an ancient Transylvanian noble family. The Bethlens were one of the largest families in the region, the easternmost part of historic Hungary. He was born on 2 November 1888 at Aranyosgyéres (now Câmpi Turzii), near Torda (Turda). He studied law at the University of Kolozsvár (Cluj) and the University of Berlin, and also agricultural science at the Agricultural Academy of Kolozsmonostor (Cluj-Mănăstur). He received his doctorate in 1910 from the University of Kolozsvár (Cluj). After graduating, he joined the public administration of Kolozs County. During World War I he served as a company commander. After the signing of the Trianon Peace Treaty in 1920, which detached Transylvania from Hungary and attached it to Romania, he decided to remain in his homeland. He settled with his family in Bethlen (Beclean) and focused on farming. His estates amounted to barely one thousand yokes. In public life, he held leading positions within the Transylvanian Reformed Church. The Second Vienna Award of 1940 divided Transylvania between Hungary and Romania. The district where Bethlen lived was awarded to

Hungary. The Hungarian government then appointed him head of administration for two counties. He remained in this position until the German occupation of Hungary in March 1944. His activities as a regional leader were characterized by deep humanism and a desire to foster peaceful relations between Romanians and Hungarians. After the fall of the pro-German Sztójay cabinet in August 1944, he again accepted a government position. He became government commissioner for all of Northern Transylvania, which had belonged to Hungary since 1940, until the end of 1944 when the Soviet Red Army arrived. His conduct once more earned the respect and gratitude of both nationalities. Despite his circumspect political behavior, he was arrested by Romanian authorities and sentenced to several years in prison in a show trial in 1945. He was released in 1954. Although rehabilitated in 1959, he did not receive any pension until 1964. During these years, he earned his living as a worker. In the 1970s, he worked on his memoirs, which were published in Budapest only in 1988. He died on 6 November 1979 in Kolozsvár. His ashes are interred in the famous Házsongárd cemetery in the city.

Péter Sas

■ Loyalty and Service: Károly Kós as a Politically Engaged Figure

Keywords: Károly Kós, Transylvania, 20th century

For Károly Kós, Transylvania represented home. As an architect, he successfully revitalized Hungarian national architecture by drawing on the design heritage of houses, churches, and agricultural buildings preserved in the region. The distinctive culture of Transylvania can only be understood through the mutual influence of the cultures of the peoples living there. This mutual influence forms the foundation of his Transylvanist theory. Károly Kós spiritually identified with the cultural treasures of Transylvania and the people who created them

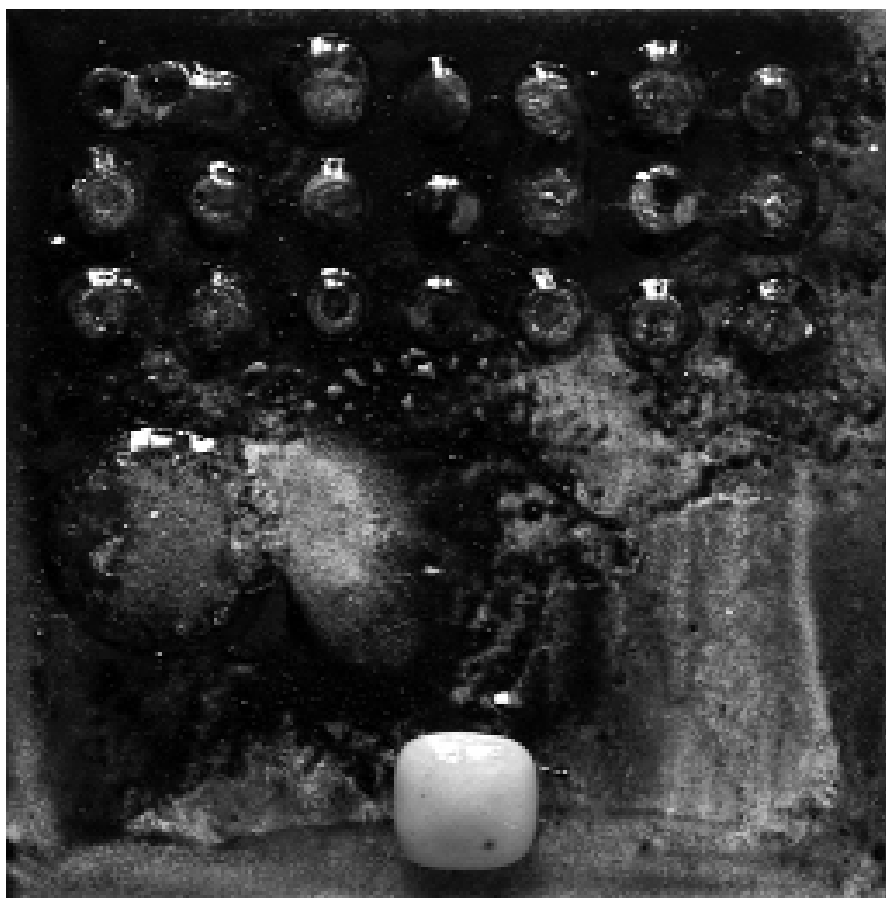
through their work. After the Treaty of Trianon, he took on their representation as a politician, doing everything in his power to ensure the success of the struggle for Transylvania's autonomy. His workplace and residence, known as Varjúvár (Raven's Castle), became one of the emblematic buildings of Kalotaszeg.

György Sümegi

■ **László Paulovics**

Keywords: *Paulovics László, visual arts, Transylvania*

This article is an obituary of László Paulovics, the visual artist who passed away in December 2024.

XK KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

alapítási év:

1926

A Kárpát-medence egyik legrégebbi alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

**KORUNK – KORUNK AKADEÉMIA
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA**

**TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓÍRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT**

Anyagi támogatása lehetséges módzatairól a korunk@gmail.com email címen,
a (0040) 264-375-035 és (0040) 742-061-613 telefonszámokon, konkrét felvilágosítást nyújtunk.

www.korunk.org
<http://epa.oszk.hu/00400/00458>

*Segítségével a KORUNK
és intézményrendszere
életben maradásához járul
hozzá. Köszönjük!*

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Kovács Kiss Gyöngy

Antal Róbert-István (1992) – történész, PhD, levéltáros, MNL Országos Levéltára, Budapest

Beck Tamás (1976) – doktorandusz, ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskola, Zalaegerszeg

Csepeli György (1946) – szociálpszichológus, DSc, egyetemi tanár, ELTE, Budapest

Demény Péter (1972) – költő, főszerkesztő, Matca, Bukarest

Falusi Norbert (1984) – történész, PhD, politológus, újságíró, Kecskemét

Fellinger Károly (1963) – költő, Jóna, Szlovákia

Fodor János (1989) – történész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

Főcze János (1991) – történész, főlevéltáros, PhD, MNL Országos Levéltára, Budapest

Gömöri György (1934) – költő, irodalomtörténész, London

Jankó Szép Noémi (1974) – keramikus, Nagyvárád

Lazsádi László (1963) – földrajztanár, Református Kollégium, Marosvásárhely

Murádin János Kristóf (1980) – történész, PhD, hab. egyetemi docens, tanácskezelő, Sapientia EMTE Kolozsvári Kar Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszék, Kolozsvár

Novák Csaba Zoltán (1975) – történész, PhD, elnök, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

Papp Richárd (1973) – kulturális antropológus, hab. egyetemi docens, ELTE, Budapest

Romsics Ignác (1951) – történész, az MTA rendes tagja, professor emeritus, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger

Sas Péter (1954) – irodalom- és művelődéstörténész, PhD, Budapest

Sümei György (1947) – művészet-történész, Budapest

TÁMOGATÓK

„Az egykori külügyminiszter politikai tevékenységének alkonya azonban legalább annyi érdekes részletet nyújt, mint pályájának Trianont közvetlenül követő zenitje. Legyen hát ez a rövid tanulmány kísérlet arra, hogy rávilágítsunk: gróf Bánffy Miklósról, akire író, grafikus, díszlet- és jelmeztervező, színpadi rendező volta mellett, méltán emlékezhetünk úgy is, mint Erdély népeinek sorsát mindig szívén viselő és annak jobbra fordításáért élete végéig tenni igyekvő politikusra.”

(Murádin János Kristóf)

ISSN 1222 8338

10 LEJ
950 FT

POLITICIENI MAGHIARI DIN TRANSILVANIA
(1918–1989)
TRANSYLVANIAN HUNGARIAN POLITICIANS
(1918–1989)